

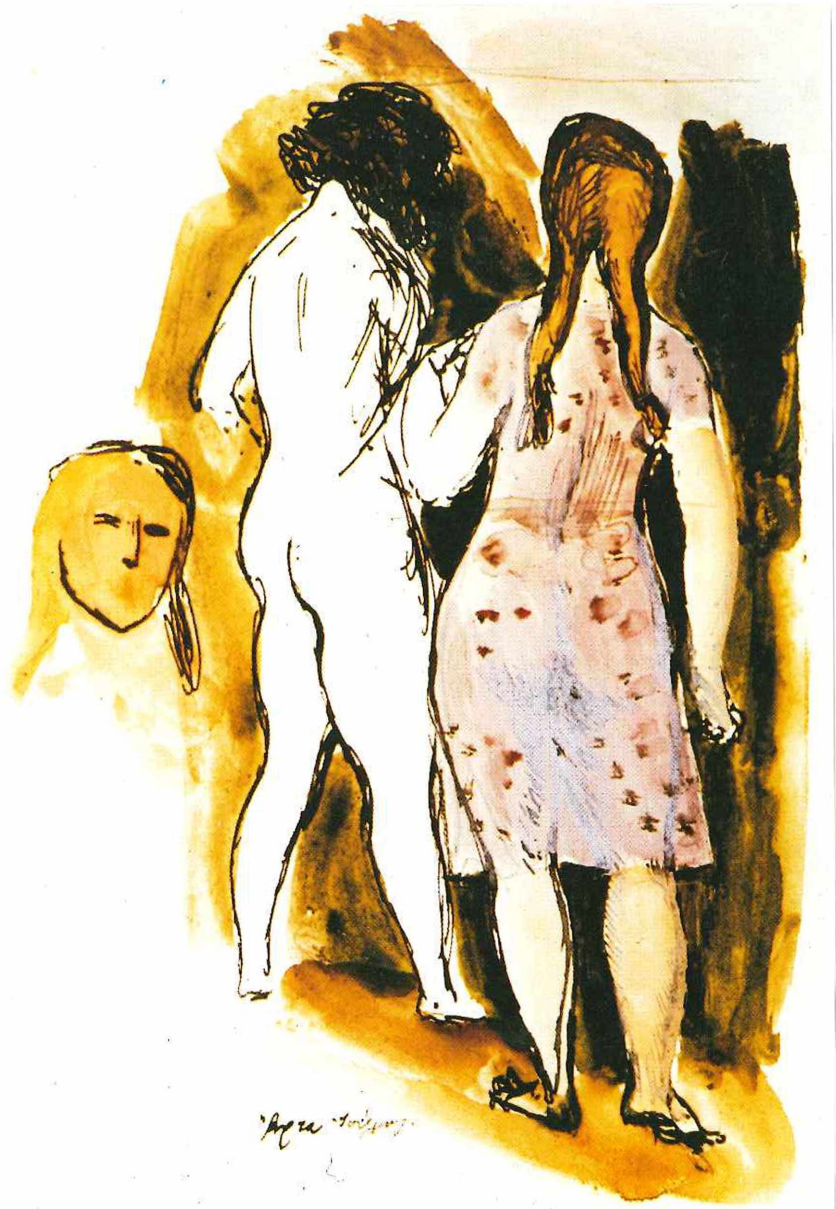

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»: ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:	Γιάννη Μόραλη «Κορίτσια»	σελ. 2
ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:	Περιοδικό «Σκουφάς - 40 χρόνια»	» 3
ΧΡΥΣ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:	Η Άθιαμανία και οι λατρείες της	» 5
ΕΥΣΤΡ. ΠΑΤΣΑΛΛΙΑ:	Η Άρτα πρό 100ετίας	» 15
ΕΛΕΥΘ. ΒΕΤΣΙΟΥ:	Τό έμπόριο στήν Άρτα 13ος-15ος αι	» 29
ΓΙΑΝΝΗ ΜΟΡΑΛΗ:	Στρατιώτης τό '40 στήν Άρτα	» 38
Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ:	Τό διαζύγιο του Μ. Μπότσαρη	» 40
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ:	Η Κόπρανα	» 49
ΕΙΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΡΩΣ. ΥΠ/ΞΕΝΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ		» 53
ΧΑΡΗ ΜΛΥΡΟΜΑΤΗ:	Η έκκληξη	» 58
ΓΕΩΡΓ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΑ:	Σκουλαρίκια τής Άμβρακίας στό Λονδίνο	» 60
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ:	«Ού νταισης»	» 62
ΕΛ. ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΥ:	Έπιστολές λογίων τής Άρτης	» 67
ΣΠ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ:	Έτσι ξεκίνησε ό Λ. Βύρων	» 75
ΕΥΡ. ΑΝΤΖΟΥΛΛΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ:	Λιογραφία και Μουσικιακές εφαρμογές	» 81
ΑΠ' ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΑΡΤΑ:	Δύο φωτογραφίες	» 85
ΛΙΤΣΑΣ ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:	Θύμησες (ποίημα)	» 86
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΙΝΟΥ:	Άρτα - Μ. Σάββατο 1941	» 86
ΔΗΜΟΤ. ΠΟΙΗΣΗ:	Λάπτας - Η γυνή Μυρολογούντας	» 87
Σημειώσεις - Πολιτιστ. Έκδηλώσεις - Θέατρο - Δωρεές		» 88-92

ΓΙΑΝΝΗ ΜΟΡΑΙΗ: Κοίτση, "Αγοτα", 1940.

Σ Κ Υ Φ Α Σ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ Μ' • ΤΟΜΟΣ Γ' • ΑΡΤΑ 1995 • ΤΕΥΧΟΣ 85

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ "ΣΚΟΥΦΑΣ": ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

Μέ τό ανά χειρας τεύχος τό περιοδικό "ΣΚΟΥΦΑΣ" συμπληρώνει σαράντα χρόνια ζωής. Για μία μικρή πόλη, όπως ή "Αρτα, ή συνεχής επί τέσσερες δεκαετίες έκδοση ενός περιοδικού, άποτελεί άληθινό κατόρθωμα.

Ό "ΣΚΟΥΦΑΣ" από τό πρώτο τεύχος έθεσε συγκεκριμένους στόχους:

Τή μελέτη τής τοπικής ιστορίας, τή μελέτη τής τοπικής λαογραφίας και τή δημοσίευση λογοτεχνικών κειμένων Άρτινών λογοτεχνών ή ξένων πού τά θέματα τους είχαν σχέση μέ τόν τόπο μας. Παράλληλα, ό "ΣΚΟΥΦΑΣ" μέ σχολία του έκανε διάφορες προτάσεις προς τίς άρχές και τά πολιτιστικά σωματεία και ενθάρρυνε νέους για νά ασχοληθοῦν μέ τήν τέχνη και τά γράμματα.

Ό "ΣΚΟΥΦΑΣ" πιστεύει πώς πέτυχε τούς στόχους του. Άπό τήν κατά τό 1955 έκδοσή του και δώθε, εμφανίστηκε πληθώρα μελετητών πού άσχολήθηκαν σοβαρά μέ τήν ιστορία και τή λαογραφία του τόπου μας. Τό φαινόμενο αυτό δέν προϋπήρχε, μέ μοναδική έξαιρέση γύρω στά 1930, πού είχαμε μία ισχυρή παρουσία μελετητών, βραχύβια κι' αυτή.

Ό "ΣΚΟΥΦΑΣ" προσέφερε και μία άλλη ύπηρεσία στον τόπο μας. Δημοσίευσε σημαντικά έγγραφα πού έχουν σχέση μέ τήν πόλη και τήν περιοχή μας, προερχόμενα από ξένα αρχεία, όπως από τά αρχεία τής Βενετίας, τής Μασσαλίας, του Γάλλου προξένου Πουκεβίλ, του ρωσικού προξενείου κ.λπ.

Έπίσης δημοσίευσε τό -άνεκδοτο ως τότε- έργο του Νικηφόρου Βρετιάκου "Τό Γεφύρι τής "Αρτας", τή λαογραφική μελέτη του Γκ. Κοκκιάρα -σέ μετάφραση- για τό θρύλο τής θυσίας τής πρωτομαστόρισσας κ.ά.

Άλλά και οι "Σημειώσεις" του "ΣΚΟΥΦΑ" -στίς τελευταίες σελίδες κάθε τεύχους- συνέβαλλαν σημαντικά στην βελτίωση και έξύψωση του πολιτιστικού επιπέδου τής πόλης μας. Οι συνεχείς και επίμονες όχλήσεις του περιοδικού μας για τήν άπόκτηση Πνευματικής Στέγης, Βιβλιοθήκης, Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου, είχαν εϋτυχή κατάληξη και σήμερα αποτελούν κοσμήματα τής πόλης μας, τόσο ή Στέγη, όσο και τά Μουσεία και ή Βιβλιοθήκη.

Ό "ΣΚΟΥΦΑΣ" στά σαράντα χρόνια πού εκδίδεται, απέφυγε έπιμελώς τή δημοσίευση κειμένων καθιερωμένων έπιστημόνων ή λογοτεχνών, έφ' όσον δέν είχαν, είτε τά κείμενα, είτε οι συγγραφείς, κάποια σχέση μέ τόν τόπο μας. Και τούτο γιατί

δέν θέλησε νά μετατραπεί σέ περιοδικό ποικίλης ύλης, περιοδικό δηλαδή μέ ύλη άσφαλώς φτωχότερη από αυτή που περιέχεται σέ μιá καλή κυριακάτικη έφημερίδα τής 'Αθήνας.

Τό περιοδικό μας ύπήρξε πάντα μαχητικό, άλλα πάντα μέ στόχους έφικτούς.

Πίστευε καί πιστεύει πώς ή ύποδομή μιás μικρής πόλης, σέ έμφυχο ύλικό καί σέ πολιτιστικούς όργανισμούς, δέν έπιτρέπει φιλόδοξα σχέδια γιά πολιτισμική παρέμβαση τέτοια, που νά έπηρεάσει τήν 'Ελληνική καί τήν Εύρωπαϊκή “κουλτούρα”. 'Ο “ΣΚΟΥΦΑΣ”, παρά τήν ήλικία του, αισθάνεται άκμαίος. Καί συνεχώς άνανεούμενος, θά συνεχίσει τούς άγώνες του, γιά τό άνέβασμα του πνευματικού έπιπέδου τών κατοίκων τής πόλης μας καί τής περιοχής τής.

Πάντοτε βέβαια μέσα στα πλαίσια του έφικτού.

“ΣΚΟΥΦΑΣ”

* * *

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ Δ. Σ. ΤΟΥ “ΣΚΟΥΦΑ” ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Πράξις ύπ' άριθ. 18

'Εν 'Αρτη σήμερον τήν 28ην του μηνός Δεκεμβρίου του έτους 1953, ήμέραν Δευτέραν καί ώραν 8.30 μ.μ. συνήλθον τά Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου προς λήψην άποφάσεων επί του κάτωθι θέματος:

1. 'Ανακηρύξις έπιτίμου Προέδρου του Συλλόγου του Μητροπολίτου 'Αρτης κ.κ. Σεραφείμ.

'Ο Πρόεδρος άνακοινοί ότι έλαβε χώραν κοινή σύσκεψις υπό τήν Προεδρείαν του Σ/του Μητροπολίτου εις τό Μητροπολιτικόν Μέγαρον παρόντων όλων τών μελών του Δ. Σ. του Συλλόγου. 'Ο Σεβασμιώτατος έχαιρέτησε διά θερμών φράσεων τό Δ. Σ. καί έξήρε τό όλον έργον του “Σκουφά”, τόσον τό Πνευματικό μέρος, όσον καί τό Μουσικόν.

'Εν συνεχεία έπρότεινε:

1. Τήν ίδρυσιν Βυζαντινού Τμήματος Μουσικής
2. Τήν συγκέντρωσιν, διά άποστελλομένων σχετικών έγκυκλίων προς 'Ιερείς καί Δημοδιδασκάλους του Νομού, τών Δημοτικών τραγουδιών, διαφόρων ιστορικών άνεκδότων καί θρύλων, ως καί οιοιδήποτε λαογραφικού ύλικού έχοντος σχέσιν μέ τήν έθνικήν καί τοπικήν ιστορίαν, τόσον του άπωτέρου παρελθόντος, όσον καί του προσφάτου.
3. Τήν έκδοσιν λαογραφικού περιοδικού 30 σελίδων τριμηνιαίου υπό τήν έπωνυμίαν “ό Σκουφάς”.

Μετά διαλογικήν συζήτησιν έλήφθη όμοφώνως άπόφασις άποδοχής τών άνωτέρω προτάσεων του Σεβασμιωτάτου.

Προς τούτοις έντέλλεται ό Γεν. Γραμματεύς όπως συντάξει έγγραφον τής άνακηρύξεως του Σ/του ως έπιτίμου Προέδρου του “Σκουφά” καί άποσταλή εις τόν Σεβασμιώτατον κ.κ. Σεραφείμ.

'Εφ' ώ συνετάγη τό παρόν καί ύπογράφεται.

'Ο Πρόεδρος Χρ. Γκίζας, τά Μέλη Ν. Τσίτσικας, Αγγ. Στεργίου, 'Ιωάν. Τσούτινος, 'Αθ. Εύταξίας, Δημ. Βαφιάς, Ευστάθ. Τατσιόπουλος, Κ. 'Ηρακλής, Σπ. Πανής, Δ. Συγκούνας, Παν. Γεωργόπουλος, ό Γραμματεύς Χαρ. Χουλιάρας.

Η ΑΘΑΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΤΗΣ*

ΧΡΥΣΗΪΔΟΣ ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

Ἡ Ἀθαμανία¹ (πίν. 1), ἡ ἄνω κοιλάδα τοῦ Ἀχελώου πού βρίσκεται ἀνάμεσα στή Θεσσαλία καί τήν Ἀκαρνανία, ὑπῆρξε σύμφωνα μέ τίς φιλολογικές μαρτυρίες μαζί μέ τή Δωδώνη, ἡ κοιτίδα τῶν Ἑλλήνων². Καί συγκεκριμένα ὁ Ἀριστοτέλης στή Μετεωρολογικά³ ὀρίζει ὡς ἐξῆς τήν Ἑλλάδα τήν ἀρχαία: «αὕτη δ' ἐστίν ἡ περι Δωδώνην καί τόν Ἀχελῶων».

Οἱ Ἀθαμάνες⁴ ἀπό τά ἀρχαιότερα ἑλληνικά φύλα συγκαταλέγονται σύμφωνα μέ τό Θεόπομπο (Στραβ. 7.7.8) στίς Ἡπειρωτικές φυλές καί τοποθετοῦνται νότια ἀπό τούς Αἰθίκες⁵. Τήν ἑλληνικότητα τῶν Ἀθαμάνων⁶ πιστοποιοῦν καί τά ὀκτώ γνωστά τοπωνύμια τῆς Ἀθαμανίας, Ἀθήναιον, Αἰθοπία, Ἄκανθος, Ἀργιθέα, Ἡράκλεια, Θεοδωρία, Κραννῶν, Τετραφυλία⁷.

* Στό κείμενο ἐκτός ἀπό τίς καθιερωμένες συντομογραφίες τοῦ DAI, *Archäologische Anzeiger* 1992, 743-749 χρησιμοποιοῦνται καί οἱ ἀκόλουθες:

Cabanes, L' *Empire*: P. Cabanes, L' *Empire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine*, Paris 1976.

Dakaris, Cassopaia: S. Dakaris, *Cassopaia and the Elean Colonies (Ancient Greek Cities, Series 4)*, Athens 1971.

Δάκαρη, Θεσπρωτία: Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία (Ἀρχαίες Ἑλληνικές πόλεις, 15)*, Ἀθήναι 1972.

Franke, AME: P.R. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*. Wiesbaden 1961.

Hammond, Epirus: N.G.L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967.

Philippson-Kirsten: A. Philippson - E. Kirsten, *Die griechischen Landschaften, II,I*, Frankfurt am Main 1956.

Τζουβάρια, Ἡ λατρεία: Χρ. Τζουβάρια-Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοπέτρων εἰς τήν ἀρχαίαν Ἡπειρον, Ἰωάννινα 1979.

1. Γιά τήν Ἀθαμανία γενικά RE II (1896) στ.1928-1929 (Oberhummer). H. Treidler, *Epirus im Altertum*, Leipzig 1917, 59κ, Philippson-Kirsten, *Landschaften II,I* 171κ, 218κ, 223, St.I. Oost, *Amynder, Athamania and Rome*: CIPh 52/1 (1957)1κ, Franke, AME 15κ, Hammond, *Epirus* 267κ.

2. Σχετικά Hammond, *Epirus*, 370 καί 382.

3. Ἀριστοτέλους Μετεωρολογικά 352A, στ. 33κ. (Aristotelis Opera, ex Recensione/Bekkeri, 1 Berolini MCMXX (1851) (1960 Berlin).

4. Γιά τούς Ἀθαμάνες βλ. Πολυβ. 16.27.4 καί 21.25.6, Σκύμνος 614 (GGM. I, 220), Στραβ. 9.5.14, 22, 7.7.7. Βλ. καί Μ. Σακελλαρίου, IEE A. 376κ.

5. Σ. Δάκαρη, Συμβολή εἰς τήν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἡπείρου: AE (1957) 103κ.

6. RE XIX, 2, στ. 218-219 (Kirsten).

7. Philippson-Kirsten, *Landschaften* 171κ., Μ. Sakellariou. *La Migration Greque en Ionie, Athènes* 1958, 281-282, τοῦ ἴδιου IEE, A. 376. Πρβλ. Franke, AME 15 σημ. 1 μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία.

Ἐξάλλου χρήσιμη σχετικά μέ τή φύση τῶν Ἀθαμάνων εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Ἡρακλείδη τοῦ Ποντικοῦ⁸, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τοὺς Ἀθαμάνες ποιμενικό λαό, μέ τοὺς ἄνδρες νά ἀσχολοῦνται μέ τήν κτηνοτροφία καί τίς γυναῖκες μέ τήν καλλιέργεια τῆς γῆς.

Ἡ ἐμφάνιση τῶν Ἀθαμάνων στήν ἱστορική σκηνή, τοποθετεῖται γύρω στό 395 π. Χ., ὅταν ἔγιναν μέλη τῆς κορινθιακῆς Συμμαχίας (Διοδ. 14.8.27) καί στή συνέχεια τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας⁹. Ἀπό τίς ὑπόλοιπες γνωστές δραστηριότητες τῶν Ἀθαμάνων πρέπει νά ἀναφέρουμε τή συμμετοχή τους στόν Ἱερό Πόλεμο τό 354 π. Χ., ὅταν πολέμησαν τοὺς Φωκεῖς (Διοδ. 16.29.1) καί στό Λαμακό τό 323 π. Χ. ἐναντίον τῶν Μακεδόνων (Διοδ. 18.11.1)¹⁰.

Δέν εἶναι ὁμως βέβαιο ἀπό τά ὑπάρχοντα δεδομένα ἂν συμμετείχαν στή Συμμαχία τῶν Ἡπειρωτῶν ἢ ἦταν ἀκόμη ἀνεξάρτητοι¹¹. Ὡστόσο ὁ Πύρρος γύρω στό 295 π. Χ. προσάρτησε στό κράτος του τή χώρα τῶν Ἀθαμάνων, ἐπειδή ἀπέβλεπε στήν ἐπίκαιρη γεωγραφική της θέση καί στόν πληθυσμό της, ὁ ὁποῖος ἔκτοτε ἀκολουθοῦσε τό βασιλιά στίς ἐκστρατείες του¹².

Ἐξ ἄλλου ἓνα ἀπό τά εὐρήματα στήν Ἀθαμανία ἐπιβεβαιώνει τήν πολεμικότητα τῶν κατοίκων της καί τή συμμετοχή τους στίς κοινές ἐκστρατείες τοῦ Πύρρου. Πρόκειται γιά παραγναθίδα κράνους μέ τά γράμματα ΜΟ ἀρχικά τῶν Μολοσσῶν¹³.

Οἱ Ἀθαμάνες παρέμειναν στή Συμμαχία τῶν Ἡπειρωτῶν μέχρι τήν πώση της γύρω στό 233/232 π. Χ., ἐνῶ τήν ἐποχή τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν (233/232 π. Χ. - 168 π. Χ.) ἦταν ἀνεξάρτητοι καί τοὺς κυβερνοῦσαν οἱ βασιλεῖς τους Θεόδωρος καί Ἀμύνανδρος (220-185 π. Χ.)¹⁴.

Ἐνδεικτικό τῆς εὐρύτερης πολιτικῆς τῶν βασιλέων τῶν Ἀθαμάνων εἶναι ἡ ἀναγραφή τῶν ὀνομάτων τους στόν κατάλογο τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν¹⁵ καί οἱ σχέσεις τους μέ ἄλλα Ἱερά, ὅπως τῆς Δήλου καί τῆς Κλάρου¹⁶. Τέλος ἀπό

8. FHG II 219fr. 23. Βλ. καί Philippon-Kirsten, Landschaften 172 καί Hammond, Epirus 267.

9. P. Lènevèque, Pyrgos, Paris 1957, 194, Franke, AME 15 Hammond, Epirus 524.

10. Franke, AME 15-16.

11. Σχετικά P. R. Franke, Alt-Epirus und das Königtum der Molosser, Erlangen 1954 (1955) 48. Βλ. καί Hammond, Epirus 524.

12. P. Lènevèque, ὁ.π. 194, Franke, AME 15. Σχετικά μέ τό χρόνο προσάρτησης τῆς Ἀθαμανίας. P. Lènevèque, ὁ.π. 185 καί 198. Βλ. καί R. Mack, Grenzmarken und Nachbarn Makedoniens im Norden und Westen, Göttingen 1951, 96κε., Σ. Δάκαρη, Συμβολή εἰς τήν τοπογραφίαν τῆς Ἀρχαίας Ἡπείρου: AE (1957) 103κε. καί Cabanes, L' Epire 133.

13. Hammond, Epirus 575.

14. Franke, AME 17. Γιά τή νέα χρονολογική προσέγγιση τῆς καθιέρωσης τῆς βασιλείας στήν Ἀθαμανία βλ. M. Fr. Basler, La Monarchie Athamanie à la fin du IIIe siècle et au début du IVe siècle: L' Illyrie Méridionale et l' Epire dans l' Antiquité: Actes du Colloque Internationale de Clermont Ferrand (22-25 Octobre 1984), Adosa 1987, 167κε.

15. Franke, AME 16, Hammond, Epirus 656. Γιά τήν ἐπιγραφή τῶν Δελφῶν A. Plassart BCH 45 (1921) 16, 41 κε., L. Robert, BCH (1946) 506κε., G. Daux, REG (1949) 23 κε.

Γιά τοὺς θεωροδόκους γενικά Hammond, Epirus 517κε. καί 656κε.

16. Βλ. Franke, AME 16 μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία.

ἐπιγραφικές μαρτυρίες πληροφορούμαστε ότι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀμυνάνδρου ἢ λίγο μετὰ τὸ 168 π. Χ. στὴν Ἀθαμανία λειτούργησε τὸ Κοινὸν τῶν Ἀθαμάνων μέχρι τοῦλάχιστον τὸ 88/87 π. Χ.¹⁷, ἐνῶ τὴν αὐτοκρατορική ἐποχὴ γίνεται ἀπλή μεία τῶν Ἀθαμάνων χωρὶς ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὴν πολιτικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς χώρας τους¹⁸.

Τὶς πολιτικοκοινωνικὲς ἐξελίξεις τῶν Ἀθαμάνων ἀντικατοπτρίζει ἡ θρησκεία τους, ἡ ὁποία παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Κύρια θεότητα στὴν Ἀθαμανία ἦταν ἡ Ἀθηνᾶ¹⁹, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ὀχυρῆς θέσης Ἀθήναιον. Ἡ λατρεία τῆς μαρτυρεῖται τοῦλάχιστον ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π. Χ. σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Καὶ συγκεκριμένα ἡ θεὰ εἰκονίζεται στὰ χάλκινα νομίσματα πού ἐκοψαν οἱ Ἀθαμάνες γύρω στὸ 220/185 π. Χ. στὸν τύπο τῆς Ἀρχηγέτιδας (πίν. 2) μὲ κορινθιακὸ κράνος, δόρυ στὸ ἀριστερὸ καὶ γλαύκα στὸ δεξιὸ χέρι. Τὴν παράσταση συμπληρώνει γλαύκα στὰ πόδια τῆς θεᾶς καὶ ἡ ἐπιγραφή ΑΘΑΜΑΝΩΝ, ἐνῶ τὸν ὀπισθότυπο κοσμεῖ κεφαλὴ Διώνης μὲ στεφάνη καὶ καλύπτρα²⁰.

Ἡ ταυτόχρονη ἐξ ἄλλου παρουσία στὰ νομίσματα τῶν Ἀθαμάνων τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς κύριας Ἑπειρωτικῆς θεότητας Διώνης ἔχει ἐρμηνευθεῖ μὲ διάφορους τρόπους. Ἄλλοι θεώρησαν ὅτι ὁ συσχετισμὸς τῶν δύο θεαινῶν ὀφείλεται στὴν παράλληλη λατρεία τους στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Πύρρος μάλιστα πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς πρόσφερε θυσία, ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα (Πλουτ. Πύρρος 12.4)²¹.

Εἶναι ὅμως πιθανότερο ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀθαμανία νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀμβρακία²² μὲ τὴν ὁποία οἱ Ἀθαμάνες διατηροῦσαν φιλικὲς σχέσεις στὰ τέλη τοῦ 3ου ἀρχῆς τοῦ 2ου αἰ. π. Χ., στοὺς χρόνους δηλαδὴ κοπῆς τῶν νομισμάτων. Ὡς γνωστὸν στὴν Ἀμβρακία παρέμεινε ἐξόριστος ὁ βασιλιάς τῶν Ἀθαμάνων Ἀμυνάνδρος²³, ὁ ὁποῖος ἀργότερα βοήθησε τὴν πόλη στὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας ἀπὸ τὸ Φούλβιο, τὸ 189 π. Χ. (Πολυβ. 21.29)²⁴.

Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύουν καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἀμβρακία, ὅπως οἱ δύο πῆλινες μῆτρες τῆς θεᾶς πού χρονολογοῦνται στὸ β' μισό τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. (πίν. 3) καὶ παρουσιάζουν στενὴ συγγένεια μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἀπεικόνιση τῆς Ἀθηνᾶς στὰ ἀθαμανικὰ νομίσματα²⁵.

17. Syll. 653 A.B. καὶ IG IX. 2, 613. Βλ. καὶ Franke, AME 16 σμ. 11 καὶ Dakaris, Cassopaia 226 σμ. 426. 18. Σχετικὰ Franke, AME 16.

19. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀθαμανία Τζουβάρα, Ἡ λατρεία 5-6.

20. Γιὰ τὰ νομίσματα BMC, Thessaly to Aetolia 96 πίν. 18,3, SNG Cop. Epirus-Acarmania ἀρ. 39, πίν. 1, Franke, AME 24, πίν. 1V,1-13, R,1-16.

21. Σχετικὰ Franke, AME 22 σμ. 49 καὶ 270 σμ. 42.

22. Τζουβάρα, Ἡ λατρεία 5-6.

23. Hammond, Epirus 623.

24. Hammond, Epirus 625.

25. Γιὰ τὸ συσχετισμὸ Τζουβάρα, Ἡ λατρεία 6.

Ἄλλωστε καί ἡ λατρεία τῆς Διώνης στήν Ἰθαμανία ὀφείλεται σέ Ἡπειρωτική ἐπίδραση καί κυρίως στήν καθιέρωσή της στά Ἡπειρωτικά φύλα τήν ἐποχή τοῦ Πύρρου καί στά χρόνια τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν²⁶.

Ἡ Ἰθαμνᾶ πρέπει νά γνῶρισε ἰδιαίτερη λατρεία στήν Ἰθαμανία, ὅπως μπορούμε νά υποθέσουμε καί ἀπό τό ὄνομα Ἰθαμνίων, καθώς καί ἀπό τά λείψανα ναοῦ τῶν κλασικῶν ἢ τῶν πρώιμων ἐλληνιστικῶν χρόνων πού εἶχαν ἀποδοθεῖ σέ ναό ἀφιερωμένο στήν Ἰθαμνᾶ²⁷.

Μία ἄλλη λατρεία στήν Ἰθαμανία πού πιθανόν προέρχεται ἀπό τή γειτονική Ἀμβρακία, εἶναι τοῦ Ἀπόλλωνα. Ὁ θεός εἰκονίζεται στά χάλκινα νομίσματα τῶν Ἰθαμνίων (πίν. 4) πού κόπηκαν γύρω στό 220-185 π. Χ. μέ πιθανότερη χρονολόγηση τό 190 π. Χ., δαφνοστεφανωμένος, ἐνώ τόν ὀπισθότυπο κατέχει βούκραιο καί ἐπιγραφή ΑΘΑΜΑΝΩΝ²⁸. Μέ ἀνάλογο τρόπο ὁ Ἀπόλλων εἰκονίζεται στόν ἐμπροσθότυπο τῶν χάλκινων νομισμάτων ἀπό τήν Ἀμβρακία τῶν ἐτῶν 238/168 (πίν.5), στόν ὀπισθότυπο τῶν ὁποίων ὑπάρχει ὁ βαίτυλος τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγυιέα²⁹.

Ἐπειδή ὁ Ἀπόλλων γνῶρισε σημαντική λατρεία στήν Ἀμβρακία ἀπό τήν ἀρχαϊκή ἐποχή μέχρι καί τά ρωμαϊκά χρόνια³⁰, εἶναι ἐπόμενο ἡ λατρεία νά ξαπλώθηκε καί στίς γειτονικές περιοχές καί μάλιστα στήν Ἰθαμανία μέ τήν ὁποία ἡ Ἀμβρακία διατηροῦσε φιλικές σχέσεις.

Στήν Ἰθαμανία λατρεύτηκε καί ἡ Διώνη, ὅπως προκύπτει ἀπό τίς χάλκινες κοπές τῶν Ἰθαμνίων τῶν ἐτῶν 220/185 π. Χ.³¹ (πίν. 2). Ὡστόσο δέν εἶναι δυνατόν νά καθορισθεῖ ὁ ἀκριβής χρόνος λατρείας τῆς θεᾶς στή χώρα τῶν Ἰθαμνίων ἀπό τήν ἔλλειψη τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν.

Εἶναι ὁμως βέβαιο ὅτι ἡ λατρεία τῆς Διώνης προέρχεται ἀπό τή Δωδώνη, ὅπου ἡ θεά λατρευόταν ὡς σύνναος τοῦ Δία³².

Τήν ἀποψη αὐτή ἐνισχύουν καί οἱ φιλικές σχέσεις τῶν Ἰθαμνίων μέ τό Ἡπειρωτικό Ἱερό καί Μαντεῖο τοῦλάχιστον ἀπό τόν 4ο αἰ. π. Χ., ὅπως προκύπτει ἀπό ἐπιγραφή στή Δωδώνη τοῦ 330 π. Χ., σύμφωνα μέ τήν ὁποία τιμᾶται μέ προξενία κάτοικος τῆς Ἰθαμανικῆς Ἀργιθέας³³.

26. Σχετικά Τζουβάρ, Ἡ λατρεία 75-76.

27. Λίβιος 38.1.11 καί 39.25.17. Σχετικά καί L. Heurey - H. Daumet, *Mission Archéologique de Macédonie*, Paris 1876, 413.

28. Γιά τά νομίσματα Franke, AME 25-26, πίν. V23-32, R26-37 καί 22.

29. Γιά τά ἀμβρακικά νομίσματα BMC, Thessaly to Aetolia 94, πίν. 32 ἀρ. 3.

30. Γιά τή λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα στήν Ἀμβρακία Χρ. Τζουβάρ-Σούλη, Ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγυιέα: Δωδώνη ΙΓ (1984) 427-442 μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία.

31. Γιά τά νομίσματα Franke, AME 24, πίν. 1V, 1-13.

32. Γιά τή λατρεία τῆς Διώνης στήν Ἡπειρο, Τζουβάρ, Ἡ λατρεία 68νε.

33. Σχετικά C. Carapanow, *Dodone et ses ruines*. Paris 1878, 51, ἀρ. 4 καί 212 πίν. 28 ἀρ. 1, SGDI 1341, P.R. Franke, *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*, δ.π. 40 καί τοῦ ἴδιου, AME, 15 σημ. 3 καί 19 σημ. 23.

Ἄρ. Π. Λένεκε, *Pyrrhos* δ.π. 209-210 χρονολογεῖ τήν ἐπιγραφή στούς χρόνους τοῦ Μολοσσού Βασιλιά Ἀλεξάνδρου (343-331 π. Χ.), ὁ Hammond, *Epirus* 654 στούς χρόνους τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν. Βλ. καί Δάκαρη, *Θεσπρωτία* 171§ 504 στούς χρόνους τῆς Συμμαχίας τῶν Ἡπειρωτῶν (343/42-232 π.Χ.).

Οι σχέσεις αυτές πού έγιναν στενότερες, όταν ο Πύρρος προσάρτησε τήν Ἀθαμανία στό βασιλείο του, διατηρήθηκαν μέχρι τήν πώση τῆς Μολοσσικῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν τό 233/232 π. Χ.³⁴. Εἶναι πιθανότερο ἢ καθιέρωση τῆς λατρείας τῆς Διώνης στήν Ἀθαμανία νά ἐγινε τήν ἐποχή τοῦ Πύρρου καί νά εἶναι ἀπόρροια τῆς εὐρύτερης θρησκευτικῆς πολιτικῆς του³⁵.

Οἱ μέχρι τώρα ὁμως γνωστές μαρτυρίες πού ἀναφέρονται στή λατρεία τῆς Διώνης στήν Ἀθαμανία χρονολογούνται σέ μεταγενέστερη ἐποχή, δηλαδή στά τέλη τοῦ 3ου μέ ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π. Χ., τήν ἐποχή τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν. Ἐπομένως δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποκλείσουμε καί τήν περίπτωση ἢ λατρεία νά καθιερώθηκε στά χρόνια τοῦ Κοινοῦ, στό ὁποῖο συμμετείχαν τά περισσότερα Ἑπειρωτικά φύλα μέ κέντρο τῆ Δωδώνη³⁶.

Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἐξ ἄλλου ἢ διαπίστωση ὅτι στήν Ἀθαμανία δέν λατρεύτηκε ὁ Δωδωναῖος Ζεῦς, ἡ κύρια Ἑπειρωτική θεότητα, ἀλλά σύμφωνα μέ τίς φιλολογικῆς μαρτυρίες ὁ Ζεῦς Ἀκραῖος³⁷. Καί συγκεκριμένα ὁ Λίβιος (38.2.5) ἀναφερόμενος στίς πολεμικῆς ἐπιχειρήσεις τοῦ Φιλίππου Ε΄ ἐναντίον τῶν Ἀθαμάνων κάνει λόγο γιά ἱερό τοῦ Δία Ἀκραίου κοντά στήν Ἀργιθέα.

Ἡ λατρεία τοῦ Δία Ἀκραίου, γνωστή τοῦλάχιστον ἀπό τά τέλη τοῦ 3ου αἰ. π. Χ., πρέπει νά ἦταν ἀπό τίς σπουδαιότερες στήν Ἀθαμανία, ἀφοῦ ὑπῆρχε ἱερό τοῦ θεοῦ καί μάλιστα στήν πρωτεύουσα τῶν Ἀθαμάνων (Λίβιος 38.1.4).

Ὅσον ἀφορᾷ τόν τόπο προέλευσης πρέπει νά θεωρήσουμε ὡς πιθανότερο τῆ Θεσσαλία, περιοχῆ στήν ὁποία ὁ θεός γνώρισε ἰδιαίτερη λατρεία³⁸. Τά θεσσαλικά μάλιστα νομίσματα, ἀσημένια καί χάλκινα ἀπό τοῦς Γόμφους (Φιλίππουπολη) πού χρονολογούνται στό 340 π. Χ.³⁹, δίνουν τόν εἰκονογραφικό τύπο τοῦ Δία Ἀκραίου, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει στήν ιδιότητά του, δηλαδή τοῦ θεοῦ τῶν ὀρέων. Ἔτσι ὁ Ζεῦς εἰκονίζεται σέ βράχο, μέ σκῆπτρο στό δεξιό του χέρι καί τό ἀριστερό νά ἀκουμπᾷ στό βράχο, ἐνῶ τῆ σκηνή συμπληρώνουν κεραινός καί ἡ ἐπιγραφή ΦΙΛΙΠΠΟ/ΠΟΛΙΤΩΝ.

34. P. Lénèque, δ.π. 194, Franke, AME 15. Γιά τό χρόνο προσάρτησης τῆς Ἀθαμανίας στό βασιλείο τοῦ Πύρρου P. Lénèque, δ.π. 185 καί 198. Σ. Δάκαρη, AE (1957) 103κ. Cabanes, L' Epire 133.

35. Γιά τή λατρεία τῆς Διώνης στήν Ἀθαμανία Τζουβάρα, Ἡ λατρεία 75-76.

36. Γιά τό κοινό τῶν Ἑπειρωτῶν P.R. Franke, Alt-Epirus und das Königium der Molosser δ.π. 30κ., τοῦ ἴδιου, AME 116 κ., 134κ., 276κ., Hammond, Epirus 537, 557κ. καί 595κ. ἐ., Δάκαρη, Θεσπρωτία 81κ. ἐ., 171-172, Cabanes, L' Epire 151κ. ἐ., 172κ. ἐ., 200κ. ἐ. καί J. Tréheux, REG 88 (1975) 156-167.

37. Γενικά γιά τή λατρεία τοῦ Δία Ἀκραίου A. B. Cook, Zeus, I, New York 1964 (Cambridge 1914), 123κ. ἐ., 421κ. ἐ., τοῦ ἴδιου, Zeus II, New York 1965 (Cambridge 1925), 868κ. ἐ. Βλ. καί M. P. Nilsson, Griechische Feste von Religiöser Bedeutung, Stuttgart 1957 (1906), 5κ. ἐ., 16κ. ἐ., τοῦ ἴδιου, Geschichte der griechischen Religion, München 1967, τ I. 111κ. ἐ. καί 396.

38. Γιά τή λατρεία τοῦ Δία Ἀκραίου στή Θεσσαλία βλ. A. B. Cook, Zeus I, 123κ. ἐ., τοῦ ἴδιου, Zeus II, 868κ. ἐ., Fr. Stählin, Das hellenische Thessalien, Amsterdam 1967 (Stuttgart 1924), 42 καί σμ. 6, M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, München 1967, τ I, 111κ. ἐ. καί A. Moustaka, Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen, Würzburg 1983, 17, 18, 73 καί 77.

39. Γιά τά νομίσματα P. Gardner, BMC, Thessaly to Aetolia, Bologna 1963, 19 πίν. 3(2), B. Head, Historia Numorum, London 1963 (Oxford 1911), 295. Βλ. καί A. Moustaka, δ.π. 97 μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία.

Ὁ βράχος πού κατά μία ἄποψη ὑπαινίσσεται τήν ὄροσειρά τῆς Πίνδου⁴⁰, σέ νεότερες κοπές, ἀσημένιες καί χάλκινες τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π. Χ., ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπό θρόνο⁴¹ καί στό πεδίο ἀπαντᾷ ἡ ἐπιγραφή ΓΟΜΦΙΤΟΥΝ. Παράλληλα ὁ θεός κρατᾷ ἀντί σκῆπτρο κεραινό στό δεξιό του χέρι.

Μία ἄλλη λατρεία στήν Ἀθαμανία εἶναι τοῦ Ποσειδῶνα, ὅπως μπορούμε νά συμπεράνουμε ἀπό ἐπιγραφή τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.⁴², πού βρέθηκε στήν Κέρκυρα καί ἀφορᾷ στήν συνθήκη καθορισμοῦ τῶν ὁρίων ἀνάμεσα σέ δύο περιοχές, δηλαδή τήν Ἀθαμανία καί μία ἄλλη πού δυστυχῶς δέν σώζεται. Στήν ἐπιγραφή γίνεται λόγος γιά Ἱερό τοῦ Ποσειδῶνα στήν Ἀθαμανία [Α]θαμάνων περι καταβάντων τᾶι πε... / εἰς ὁμόλογον καί ἀπι τᾶς .../ἐφ' ἅν ὀρίζειν τᾶς κόμας- βολὰ λίθων καί ἱερόν Ποσειδά[νος] τὸ ὅτι Ποσειδᾶνός ἐστι περι-[.....]. βουνὸν ἄνω καθῶς.../ καθ' ἄκρον ἐπὶ τόν με ... τέρμονα εἶμεν...

Σχετικὰ μέ τήν προέλευση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα διατυπώθηκαν διάφορες ἀπόψεις καί τονίστηκε ιδιαίτερα ἡ γειννίαση τῆς Ἀθαμανίας μέ τή Θεσσαλία, περιοχῆ, ὅπου ὁ θεός λατρεύτηκε ιδιαίτερα⁴³. Κατά μία ἄλλη ὅμως ἄποψη ἡ λατρεία ὀφείλεται στήν ἐπιρροή τῶν Κορινθίων στήν Ἡπειρο ἢ συνδέεται μέ τή λατρεία τοῦ Δία πού λατρευόταν ἀπό ὄλους τοὺς Ἕλληνας⁴⁴.

Ὡστόσο ὁ Ποσειδῶν γνώρισε σημαντικὴ λατρεία στήν Ἡπειρο⁴⁵ τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π. Χ., ὅπως ὑποστήριξε ὁ Franke⁴⁶ στηριζόμενος σε νομισματικές, ἐπιγραφικὲς καί φιλολογικὲς μαρτυρίες.

Παράλληλα ὁ Hammond⁴⁷ ἐπισημαίνει τὴ χθόνια φύση τοῦ θεοῦ καί παρέχει νέα ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα. Ὁ Schachermeyer⁴⁸ ἐπίσης ἀναφέρθηκε στὴ σχέση τοῦ Ποσειδῶνα μέ τὴν εὐφορία τῆς γῆς, τὰ πηγαῖα νερά, τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν καί τοὺς σεισμούς καί ὑποστήριξε τὸν παλαιὸ δεσμό τοῦ Ἴππιου Ποσειδῶνα μέ τὴν Δήμητρα καί τίς θεότητες τοῦ Κάτω Κόσμου.

40. Σχετικὰ A. Cook, Zeus I ὁ.π. 124. Βλ. καί A. Moustaka, ὁ.π. 18.

41. A. Cook, Zeus I, 124, εἰκ. 91, 92. Βλ. καί E. Babelon, Traité de monnaies grecques et romaines. Deuxième partie. Description historique IV (1932), ἀρ. 537, πίν. 291, SNG Cop: The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Thessaly-Illyricum (1943), ἀρ. 50 καί A. Moustaka, ὁ.π. 97, ἀρ. 2 καί πίν. 2.

42. Γιά τὴν ἐπιγραφή IG IX. I, 690, SGDI 3204. Βλ. σχετικὰ Franke, AME 22 σσμ. 52 καί σ. 293.

43. Franke, AME 293.

44. Franke, AME 293.

45. Γιά τὴν λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στήν Ἡπειρο βλ. Franke, AME 290-294 καί τελευταία Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Ἀνακοίνωση στό Ε' Διεθνὲς Συμπόσιο Ναυπηγικῆς στήν Ἀρχαιότητα, Ναύπλιο 1993 (σέ ἐκτύπωση).

46. Franke, AME 290 κ.έ.

47. Hammond, Epirus 735 κ.έ., 738, 740-741.

48. Fr. Schachermeyer, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens, Bonn, 1950, 15 κ.έ. Βλ. καί W. Guthrie, The Greeks and their Gods, London 1962, 94 κ.έ., Σ. Δάκαρη, Ἐπιτύμβιος Στήλη (ἡ περὶ Δρυολατρείας): Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὁρλάνδον, Δ', 390 κ.έ., E. Simon, Die Götter der Griechen, München 1969, 91 κ.έ., N. Παπαχατζῆ, IEE τ. Β', 73 καί τοῦ ἴδιου, AE (1979) 113 κ.έ. καί W. Burkert, Greek Religion, Cambridge, Massachusetts 1989, 138.

Τῆ λατρεία αὐτῆ ὑπαινίσσονται δύο χωρία τῆς Ὀδύσσειας (λ. 118κε., ψ.265κε.). Σύμφωνα με τῆ συμβουλή τοῦ μάντη Τειρεσία ὁ Ὀδυσσεύς ἔπρεπε ὑστερα ἀπό τό φόνον τῶν μνηστήρων νά μεταβεῖ σέ τόπο, ὅπου οἱ ἄνθρωποι δέν γνωρίζουν τῆ θάλασσα καί δέν χρησιμοποιοῦν ἄλατι στήν τροφή τους, γιά νά ἐξιλεώσει μέ θυσίαι τόν Ποσειδῶνα. Ἡ θέση αὐτή τοποθετεῖται ἀπό τοὺς σχολιαστὲς τοῦ Ὀμήρου στὰ Βούνεμα τῆς Ἡπείρου κοντά στήν ἀγνωστη πόλη Τράμπυα⁴⁹.

Ἀνάλογες πληροφορίες παρέχει καί ὁ Στέφανος Βυζάντιος⁵⁰, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ τοποθετεῖ τὰ Βούνεμα στήν Ἡπειρο, δίδει καί τό εἶδος τῆς θυσίας στό θεό, δηλαδή θυσία ταύρου.

Μέ βάση τὰ δεδομένα αὐτά φαίνεται πιθανότερο ὁ Ποσειδῶν νά εἶχε ἀνάλογη λατρεία καί στήν ὄρεινὴ καί ἀπομακρυσμένη Ἀθαμανία, ὅπου ὑπῆρχε καί ἱερό πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ. Δέν ἀποκλείεται μάλιστα οἱ νομισματικοὶ τύποι μέ παράσταση τοῦ Ἀπόλλωνα στόν ἐμπροσθότυπο καί τοῦ ταύρου στόν ὀπισθότυπο νά συνδέονται καί μέ τῆ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα.

Εἶναι γνωστό ἄλλωστε ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα στήν Ἡπειρο ὅτι ὁ ταῦρος ὑπῆρξε ἱερό ζῷο τοῦ Ποσειδῶνα καί ἀπεικονίζεται σέ πολλές ἀναθηματικὲς στήλες στό θεό⁵¹.

Συμπερασματικά θά μπορούσαμε νά πούμε ὅτι οἱ περισσότερες λατρεῖες στήν Ἀθαμανία εἶναι οἱ ἴδιες μέ ἐκεῖνες τῆς ὑπόλοιπης Ἡπείρου καί διακρίνονται στίς ἐγγῶριες Ἡπειρωτικὲς⁵², ὅπως εἶναι ἡ λατρεία τῆς Διώνης καί τοῦ Ποσειδῶνα καί στίς ἀποικιακὲς⁵³, ὅπως τῆς Ἀθηνᾶς καί τοῦ Ἀπόλλωνα.

Ἡ ταυτόχρονη ἐξ ἄλλου παρουσία στὰ ἀθαμανικά νομίσματα τῆς Ἀθηνᾶς καί τῆς Διώνης, τῆς κύριας Ἡπειρωτικῆς θεότητος, ὅπως καί τοῦ Ἀπόλλωνα μέ τό λατρευτικό σύμβολο τοῦ Ποσειδῶνα, τόν ταῦρο, συνηγορεῖ γιά τῆ σπουδαιότητα καί τῶν ἀποικιακῶν λατρειῶν στήν Ἀθαμανία. Παράλληλα ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀποψη πού ἔχει διατυπωθεῖ σχετικὰ μέ τό ρόλο πού διαδραμάτισε ἡ Ἀμβρακία στό βορειοδυτικό Ἑλλαδικό χῶρο, ἀφοῦ οἱ περισσότερες κορινθιακὲς λατρεῖες ἐγίναν γνωστὲς στήν Ἡπειρο μέσω τῶν ἀποικιῶν τῆς Κορίνθου, ὅπως ἡ Ἀμβρακία⁵⁴ καί ἡ Ἀπολλωνία⁵⁵.

49. Ἀπολλοδ., Ἐπιτομή 7.34, Στεφ. Βυζάντιος, λ. Βούνεμα, Εὐστάθιος, Σχόλια στήν Ὀμήρου Ὀδύσεια λ. 1675, 35, σ. 402 (ἐκδ. Olms). Βλ. καί Hartmann, Untersuchungen über die Sagen von Tod des Odysseus, München 1917, 91-93 σμμ. 101 καί R. Merkelbach, Untersuchungen zur Odyssee, München 1969, 225.

Ἡ θέση εἶναι ἀγνωστη. Ὁ Hammond, Epirus 708 τοποθετεῖ τὰ Βούνεμα στό ἐσωτερικό τῆς Ἡπείρου κοντά στό χωριὸ τοῦ Ζαγορίου καί τὴν Τράμπυα κοντά στό Βοτονόοι.

50. Στεφ. Βυζάντιος, στή λ. Βούνεμα.

51. Σχετικὰ μέ τῆ σύνδεση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα μέ τόν Ταῦρο στήν Ἡπειρο βλ. Hammond, Epirus 41. Γιά τίς ἀναθηματικὲς στήλες ἀπὸ τὴν Ἡπειρο στίς ὁποῖες ἀπεικονίζεται ταῦρος Hammond, Epirus 735.

52. Σχετικὰ Τζουβάρα, Ἡ λατρεία 111 κ. ἐ.

53. Γιά τίς ἀποικιακὲς λατρεῖες: Τζουβάρα, Ἡ λατρεία 16 κε. μέ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. καί Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Κορινθιακὲς ἐπιδράσεις στὴ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἡπείρου, Πρακτικὰ Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Καλαμᾶτα 8-15 Σεπτεμβρίου 1985), Ἀθήνα 1987-1988, 97-120

54. Γιά τὴν Ἀμβρακία γενικὰ βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Ἀμβρακία, ἐκδ. «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ», Ἄρτα 1992.

55. Γιά τὴν Ἀπολλωνία Ν. Ceka, Apollonia e Illirise, Tirane 1982, βλ. καί P. Franke, Albanien im Altertum: Antike Welt 14 (1983) Sondernummer 49 καί 74 μέ συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Βλ. καί G. Koch, Albanien, Köln 1989, 217 κ. ἐ.

Τέλος, στη διαμόρφωση του Πανθέου τών Ἀθαμάνων σημαντικό ρόλο ἔπαιξε καί ἡ γεωγραφική θέση τῆς χώρας τους, στό ἀκρότατο σημεῖο τῆς Ἠπείρου, στήν ὄροσειρά τῆς Πίνδου καί κυρίως ἡ γειτνίασή της μέ τή Θεσσαλία.

Εἶναι φυσικό ὁ Ζεὺς Ἀρχαῖος, θεός τών κορυφῶν, νά γνώρισε ἰδιαίτερη λατρεία στίς ὑψηλές ὄροσειρές τῆς Πίνδου, ὅπου κατοικοῦσαν οἱ Ἀθαμάνες, ἐνῶ ἡ ἀντίστοιχη λατρεία του στή Θεσσαλία ἀποδεδειμμένη τό θεό ἀπό τίς Ἠπειρωτικές λατρεῖες καί ὁδηγεῖ στήν ὑπόθεση ὅτι κύριος τόπος προέλευσης τῆς λατρείας του πρέπει νά ἦταν ἡ Θεσσαλία καί μάλιστα ἡ γειτονική περιοχή τών Γόμφων (Φιλιπούπολη)⁵⁶.

Πίν. 1. Χάρτης Ἀρχαίας Ἠπείρου.

56. Δέν ἀποκλείεται νά πρόκειται γιά τήν ἴδια λατρεία, ἀφοῦ ἡ θέση τοῦ ἱεροῦ πού ἀναφέρουν οἱ πηγές δέν ἔχει ἐντοπιστεῖ. Γιά τή λατρεία τοῦ Δία στούς Γόμφους βλ. παραπάνω σημ.38 καί 39.

Πίν. 2. Χάλκινο νόμισμα τῶν Ἀθαμάνων (220/185 π.Χ.) με' Ἀθηνᾶ καί Διῶνη.

Πίν. 3. Πήλινες μῆτρες τῆς Ἀθηνᾶς ἀπό τὴν Ἀμβρακία. Β' μισό 4ου αἰ. π.Χ.

Πίν. 4. Χάλκινο νόμισμα τῶν Ἀθαμάνων, 220-185 π.Χ., με' Ἀπόλλωνα καί βούρκορο.

Πίν. 5. Χάλκινο νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας 238/168 π.Χ., μέ Ἀπόλλωνα καί βαίτυλο.

Η ΑΡΤΑ ΠΡΟ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑΣ

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΠΑΤΣΑΛΙΑ

I

Ἡ Ἄρτα τοῦ 1895 ἦταν μιά μικρὴ ἐπαρχιακὴ πόλη, πού ὁ πληθυσμὸς τῆς δὲν ξεπερνοῦσε τίς ἐξήμισυ χιλιάδες κατοίκους.

Ἡ προσάρτηση στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀράχθου περιοχῆς, ἀπόκοψε τὴν Ἄρτα (μὰ καὶ ὡς σύνορο μέτῃν Τουρκία ἦταν ὁ ποταμὸς Ἄραχθος), ἀπὸ τὴν πλούσια πεδιάδα τῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές, ὅπως τὴν περιοχὴ τῆς Φιλιππιάδας, τὴν περιοχὴ Δελόβων καὶ τὴν περιοχὴ Ξηροβουνίου, που ἦταν ἐμπορικὰ συνδεδεμένες μέ αὐτήν.

Οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι τῆς Ἄρτας, εὐθύς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πόλης, ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ οἱ περισσότεροὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Φιλιππιάδα ἀποκομίζοντας καὶ ὅλη τὴν κινητὴ τους περιουσία.

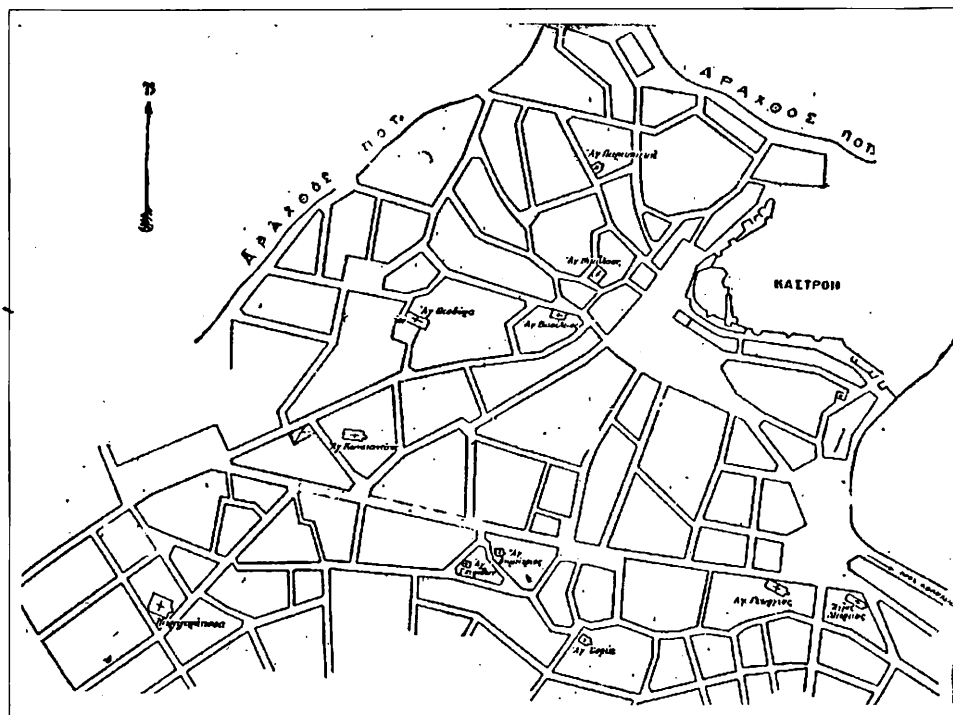
Μαζί μέ αὐτοὺς ἐγκατέλειψαν τὴν πόλη καὶ τὸ ἓνα τρίτο τῶν Ἑβραίων κατοίκων τῆς πού ἐγκαταστάθηκαν κυρίως στὰ Γιάννενα.

Μέ τὴν ὁμαδικὴ αὐτὴ ἔξοδο ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἄρτας ἀπὸ 6543 κατοίκους πού ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση, μειώθηκε σέ 4990 κατοίκους. Μέ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ μέχρι τὸ 1895 τὸ κενὸ αὐτὸ ἀναπληρώθηκε μέ τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση στὴν Ἄρτα, κατοίκων τῆς περιοχῆς Καλαρρυτῶν καὶ Συρράκου.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 14 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης αὐξήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση πολλῶν παλαιοελλαδιτῶν πού εἴτε ὡς στρατιωτικοί, εἴτε ὡς πολιτικοὶ ὑπάλληλοι, εἴτε ὡς ἔμποροι, διέμεναν στὴν Ἄρτα καὶ παντρεύτηκαν ἀρτινιές, δημιούργησαν οἰκογένειες καὶ τελικὰ ἀφομοιώθηκαν μέ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό.

Οἱ Ὄθωμανοὶ ἐγκαταλείποντας τὸ 1881 τὴν Ἄρτα, πούλησαν τὰ σπιτία τους στοὺς Ἕλληνες ἀρτινοὺς, μεσαίων κυρίως εἰσοδημάτων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ συντήρηση τῶν μεγάλων αὐτῶν σπιτιῶν συμπίεξε οἰκονομικὰ τοὺς καινούργιους ἰδιοκτῆτες, ἄφηναν ἓνα τμῆμα τους ἀκατοίκητο, ἢ τὸ νοίκιαζαν σέ ξένους ὑπαλλήλους.

Ὅπως καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, οἱ

Σχεδιάγραμμα της πόλεως Ἄρτας.

βασικές εξαγωγές τῶν προϊόντων τῆς περιοχῆς (ξύλεια, δέρματα, ἐλιές, γλυκὸρίζο, γαλακτοκομικά προϊόντα) γινόταν διὰ θαλάσσης, ἀπὸ τὸ νέο ἐπίνειο τῆς Ἄρτας, τὴν Κόπραϊνα, μὲ κατεύθυνση τὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Τεργέστη. Ἀπὸ τὴν Τεργέστη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, οἱ ὑφασματέμποροι τῆς Ἄρτας εἰσήγαγαν λινὰ ὑφάσματα καὶ κασιμηρία. Τὰ πῶς λαϊκὰ ὑφάσματα, ὅπως ντρίλια, χασέδες, μαντήλια, τὰ ἔφερναν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴ Σύρα. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν Τεργέστη οἱ πλούσιοι ἀρτινοὶ ἀγόραζαν γιὰ τὴν ἐπίπλωση τῶν σπιτιῶν τους βιεννέζικα ἐπιπλα καὶ βάζα Βοημίας. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ γεωργία καὶ τὴν κτηνοτροφία σημαντικὴ πηγὴ ἐσόδων γιὰ τοὺς ἀρτινοὺς ἦταν καὶ τὸ λαθρεμπόριο.

Πολλὰ ἐμπορεύματα, ἰδιαιτέρως ἡ ζάχαρη, ὁ καφές, τὸ τσαΐ καὶ τὰ μπαχαρικά, ἦταν πολὺ φθηνότερα, λόγω τοῦ φορολογικοῦ συστήματος στὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια, ἀπὸ ὅτι στὴν Ἑλλάδα. Τὰ ἐμπορεύματα αὐτὰ τὰ μετέφεραν ἐπαγγελματίες λαθρέμποροι, μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν ἀρχῶν, περνώντας τὴ νύχτα ἀπὸ τοὺς γνωστούς σ' αὐτοὺς πόρους τοῦ Ἀράχθου. Τὰ λαθραῖα τὰ ἐκρυβαν σὲ χαμηλές παραποτάμιες ἀποθήκες καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μεταφέρονταν καὶ πωλοῦνταν στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἄρτα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, μεταφέρονταν στὴν τουρκοκρατούμενη Ἠπειρο μεγάλες ποσότητες οἰνοπνευματωδῶν καὶ ἰδιαιτέρως οὔζου. Παρὰ τὴ γνωστὴ ἀπαγόρευση τοῦ Κορανίου, οἱ Τούρκοι καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Ἄλβανοί, ἀγαποῦσαν τὸ οὔζο πού ἡ νόμιμη διάθεσή του ἦταν ἀπαγορευμένη στὴν

Τουρκία. Οί λαθραίες αυτές εξαγωγές δικαιολογούν και τό γεγονός ότι από τήν άπελευθέρωση τής Άρτας μέχρι τό 1900 ιδρύθηκαν στήν Άρτα πέντε εργαστήρια ποτοποιίας πού παρήγαγαν τόνους ούζου, πού ήταν άδύνατο νά διατεθοϋν στή μικρή άγορά τής Άρτας.

Έξ άλλου οί άρτινοί τήν έποχή εκείνη προτιμοϋσαν οί μέν λαϊκές τάξεις τό τσίπουρο ή τό μαϋρο λευκαδίτικο κρασί, οί δέ εϋποροι τό κονιάκ ή τή μπύρα, ενώ οί νοικοκυρές κατά τή διάρκεια τών φιλικών επισκέψεων πρόσφεραν διάφορα ροσόλια δικής τους κατασκευής (κάπως σάν τά σημερινά λικέρ). Ούζο έπιναν οί άρτινοί κατά τούς καλοκαιρινούς μήνες μέ μεζέ τζάνερο (κορόμηλο) ή μέ ροδάκινο στα ύπαιθρια καφενεία, καθισμένοι κάτω από τή σκιά τών πλατανιών.

II

Οί κοινωνικές τάξεις στήν Άρτα τό 1895 δέν ήταν σαφώς χωρισμένες όπως σέ άλλες περιοχές τής Ελλάδας.

Άπό τήν παλιά γενιά τών δημογερόντων τής τουρκοκρατίας, ανθρώπων μέ άνώτερο ήθος, πού μέ τόν πλούτο, τίς γνώσεις και τόν πατριωτισμό τους είχαν

Άνώγειος οικία, χωρίς κατάστημα είς τό ισόγειο, κειμένη επί τής σημερινής όδου Σταματελοπούλου (1840).

Οικία μετά καταστήματος, κειμένη επί της σημερινής οδού Ν. Σκουφᾶ (1840).

βοηθήσει στη διατήρηση της ελληνικότητας της πόλης, δέν παρέμειναν μετά τό θάνατο τοῦ πρώτου Δημάρχου τῆς πόλης Ἰωάννη Ἀντωνόπουλου παρά μονάχα μερικές χῆρες καί γεροντοκόρες. Τά νέα τζάκια ἦταν γαιοκτήμονες, ὡς ἐπί τό πλείστον ὄχι παλαιοί ἀρτινοί, πού εἶχαν ἀγοράσει τσιφλίκια ἀπό τούς Τούρκους ἢ ἔμποροι ἐξαγωγεῖς πού ἢ ἀρχοντιά τους δέν τούς ἐμπόδιζε νά εἶναι καί λίγο λαθρέμποροι.

Ἔσα ἀγόρια δέν ἀκολουθοῦσαν τήν ἐργασία τοῦ πατέρα τους σπούδαζαν στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές, μερικοί δέ ἀπό αὐτούς ἔκαναν καί μεταπτυχιακές σπουδές στό ἐξωτερικό, εἰδικότερα στή Γαλλία καί Γερμανία. Οἱ νέοι αὐτοί ἐπιστήμονες εἶχαν ἔντονα ἐνδιαφέροντα ὄχι μονάχα γιά τήν ἐπιστήμη τους, ἀλλά καί γιά τά πνευματικά καί κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους. Γνώριζαν λίγο-πολύ καί τή γαλλική γλῶσσα, πού ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς πολιτικῆς καί τῆς διπλωματίας τήν ἐποχή ἐκείνη. Γιά τίς κοπέλες φρόντιζαν οἱ πλούσιοι ἔμποροι καί κτηματίες νά τούς βροῦν γαμπρό πού νά εἶναι εὐπορος καί ἡ οἰκογένειά του νά ἔχει ἐπιρροή στήν πόλη. Οἱ προῖκες τους, μέ τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς, ἦταν ἀρκετά μεγάλες. Ἐνα δίπατο σπίτι, ἕνα λιotoπι ἢ ἀμπέλι καί διακόσια ὡς πεντακόσια ναπολεόνια. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ περισσότερες ἀπό τίς κοπέλες

τών πλούσιων οικογενειών μορφώνονταν, τελειώνοντας τό παρθεναγωγείο. Ήτσις διάφορες κοσμικές συγκεντρώσεις έκαναν επίδειξη όχι μονάχα φορώντας ρούχα πού έφερναν από τήν Άθήνα ή τήν Κέρκυρα, αλλά και άπαγγέλλοντας ποιήματα του Άχιλλέα Παράσχου και άλλων. Μερικές ήξεραν κιθάρα ή μαντολίνο και μέ τή συνοδεία τους τραγουδούσαν τά άσματα τής εποχής.

Έκτός όμως από τά τζάκια, ζούσαν στήν πόλη τό 1895 και οι σχετικά εύποροι, οι «νοικοκυραίοι», πού άσκούσαν τό έπάγγελμα του μικροέμπορα ή του βιοτέχνη. Τό όνειρό τους ήταν νά αποκτήσουν ιδιόκτητο σπίτι και μαγαζί. «Όποιος έχει δικό του σπίτι και μαγαζί φοράει τό σκούφο του στραβά», έλεγαν. Έκτός από τά έσοδα από τό έπάγγελμά τους, έξασφάλιζαν τό λάδι και τό κρασί τής χρονιάς από τά ιδιόκτητα λιοτόπια και άμπέλια τους, όχι μεγαλύτερα από δέκα στρέμματα, για νά μπορουν νά τά καλλιεργουν οι ίδιοι μέ τίς οικογένειές τους.

Τά κτήματα αυτά βρισκονταν, των πιο τυχερών πριν από τή γέφυρα του Άράχθου ή στην περιοχή τής Κάτω Παναγιας μέχρι τό Κομμένο και αρκετά σίς άγροτικές περιοχές του Πέτα και του Κομποτίου. Οι πιο άτυχοι είχαν τά κτήματά τους πέρα από τό ποτάμι, στην περιοχή Τοπ-άλτι, πού ήταν στα χέρια των Τούρκων. Αυτοί ήταν ύποχρεωμένοι, για νά πάν στα κτήματά τους, νά περνάν τά σύνορα και νά ύφίστανται ταπεινώσεις από τούς Τούρκους φρουρούς και κατά τήν επιστροφή τους σωματική έρευνα από τούς Έλληνες τελωνειακούς.

Οικία μετά καταστήματος, κειμένη επί τής οδου Πριοβόλου (1850).

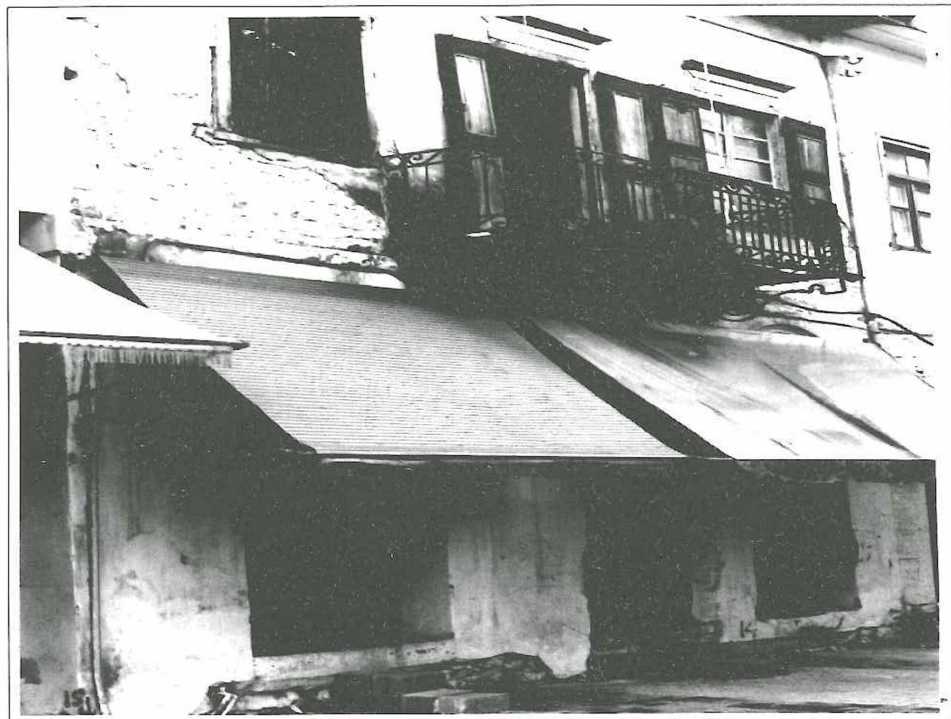

Διόροφος οικόλια άνευ καταστήματος, κειμένη επί τής οδοῦ Ἰγνατίου Μητροπολίτου (1890).

Τέλος στήν Ἄρτα ζοῦσαν καί φτωχές οικογένειες, ὄχι τόσο πολλές ὅσο σέ ἄλλες πόλεις. Οἱ περισσότερες κατοικοῦσαν σέ μικρά ιδιόκτητα σπιτάκια. Οἱ ἄνδρες τῆς οικογένειας δούλευαν καλφάδες στίς διάφορες βιοτεχνίες μέ συνεχές ὥραριο, ἀπό ἥλιο σέ ἥλιο, ἤ ὡς ἀχθοφόροι, μπαλωματῆδες, καροτσέρηδες, ὑπηρέτες ἢ κατά περιόδους ὡς ἐργάτες γῆς. Οἱ γυναῖκες, οἱ μέν μεγάλες σέ ἡλικία στό τσαπέλιασμα σύκων ἢ στό ἀλάτισμα τῶν ἐλαίων, τά δέ κορίτσια νοικοκύρευαν τό σπίτι καί δούλευαν στόν ἀργαλειό γιά τήν προῖκα τους. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι καμμιά ντόπια ἀρτινιά, ὅσο φτωχή καί ἄν ἦταν, δέν δεχόταν νά πάει δούλα (οἰκιακή βοηθός) στά πλούσια σπίτια.

Γιά διασκέδασή τους εἶχαν τό πηγάδι τῆς γειτονιάς. Ἐκεῖ μαζεῦονταν οἱ κοπέλες καί λέγαν τά δικά τους, ἐνῶ οἱ νέοι, μέ ἀφορμή ὅτι δίψαγαν, προσπαθοῦσαν νά πιάσουν κουβέντα μαζί τους

Δυό ἢ τρεῖς φορές τό χρόνο, ὅταν κατέβαζε ὁ Ἄραχθος, τότε γυναῖκες, κοπέλες καί παιδιά μαζεῦονταν στήν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ καί ἐπιαναν κούτσουρα καί ξύλα πού τά παρέσυρε τό νερό. Ἀφοῦ τά ἄφηναν δυό-τρεῖς μέρες γιά νά σουρῶσουν τά νερά, τά κουβαλοῦσαν στήν πλάτη τους καί τά σώριαζαν στίς αὐλές τῶν σπιτιῶν τους καί μέ τόν τρόπο αὐτό ἐξασφάλιζαν τά καύσιμα τῆς χρονιάς τους.

Οικία μετά καταστήματος, κεμένη επί της οδού Πριοβόλου (1860).

III

Ένα από τὰ μεγάλα προβλήματα πού αντιμετώπιζε ἡ Ἄρτα τὸ 1895 ἦταν ἡ ὑδρευση τῶν κατοίκων της. Ἐν καὶ τὴν πόλη περιρρέει ὁ ζωοδότης Ἄραχθος, τὸ νερὸ του ἦταν ἀκατάλληλο γιὰ πόση, μὰ καὶ αἰωροῦνταν σ' αὐτὸ μικρὰ σωματίδια ὕλης, μὲ ἀποτέλεσμα καὶ κατὰ τοὺς θερινούς μῆνες νὰ εἶναι θολό.

Τὸ πρόβλημα τῆς ὑδρευσης τὸ αντιμετώπιζαν οἱ ἀρτινοὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού τὸ εἶχαν αντιμετώπισει στὴν ἀρχαιότητα οἱ ἀμβρακιῶτες. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς πόλης καὶ σὲ βάθος 8-10 μέτρων ὑπάρχουν πλούσια ὑδροφόρα στρώματα. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα κατασκευάζονταν πηγάδια πού ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ πρόσφατες ἀνασκαφές. Ἡ χρονολόγησις τῆς κατασκευῆς τῶν πηγαδιῶν πού ὑπῆρχαν στὴν Ἄρτα δέν εἶναι εὐκολή, μὰ καὶ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἦταν ἀνοιγμένα στὰ χρόνια τῆς Ἀμβρακίας, ἄλλα ὅταν ἡ Ἄρτα ἦταν πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου καὶ μερικὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πηγαδιῶν εἶναι γνωστός, γιὰτὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δημόσια πηγάδια ὑπῆρχαν καὶ τὰ ἰδιωτικά, πού ἦταν ἀνοιγμένα στὶς αὐλές τῶν ἀρχοντικῶν ἢ στὸν περίβολο τῶν πανδοχείων (χανιῶν).

Ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ δημόσια πηγάδια ἦταν τὸ πηγάδι τοῦ Ἁι-Μηνᾶ, στὴ

Οικία μετά χαμηλού καταστήματος, κειμένη εις θέση Τουρκοπάζαρο (1830).

συμβολή των οδών Προβόλου και Καραϊσκάκη και του Πλάτανου, στή συμβολή των οδών Καραϊσκάκη, Ἁγίου Κωνσταντίνου και Σκουφᾶ

Τά πηγάδια αὐτά ἦταν τὰ πιό βαθιά (περίπου εἴκοσι μέτρα) και μέ τό μεγαλύτερο ἄνοιγμα και ἔθεωροῦντο ὅτι εἶχαν τό πιό καθαρό και κρύο νερό. Τό μεγαλύτερο ὅμως προσόν τους ἦταν ὅτι εἶχαν νερό ὅλο τό χρόνο (δέν στέρευαν). Ἐπίσης ὑπῆρχαν και τὰ συνοικιακά πηγάδια πού ἦταν ἄνοιγμένα στόν περίβολο τῶν ἐκκλησιῶν (ὀνομαστό τό πηγάδι τῆς Ἁγίας Θεοδώρας) ἢ τῶν τζαμιῶν. Τά περισσότερα ἀπό τὰ πηγάδια αὐτά εἶχαν κεφαλάρια ἀπό ἄσβεστόλιθο και μόνο μερικά ἀπό μάρμαρο. Ὁ καθαρισμός τῶν πηγαδιῶν γινόταν κάθε δύο χρόνια, ἀπό εἰδικούς τεχνίτες, τούς «πηγαδάδες», οἱ ὅποιοι κατέβαιναν μέ τή βοήθεια σχοιγιῶν και πατώντας στίς προεξοχές πού γιά τό σκοπό αὐτόν ἦταν κατασκευασμένες στή λιθοκατασκευή πού στήριζε τό πηγάδι, ἀφοῦ μέ κουβάδες ἀποκόμιζαν τή λάσπη πού ὑπῆρχε στή μαρμάρινη γούρνα τοῦ πηγαδιοῦ, τή γυάλιζαν μέ στουρναρόπετρα και τήν ἔπλεναν μέ νερό. Ὑστερα ἔτριβαν θυμάρι και δυόσμο και στό τέλος ἔρριχναν ἄγιασμό, ἐπικαλούμενοι τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ.

IV

Τό 1895 ὑψώνονταν στήν Ἄρτα τζαμά. Τά τζαμιά αὐτά, ὅπως προκύπτει ἀπό τή σχετική μελέτη τοῦ Ὁρλάνδου, ἦταν χτισμένα ἀπό Ἑλληνες τεχνίτες και χριστιανούς

ἀρχιτέκτονες. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τζαμιῶν πού ἦταν χτισμένα στὴν Ἄρτα ἦταν δυσανάλογος σέ σχέση μετὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν μουσουλμάνων (Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν) πού κατοικοῦσαν στὴν πόλη.

Ἄν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψη ὅτι σύμφωνα μετὰ τὴ θρησκεία τοῦ Μωάμεθ οἱ γυναῖκες δέν συμμετεῖχαν στὶς θρησκευτικὲς τελετὲς πού γίνονταν στὰ τεμένη, τὰ ἔξι τζαμιά πού ὑπῆρχαν στὴν Ἄρτα ἐξυπηρετοῦσαν ὄχι περισσότερα ἀπὸ πεντακόσια ἄτομα. Ἀκριβῶς ὁμοίως στὸ μικρὸ ἀριθμὸ τῶν μουσουλμάνων κατοίκων τῆς πόλης ὀφείλεται καὶ ὁ δυσανάλογα μεγάλος ἀριθμὸς τῶν τζαμιῶν. Ἡ μουσουλμανικὴ μειοψηφία ἤθελε νὰ προβάλλει τὴν παρουσία της σὲ μιά πόλη καθαρὰ χριστιανικὴ καὶ στὴν ὁποία καὶ οἱ ἴδιοι οἱ μουσουλμάνοι μιλοῦσαν ἑλληνικά.

Σύμφωνα μετὰ τὸ χρονικὸ τοῦ Σεραφεὶμ Ξενόπουλου, στὴν Ἄρτα ὑπῆρχαν ἔξι τζαμιά. Τὸ τζαμί τοῦ Σουλτάν Μεχμέτ πού βρισκόταν μέσα στὸν περίβολο τοῦ φρουρίου, τὸ τζαμί τοῦ Σουλτάν Μπαγιαζίτ πού ἦταν κτισμένο ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο στὴν παλιὰ πλατεία τοῦ Ὁρολογίου. Τὸ τζαμί αὐτὸ ἦταν τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ ἄλλα τζαμιά, ἐξωτερικὰ δὲ φαινόταν διόροφο γιατί εἶχε δύο σειρὲς παραθύρων. Τὸ τζαμί τοῦ Κιλίτς Μπέη πού ἦταν κτισμένο στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πλατείας Μονοπωλείου, τὸ τζαμί τοῦ Φεϊζούλη πού ἦταν κτισμένο στὴ συνοικία τῶν Μύλων (πρῶην οἰκία Κασαή), ἓνα ἄλλο τζαμί, χωρὶς ἰδιαίτερη ὀνομασία, πού ὑψώνονταν στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τούρκικου νεκροταφείου (σημερινὴ πλατεία Κιλίτς) καὶ τέλος ἓνα μικρὸ, ἀλλὰ κομψὸ τζαμί, τὸ τζαμί τῶν Μπέηδων, γιατί σ' αὐτὸ πῆγαιναν οἱ πλούσιοι Τούρκοι πού κατοικοῦσαν στὴ συνοικία τῆς Μητροπόλεως. Τὸ τζαμί αὐτὸ βρισκόταν νότια τῆς Μητροπόλεως, περίπου στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Ἰγνατίου Μητροπολίτου καὶ περιφερειακῆς ὁδοῦ.

Ἀπὸ τίς δύο συναγωγὲς πού εἶχε ἡ Ἑβραϊκὴ κοινότητα, τὴν Καλαβρέζα καὶ τὴν Σισιλιάννα, τὸ 1895 λειτουργοῦσε μόνο μία, κειμένη στὴ νότια πλευρὰ τοῦ φρουρίου, ἐνῶ ἡ Σισιλιάννα, κειμένη περίπου στὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη, στέγαζε τὸ ἑβραϊκὸ δημοτικὸ σχολεῖο, τὸ ὁποῖο ἀργότερα μεταφέρθηκε σὲ ἄλλο οἶκημα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη. Ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη συναγωγὴ, λειτουργοῦσε μέχρι καὶ τὸ 1910 ἑβραϊκὸ λουτρό (χαμάμ).

V

Στὴν Ἄρτα, ὅπως σχεδὸν καὶ σὲ ὅλες τίς ἐπαρχιακὲς πόλεις, δέν ὑπῆρχε ρυμοτομικὸ σχέδιο. Τὸ πρῶτο ρυμοτομικὸ σχέδιο τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ τὸ 1883 ἐπὶ δημαρχίας Ἰωάννη Ἀντωνοπούλου. Ἡ ὑπαρξὴ ὁμοίως σχεδίου δέν ἔλυνε τὸ πρόβλημα. Ἡ ρυμοτόμηση τῶν ἐκτὸς ρυμοτομικοῦ σχεδίου κτισμάτων ἦταν σχεδὸν ἀδύνατη, ἀπ' ἑνὸς λόγῳ οἰκονομικῆς ἀδυναμίας τοῦ Δήμου καὶ ἀπ' ἑτέρου διότι συναντοῦσε τὴν ἔντονη ἀντίδραση τῶν ἰδιοκτητῶν.

Στὶς συνοικίες Μητροπόλεως-Ταμπακιάδων καὶ Τουρκοπαζαρου, λόγῳ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ συνοικίες αὐτὲς εἶχαν χαμηλὴ στάθμη, κατὰ τίς συνεχεῖς βροχερὲς

μέρες σχηματίζονταν στους δρόμους μικρά ποτάμια. Γιά τή διάβαση τῶν πεζῶν εἶχαν κατασκευασθεῖ ψηλά πεζοδρόμια (μέχρι 0,60 μ.) καί εἶχαν τοποθετηθεῖ στό μέσο τῆς ὁδοῦ μεγάλοι κύβοι λίθινοι γιά τό πέρασμα τῶν πεζῶν. Ὑπῆρχαν ἀκόμη λιθοστρώσεις (γκάλντερίμια) σέ κατωφερικούς δρόμους, ὅπως στίς σημερινές ὁδούς Γριμπόβου, Παντοκράτορος, Νόρμαν καί Ἁγίου Σπυριδῶνος, καθῶς καί στή σημερινή ὁδὸ 3/40 Συντάγματος.

Οἱ ὑπόλοιποι δρόμοι κατά μέν τό χειμῶνα ἦταν σχεδόν ἀδιάβατοι λόγω τῆς λάσπης πού κάλυπτε τό ὁδόστρωμα, κατά δέ τό καλοκαίρι ὁ κορνιαχτός πού ἐδημιουργεῖτο ἀπό τή διάβαση τῶν ὀχημάτων ἦταν ἀφόρητος.

Ἄλλο χαρακτηριστικό τῶν ὁδῶν τῆς κάτω πόλεως, μέ ἐξαιρεση τήν ὁδὸ Σκουφᾶ, ὁδὸ πού διαχώριζε καί διαχωρίζει τήν κάτω ἀπό τήν ἄνω πόλη, ἦταν πῶς ὅλες συνέκλιναν πρὸς τήν πλατεία Ὁρολογίου, ἐμπορικό κέντρο τῆς διάρκειας τῆς τουρκοκρατίας.

Ὡς πρὸς τή σημερινή ὁδὸ Νικολάου Σκουφᾶ πού ἀποτελοῦσε τόν κεντρικό δρόμο τῆς Ἄρτας, αὐτὴ ἦταν ἓνα σοκάκι μέ πολλές στροφές καί γωνίες καί κοβόταν ἀπό ρέμματα σκεπασμένα μέ ξυλογέφυρες.

Ὁ φωτισμός τῶν ὁδῶν ἦταν σχεδόν ἀνύπαρκτος, μιά καί μόνο τριάντα ὡς σαράντα φανάρια πετρελαίου ὑπῆρχαν σέ ὅλη τήν πόλη. Ὑπῆρχαν ὅμως καί μερικά φανάρια καί αὐτά μέ πετρέλαιο, ἔξω ἀπό τὰ ἀρχοντικά σπίτια, ὅπως καί τὰ καντήλια τῶν ἐκκλησιῶν καί τῶν εἰκονοστασιῶν πού μέσω τῶν παραθύρων ἀντιφέγγιζαν στόν δρόμο.

VI

Οἱ ἄρτινοί τίς τελευταῖες δεκαετίες, πρὶν καί μετὰ τήν ἀπελευθέρωση, παρά τίς ἄθλιες συνθήκες διαβίωσής τους καί τὰ μειωμένα οἰκονομικά τους, προσπάθησαν νά φτιάξουν καινούργια σπίτια καί καταστήματα, πού θά ἀντικαθιστοῦσαν τὰ ἐρειπωμένα χαμόσπιτα, τὰ χτισμένα μετὰ τόν ἐμπρησμό τῆς Ἄρτας κατά τήν ἐλληνική ἐπανάσταση.

Ὁ Ἄναστάσιος Ὁρλάνδος, στό βιβλίο του τὰ «Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Ἄρτας» καί κάτω ἀπό τόν τίτλο «Παλαιά ἀστικά σπίτια τῆς Ἄρτας» μᾶς δίνει πολύτιμες πληροφορίες γιά τίς κατοικίες αὐτές. Παραλείπει ὅμως τίς μεγάλες οἰκοδομικές κατασκευές, ἴσως γιατί δέν παρουσίαζαν ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικό ἐνδιαφέρον. Οἱ κατασκευές αὐτές εἶναι τό μέγαρο τοῦ Ἰω. Ἀντωνόπουλου, κτισμένο ἐκεῖ πού στεγάζεται σήμερα ἡ Νομαρχία Ἄρτας, τό μέγαρο Νικολάου Βαρζέλη, ἀπέναντι ἀπό τό προηγούμενο μέγαρο πού σήμερα ἀποτελεῖ τμήμα τῆς πλατείας Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως καί τό μέγαρο Κων. Καραπάνου πού ἦταν κτισμένο στόν τόπο πού σήμερα λειτουργεῖ τό ξενοδοχεῖο Ἀμβρακία.

Δέν θά προχωρήσω, μιά καί εἶμαι ἀναρμόδιος, στήν ἀρχιτεκτονική καί στατική δομὴ τῶν σπιτιῶν αὐτῶν. Χάριν ὅμως τῶν μεταγενέστερων, πρέπει νά σημειώσω ὅτι στό μέγαρο Βαρζέλη στεγαζόταν τό Ρωσικό ὑποπροξενεῖο τῆς Ἄρτας. Ἐξω

από τη μεγάλη ξύλινη πύλη του στεκόταν ο Καβάζης (θυρωρός, φύλακας), ντυμένος με φουστάνελα και μπλέ χρυσοκέντητο γιλέκο. Στο κεφάλι του φορούσε λευκό σκούφο στον οποίο ήταν κεντημένο τό έμβλημα του Ρώσου αυτοκράτορα. Τό μέγαρο Καραπάνου ήταν κατ' έξοχήν πολιτικό γραφείο και στό ισόγειό του στεγαζόταν πλούσια γραμματεία (δικηγόροι, διαχειριστές κτημάτων και ειδικοί επί των έκλογών). Στο προαύλιο, ιδιαίτερα όταν ήταν στην Άρτα ο Κωνσταντίνος Καραπάνος και οί γιοί του Άλέξανδρος και Πύρρος, υπήρχαν φρουροί φουστανελοφόροι πού στό σιλάχι τους είχαν κρυμμένο πυροβόλο όπλο.

Μέ τη μετατόπιση του έμπορικού κέντρου της πόλης από τό τουρκοπάζαρο στό ρωμιοπάζαρο, δημιουργήθηκε νέα μορφή οικοδομήματος πού είχε μαγαζιά στό ισόγειο και κατοικία στό άνώγειο. Μέχρι πρό όλίγων έτών σώζονταν άτόφια τά οικοδομήματα αυτά, κυρίως στή σημερινή όδό Πριοβόλου όπως ή οικία Τζανέτου, ή οικία Τσοúτσινου, ή οικία Καζάκου (πρώην Άννας Λαουτάρη), ή οικία Κογιαντή πού ένα χρονικό διάστημα στέγαζε και τό Δημαρχείο της πόλης και στην όδό Σκουφά ή οικία Χριστίνας Άντωνοπούλου μέ δύο όρόφους (σημερινή οικία Δεβέκου), ή οικία Ζωγράφου (σημερινή οικία Πίτσιλη), ή οικία Κατσαδήμα και ή οικία Μιζάν. Άπό τά σπίτια αυτά σώζονται άτόφια χωρίς προσθήκες και παραλλαγές μόνο ή οικία Τζανέτου και ή οικία Καζάκου.

Έπειδή όμως υπάρχει κίνδυνος και τά σπίτια αυτά νά τά καταστρέψει ή άντιπαροχή, παραθέτω φωτογραφίες των προσώψεών τους.

Η Άρτα, κτισμένη τριάντα μέτρα πάνω από την έπιφάνεια της θάλασσας και περιτριγυρισμένη από έλη, μαστιζόταν από την έλονοσία. Άλλά και τό στάσιμο νερό των πηγαδιών ήταν έστία τύφου. Έπίσης τό χειμώνα, λόγω του ύγρου κλίματος, οί κάτοικοι έπασχαν μόνιμα από βρογχικά πού οδηγούσαν σέ πνευμονίες. Η άγνοια -μιά και ακόμα δέν ήταν γνωστός ούτε ό τρόπος μεταδόσεως του μικροβίου του Λαβεράν πού μέσω των άνωφελών κουνουπιών μετέδιδε την έλονοσία, ούτε ή μικροβιολογική άνίχνευση του μικροβίου του τύφου, ούτε ή άντιβίωση- είχε σαν άποτέλεσμα τή μεγάλη θνησιμότητα των κατοίκων της πόλεως και ιδιαίτερα των μικρών παιδιών.

Μάταια οί γιατροί της έποχής εκείνης, όχι τόσο από έπιστημονική γνώση, όσο από έμπειρία, συνιστούσαν νά κλείνουν έρμητικά τά παράθυρα και οί πόρτες των σπιτιών πριν από τή δύση του ήλιου, για νά μή μπαινουν στίς οικίες οί άναθυμιάσεις των έλών, νά βράζεται τό νερό των πηγαδιών πρό της πώσεως και τέλος νά φορούν οί κάτοικοι τό χειμώνα μάλλινες φανέλες και κάλτσες και νά έχουν δύο ζεύγη ύποδημάτων για νά διατηρούν τά πόδια τους στεγνά. Τό θανατικό δέν περιοριζόταν, διότι τόσο ή χρόνια έλονοσία, όσο και ή πνευμονία, οδηγούσαν στην άνίατη για τήν έποχή εκείνη φυματίωση.

VIII

Και όμως ό λαός της Άρτας, παρά τά βάσανα και τίς στερήσεις του, δέν ξεχνούσε ότι ή πόλη του ήταν κάποτε ή πρωτεύουσα του Πύρρου και του Δεσποτάτου. Έτσι

τά άτέλειωτα βράδια του χειμώνα, γύρω από τό τζάκι, ή φαντασία δημιουργούσε θρύλους και παραδόσεις πού άξιζει νά παρατεθούν, μιά και δείχνουν τή ζωντάνια ενός λαού πού ζούσε και πέθαινε μέ τήν πίστη ότι είναι χριστιανός και Έλληνας.

Παραθέτω λοιπόν μερικούς θρύλους πού διεσώθησαν μέχρι τήν εποχή μας:

ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Στίς παραδόσεις του λαού τής Άρτας τρανή θέση κατέχει όχι μονάχα τό κτίσιμο του γεφυριού στον Άραχθο, πού ήταν για τήν εποχή του μεγάλο άρχιτεκτονικό και στατικό έπίτευγμα, αλλά και ή άνέγερση του ναού τής Παρηγορήτισσας, του πιο τολμηρού κατασκευάσματος τής ύστεροβυζαντινής τεχνικής. Άλλά και ό χώρος μέσα και γύρω από τά άνάκτορα των Δεσποτών τής Άρτας, έδωσε λαβή στη φαντασία του λαού νά τοποθετήσει μέσα σ' αυτόν περιεργα κατασκευάσματα.

Τό πέτρωμα του Πρωτομάστορα.

Τό κτίσιμο του γεφυριού τής Άρτας και ή άνέγερση του ναού τής Παρηγορήτισσας έγιναν, κατά τήν παράδοση, τήν ίδια εποχή.

Ήταν δυό άδέρφια πρωτομάστοροι, παιδιά του πρωτομάστορα πού θεμέλιωσε τά καλύτερα γεφύρια και έκτισε τίς πιο όμορφες έκκλησιές σ' όλο τό βασιλείο τής Ρωμοσύνης. Άπό τά δυό αυτά άδέρφια, τό ένα έχτισε τό γεφύρι και τό άλλο ύψωσε τήν έκκλησιά τής Παρηγορήτισσας. Ήταν και τά δυό πολύ γερά παλλικάρια, μιά και ή γενιά τους έφτανε μέχρι τά χρόνια πού ζούσαν στα μέρη αυτά οι παλιοί Έλληνες, άνίκητοι άνθρωποι, πού σηκώναν στους ώμους τους τεράστια λιθάρια, τόσο μεγάλα, πού σήμερα μήτε δέκα άνθρωποι δέν μπορούν νά τά σαλέψουν. Ήταν τόσο δυνατοί πού δάνειζαν τά εργαλεία τους πετώντας τα από τό γεφύρι στην έκκλησιά κι από τήν έκκλησιά στο γεφύρι. Όμως και οι δυό τους ήταν πολύ έγωιστές, μιά και καυχόνταν πώς, ούτε οι άγγελοι του ουρανού δέν τους φτάναν στην τέχνη τους. Και για τήν καυχήσιά τους αυτή τιμωρήθηκαν. Ό ένας, όπως λέει και τό τραγούδι, για νά στεργίψει τό γεφύρι, θυσίασε τήν όμορφη γυναίκα του, ό άλλος όμως τιμωρήθηκε μέ άλλο τρόπο.

Είχε μαζί του ένα μαστορόπουλο πού τον βοήθαγε στο κτίσιμο και μάθαινε και τήν τέχνη. Μιά μέρα όμως, ενώ χτίζαν στην άνατολική πλευρά τής έκκλησιάς, ό πρωτομάστορας είδε πώς τό μαστορόπουλο έχτιζε μέ πιο μεράκι και μέ πιο τέχνη από αυτόν. Τότε ή ζήλεια του θόλωσε τό νου και, καθώς ήταν άνεβασμένοι στη σκαλωσιά, έσπρωξε τό μαστορόπουλο για νά τό γκρεμίσει και νά τό σκοτώσει. Τό μαστορόπουλο όμως πέφτοντας, για νά στηριχθεί, πιάστηκε από τό πόδι του πρωτομάστορα, τον παρέσυρε και πέφτοντας σκοτώθηκαν κι οι δυό.

Και τότε έγινε τό θαύμα, για νά θυμούνται και νά παραδειγματίζονται όλες οι γενιές. Ό πρωτομάστορας και τό μαστορόπουλο μεταμορφώθηκαν σε βράχους,

ὁ πρωτομάστορας σέ πιό μεγάλο καί τό μαστορόπουλο σέ πιό μικρό. Καί οἱ βράχοι αὐτοί σώζονται μέχρι σήμερα στή νοτιοανατολική γωνιά τῆς ἐκκλησιᾶς.

Ὁ δράκοντας τῆς Παργιορίτσας.

Κάτω ἀπό τόν τόπο πού χιζόταν ἡ ἐκκλησιά τῆς Παναγιᾶς τῆς Παργιορίτσας, ἦταν μιά βαθιά σπηλιά πού μέσα της κατοικοῦσε ἀπό τὰ παλιά τὰ χρόνια ἕνας γέρος δράκοντας. Ὁ δράκοντας αὐτός δέν πίστευε στό Χριστό ἀλλά στούς παλιούς θεούς. Ὅταν ἔρχισε πάνω ἀπό τή σπηλιά του τό χτίσιμο τῆς ἐκκλησιᾶς ὁ δράκοντας θύμωσε καί κάθε βράδυ κουνοῦσε τόν τόπο καί γκρέμιζε ὅ,τι χιζόταν τῆ μέρα.

Τότε ἡ βασίλισσα κάλεσε ὅλους τοὺς διάκους καί τοὺς παπάδες καί τοὺς δεσποτάδες καί πρῶτο τόν ἀρχιδεσπότη καί τοὺς διάταξε νά λειτουργοῦν μέρα καί νύχτα πάνω ἀπό τή σπηλιά. Εἶχαν περάσει σαράντα μέρες καί σαράντα νύχτες πού λειτουργοῦσαν, ὅταν μέ τό πέρασμά τους ἀκούστηκε ἕνας μέγανος κρότος, πού ὁ ἀχός του ἀντιλάλησε στά γύρω βουνά καί ὁ δράκος, σκίζοντας τή γῆ, ἔφυγε ἀπό τή σπηλιά του. Τράβηξε κατά τόν κάμπο καί, ἀφοῦ μέ τό πέρασμά του γκρέμισε τήν ἐκκλησιά τῆς Παντάνασσας πού ἦταν ἀπό χρόνια ἀλειτούργητη, κρύφτηκε μέσα στίς σπηλιές πού εἶναι πάνω ἀπό τήν ἐκκλησιά τοῦ Ἁι-Γιωργιοῦ στό Λοῦρο. Ὁ Ἁι-Γιώργης ὁμως θύμωσε, ἀνέβηκε στό ἄσπρο ἄλογό του καί μέ τό κοντάρι στό χέρι του τόν κυνήγησε. Ὁ δράκοντας, γιά νά γλυτώσει τρύπησε τό βουνό, πού εἶναι πάνω ἀπό τό ποτάμι τοῦ Λοῦρου. Δέν ἤξερε ὁμως καλά τόν τόπο, γιατί κάτω ἀπό τό ποτάμι κόχλαζε τό νερό πού περνοῦσε ἀπό τό μεγάλο φαράγγι καί πέφτοντας πνίγηκε.

Ἡ δρακότρυπα αὐτή σώζεται μέχρι σήμερα καί τῆ βλέπει κανένας πάνω στό βουνό τοῦ Ἁι-Γιωργιοῦ, στό δεξί μέρος καθὼς ἀνεβαίνει πρὸς τὰ Γιάννενα.

Τό χρώμα τῆς Παργιορίτσας.

Ὅταν χιζόταν ἡ ἐκκλησιά τῆς Παργιορίτσας ἡ βασίλισσα, πού ὕστερα ἀπό τάμα ἔχιζε τήν ἐκκλησιά καί πού πλήρωνε τοὺς μαστόρους μέ χρυσά φλουριά, ἤθελε νά δώσει στό ἐξωτερικό τῆς ἐκκλησιᾶς χρώμα πού νά μὴν τό ἔχει καμμιὰ ἐκκλησιά στόν κόσμο. Διάταξε λοιπόν τοὺς τεχνίτες νά τῆ χρωματίζουν μέ κρόκους αὐγού. Ὅλοι οἱ χωριάτες τοῦ Δεσποτάτου κουβάλαγαν στήν ἐκκλησιά ὅλα τὰ αὐγά πού γεννοῦσαν οἱ κότες τους καί οἱ μαστοροὶ ἀνακάτευαν τοὺς κρόκους τῶν αὐγῶν μέ ἁγιασμένο λάδι καί χρωμάτιζαν τήν ἐκκλησιά.

Τό πηγάδι τῆς Ἁι-Θοδώρας

Στό προαύλιο τῆς ἐκκλησιᾶς τῆς Ἁι-Θοδώρας ὑπάρχει ἕνα πηγάδι. Τό πηγάδι ὁμως αὐτό δέν βγάξει μονάχα νερό. Λίγο πιό πάνω ἀπό τή στάθμη τοῦ νεροῦ ὑπάρχει μιά ὑπόγεια στοά, πού περνάει κάτω ἀπό τό ποτάμι καί βγαίνει λίγο πιό πάνω ἀπό τήν ἐκκλησιά τῆς Βλαχέρας. Ἀπό τή σπηλιά αὐτή ἔφυγε ἡ ἁγία, ὅταν τήν κυνηγοῦσε νά τῆ σκοτώσει ὁ ἄντρας της καί κρύφτηκε σέ μιά σπηλιά ἀγνάντια ἀπό τό χωριό Κορφοβούνι.

Σύμφωνα με την παράδοση, από τό πηγάδι τῆς ἁγίας δέν πρέπει νά πίνουν νερό οἱ ἄνθρωποι, γιατί τό νερό αὐτό ἡ ἁγία τό εἶχε χαρίσει, γιά νά πίνουν νερό τά σέρεπα τῆς γῆς. Ὅσοι ὁμως ἀπό ἀσεβεία στήν ἁγία πιοῦν νερό ἀπό τό πηγάδι αὐτό, τρελλαίνονται. Γι' αὐτό καί μέχρι σήμερα ὑπάρχει στήν Ἄρτα ἡ ἔκφραση ὅταν θέλουν νά ποῦν ὅτι κάποιος δέν εἶναι καλά στά μυαλά του, λέν «αὐτός ἦπιε νερό ἀπό τό πηγάδι τῆς Ἄι-Θοδώρας».

Ἡ ἀνακομιδή τῶν Λειψάνων τῆς Ἄγίας.

Ὅταν μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ βρέθηκε τό σκήνωμα τῆς ἀφέντρας τῆς Ἄι-Θοδώρας, αὐτό ἦταν ὀλακερο ὅπως τό σκήνωμα τοῦ Ἄγιου Σπυριδῶνα στήν Κέρκυρα.

Τῆ στιγμή ὁμως πού ὁ δεσπότης τό ξεσκέπαζε, ἕνας ἀσεβής βλαστήμησε καί τότε τό σκήνωμα τῆς ἁγίας διαλύθηκε καί ὁ βλάστημος τρελλάθηκε καί ἡ τρέλλα κληροδοτήθηκε καί στους ἀπογόνους του.

Τούς θρούλους πού παραθέτω τούς ἀμερῶνω στή μνήμη τῆς θειᾶς μου Λένκως Τσίτσα καί στήν παραμιά μου τῆ Δημητρούλα, πού, ὅταν ἦμουν μικρός καί μέ κανάκευαν γιά νά κοιμηθῶ, μοῦ διηγόνταν τίς ἱστορίες αὐτές. Λυπᾶμαι ὁμως πού δέν μπορῶ νά τίς μεταφέρω στή διάλεκτο πού μοῦ τίς ἐξιστοροῦσαν καί πού ἦταν ἡ ὁμορφη ἀρεινή διάλεκτος, ἡ διάλεκτος πού ἔγραψε ὁ Μακρυγιάννης τά Ἀπομνημονεύματά του καί πού σώζεται καί στους στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς περιοχῆς μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καί Πρεβεζῆς. Ἀθήναι 1885, σελ. 10-11, 176-181.
2. Εὐστρατίου Πατσαλιᾶ, Ἡ δημογραφικὴ ἀνέλιξι τοῦ Νομοῦ τῆς Ἄρτας 1881-1906, περ. Σκουφᾶς, τ. Δ' , σελ. 299.
3. Γιάννη Τσοῦτινου, Σύλλογος Σκουφᾶς τῆς Ἄρτης, Ἱστορία ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Ἄρτα 1976, σελ. 3-6.
4. Λεωνίδα Βλάχου, Ὅταν τό γεφύρι τῆς Ἄρτας ἦταν σύνορο, περ. Σκουφᾶς, τ. ΣΤ', σελ. 339.
5. Ἐγγραφα ἀπὸ τά ἀρχεῖα τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου τῆς Ἄρτης (παρατηρήσεις καί σχόλια ὑπὸ Ε. Πατσαλιᾶ), περ. Σκουφᾶς, τ. Α', σελ. 5.
6. Ἐγγραφα ἀνωτέρω Ὑποπροξενείου (σχόλια ὑπὸ Ι. Ζαχαρή), περ. Σκουφᾶς, τ. Α', σελ. 23.
7. Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Περιοδικόν σύγγραμμα. Ἀθήναι 1936, τ. Β', τεύχ. 1, σελ. 180-194.
8. Γρηγοροπούλου Μιχ., Περιηγήσεις ἐν Ἑλλάδι. Ἀθήναι 1886.
9. Δ. Βικέλα, Ἀπὸ Νικοπόλεως εἰς Ὀλυμπίαν. Ἀθήναι 1886, σελ. 34-46.
10. Σπυριδῶνος Παγανέλη, Πάρεργα φύλλα, ἀπὸ τόν Σαρωνικόν εἰς τόν Ἀμβρακικόν. Ἀθήναι, σελ. 34-53.
11. Κ. Παπαγιαννάκης, Ταξιδιωτικὰ σημειώματα (Ἄρτα καί Ἀρτινοί), ἔφημ. Ἀκρόπολις, ἔτ. 15, ἀρ. 5116/7-5-1926.
12. Μιχ. Μπανταλούκα, Τὰ πηγάδια τῆς παλιᾶς Ἄρτας, περ. Ἐριβῶλος, φ. 2/1988, σελ. 5.
13. Τάκη Βαφιᾶ, Ποτὰ καί ποτοποιεῖα στήν Ἄρτα, περ. Ἐριβῶλος, φ. 3/1988, σελ. 3, Γάτσιου φ. 4 σελ. 5, Βασιλείου Μπανταλούκα, φ. 5, σελ. 5, Χρ. Τσέτη, Παναβέλη, φ. 6, σελ. 3, Κεχαγιά, «Τάνκς», Ἡρακλῆ-Γεωργίου «Τιτάν», Ψαθᾶ «Ρορτε», Ἐνωσις Ποτοποιῶν «Ἀρτινό», φ. 7, σελ. 7.
14. Γιάννη Ἐξαρχου, Χρονικὸ τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος τῆς Ἄρτας, περ. Ἐριβῶλος, φ. 8, σελ. 3.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΣΤΟΥΣ ΥΣΤΕΡΟ-ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ*

(13ος - 15ος αι.)

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

Τό 1204, με την κατάλυση και τό διαμελισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Λατίνους, ιδρύθηκε και ή ήγεμονία της Ήπειρου¹ στίς άκτές του Ίονίου και της Άδριατικής. Η Ήπειρος, σέ μία περίοδο άλλαγών και εξέλιξεων στό βυζαντινό χώρο (13ος-15ος αι.) βασιζόμενη στίς δικές της δυνάμεις, κατόρθωσε νά έχει τή δική της ιστορική πορεία στόν έλλαδικό χώρο.

Σέ όλη τήν ύστερομεσαιωνική περίοδο ή Ήπειρος αποτέλεσε έναν έμπορικό κόμβο και ήρθε σέ άμεση έπαφή μέ τά μεγάλα κέντρα τής διεθνούς άγοράς. Θαλάσσιοι και χερσαίοι δρόμοι (ή παλιά Έγνατία και οι διακλαδώσεις της), μέ επίκεντρο τίς χώρες του ήπειρωτικού κράτους, έξυπηρετούν σημαντικότερες έμπορικές άρτηρίες τής εποχής, πού συνδέουν τή Δύση μέ τήν Άνατολή.²

Η Άρτα, έντός από ένα σημαντικό διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο μιάς εύρειας περιοχής, υπήρξε σέ αύτή τήν περίοδο και ένα από τά πιό άξιόλογα έμπορικά κέντρα τής Ήπειρου. Βρισκόταν στό κέντρο μιάς πλούσιας άγροτικής περιοχής μέ καλές έπικοινωνίες. Συνδεόταν όδικά στά βόρεια μέ τά Ίωάννινα και

* Απόσπασμα από έργασία μέ τίτλο «Τό έμπόριο στήν περιοχή τής Άρτας τήν περίοδο 1449-1821 μ.Χ.»

1. Τό ανεξάρτητο βυζαντινό κράτος τής Ήπειρου, πού ιδρύθηκε μετά τή Σταυροφορία, ονομάστηκε έσφαλμένα και «Δεσποτάτο τής Ήπειρου». Βλ. σχ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 97. Έπίσης γιά τό βυζαντινό κράτος τής Ήπειρου (ή Δεσποτάτο τής Ήπειρου), βλ. D. M. NICOL, *The Despotate of Epiros*, OXFORD 1957, Θ. Χατζηγεωργίου, *Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου, πρόμαχος του Έλληνισμού στήν πάλη κατά τής Λατινοκρατίας και του Σλαβισμού*, Άθήνα 1962, Ι. Ρωμανού, *Περί του Δεσποτάτου τής Ήπειρου. Ιστορική πραγματεία*, Κέρωρα 1895, D. M. Nicol, *Πρόσρατες έρευνες γιά τίς άπαρχές του Δεσποτάτου τής Ήπειρου*, Η. Χ., τ. 22 (1980), σ. 39-48, Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος τόν 13ο αιώνα. Ίδεολογική άντιπαράθεση στήν προσπάθειά τους νά ανακτήσουν τήν αυτοκρατορία, Θεσσαλονίκη, 1990, Μηλιαράκης Λ., Ίστορία του Βασιλείου τής Νικαίας και του Δεσποτάτου τής Ήπειρου (1204-1261)*, Άθήνα 1898., *Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης «Σκουφάς»*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990, Ν. Γ. Ζιάγκου, *Δεσποτάτο, Α. Βρανούσης, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου*, Μ. Περάνθη, *Τό Δεσποτάτο τής Άρτας, Σκουφάς*, τεύχ. 70-71 (1987), σελ. 112-127, Μ. Averoff, *Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου* (Μετ. Π. Μάλλιου), Σκουφάς, τεύχ. 70-71 (1987), σελ.128-142.

2. Βλ. Α. Βρανούσης, *Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου*, σελ 1371.- Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Παραγωγή και έμπόριο*, σελ. 87-88. - Α. Ducellier, *La façade maritime*, σελ. 75-84, 359-413.

επίσης με τή Θεσσαλία, με ένα δρόμο πού ακολουθοῦσε τὶς ὑπάρειες τῶν Τζουμέρκων. Εἶχε λιμάνια στή Σαλαγώρα καὶ Κόπρainer, στὶς ἀκτὲς τοῦ Ἄμβρακικοῦ κόλπου μέσω τῶν ὁποίων διακινοῦνταν πολλὰ ἐμπορεύματα καὶ προϊόντα ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν περιοχή. Ὁ ποταμὸς Ἄραχθος πού ἔρρε κοντὰ στὰ τεῖχη τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου τῆς πόλης ἦταν πλωτός, τοῦλάχιστον γιὰ μικρὰ πλοῖα, πράγμα πού διευκόλυνε τὴ διακίνηση διάφορων προϊόντων.³ Ἡ κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ παρῆχε ἐξαιρετικὴ βοσκὴ γιὰ ἄλογα, πρόβατα, ἀγελάδες καὶ βουβάλια, ἐνῶ τὸ ἔδαφος τῆς προσφερόταν γιὰ καλλιέργειες ἀμπελιῶν καὶ ἐσπεριδοειδῶν. Ἡ ἀγορὰ τῆς Ἄρτας, τὸ «μπόριο» ἢ «ἐμπόριο» κατὰ τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων⁴, ἦταν ἐξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλης, περικλειόταν ἀπὸ σπιτία ἐμπόρων, ἀλλὰ ἦταν ἀνυπεράσπιστη καὶ τρωτὴ σὲ ἐπιθέσεις καὶ λεηλασίες. Κάθε Σεπτέμβρη γινόταν ἐπίσης στήν Ἄρτα μεγάλη ἐμποροπανήγυρη, ὅπου Ἑπειρώτες, Ἀκαρνανες, Ἑπτανησιῶτες ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἐμποροὶ εἶχαν σημαντικὲς συναλλαγές.⁵

Τὸ νόμισμα μέ τὸ ὁποῖο γίνονταν οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγές στήν περιοχή, τοῦλάχιστον μέχρι τὸ 1318, ἦταν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦνταν στὸν ὑπόλοιπο βυζαντινὸ κόσμο, τὸ χρυσὸ «ὑπέρπυρο» καὶ οἱ μικρότερες ἀργυρὲς ἢ χάλκινες ὑποδιαρέσεις του. Κατὰ τὸ 1400 τὸ βυζαντινὸ «ὑπέρπυρο» εἶχε ὑποτιμηθεῖ τόσο πολὺ, ὥστε δὲ γινόταν πιά γενικὰ ἀποδεκτὸ ἀκόμα καὶ στὸν ἐλληνικὸ κόσμο. Παρατηρήθηκε ἀκόμη ὅτι κόπηκαν καὶ νομίσματα τῶν δυναστῶν τῆς Ἑπείρου σὲ μικρὲς ὅμως ποσότητες, πού δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὶς συναλλαγές. Πολλὰ ἐπίσης ἐνετικά νομίσματα διαφόρων κοπῶν χρησιμοποιοῦνταν στὶς ἀγορές τῆς Ἑπείρου, ἐπειδὴ τὰ νομίσματα τῆς Γαληνοτάτης ἦταν ἐξαιρετικὰ δημοφιλῆ σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, πού εἶχε καταστῆ διεθνὴς ἀγορὰ καὶ ὅπου οἱ Ἑνετοὶ ἔμποροι ἀσκοῦσαν μέ μεγάλη ἐπιτυχία διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο. Σὲ εὐρεία κυκλοφορία λουπόν, ἦταν τὸ χρυσὸ ducato, τὸ ἀσημένιο grosso, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ καὶ εὐέλικτα ἀσημένια soldini καὶ τὰ ἀπὸ κράμα torneselli. Ἀκόμη κυκλοφοροῦσαν καὶ τὰ ἀπὸ κράμα deniers tournois, νομίσματα πού ἔκοψαν τὰ λατινικά-φραγκικὰ κράτη πού ἰδρύθηκαν στὸν ἐλλαδικὸ ἠώρο μετὰ τὴ Δ΄ Σταυροφορία.⁶

Στὴν ἐμπορικὴ οἰκονομικὴ κίνηση παρενέβαινε φυσικὰ καὶ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς ἐπιβάλλοντας δασμοὺς στὴ διακίνηση τῶν προϊόντων. Οἱ εἰσπράξεις

3. Βλ. D. M. Nicol, Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἑπείρου 1267-1479, σελ. 318.

4. Βλ. Γ. Κουρμαντζή, Ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ στὴν ὀθωμανικὴ πόλη, σελ. 13 σημ. 1.

5. Βλ. Ν. Γ. Ζιγάνου, Δεσποτάτο, σελ. 292.

6. Σχετικὰ μέ τὴν κυκλοφορία τῶν νομισμάτων στήν Ἑπείρο τὴν ὑστερομεσαιωνικὴ περίοδο βλ. I.E.E., τ. 9, σελ. 102-103, Μ.. Οἰκονομίδου - Γ. Τουράτογλου - Η. Τσοῦρη, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς κυκλοφορίας τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων στὴν Ἑπείρο (1204-1332) στὸ: Μουσικοφιλολογικὸς Σύλλογος Ἄρτης "Ὁ Σκουφάς", Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἑπείρου (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990), σελ. 101-123. - Μίνα Γαλάνη-Κρίκου, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς κυκλοφορίας μεσαιωνικῶν νομισμάτων στὸ Δεσποτάτο τῆς Ἑπείρου (1204-1449) στὸ: Μουσικοφιλολογικὸς Σύλλογος "Ὁ Σκουφάς", Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἑπείρου (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990), σελ. 125-161. - D. M. Nicol, Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἑπείρου 1267-1470, σελ. 311-314. Βλ. ἐπίσης E. A. Zachariadou, Trade and Crusade Venetian, Crete and the Emirates of Menteshe and Audin (1300-1415), Venice 1983, σελ. 140-143, I.E.E., τ. 9, σελ. 102-103. Βλ. ἐπίσης Πέτρον Πρωτονοταρίου, Ἡ νομισματοκοπία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τῆς Ἑπείρου (1204-1268) (πίν. 14-15).

τών δασμών αποτελούσαν πραγματικά μία πηγή πλουτισμού γι' αυτούς που έξουσιάζαν την περιοχή.⁷

Σέ αυτήν την περίοδο, εκτός από τους πανταχού παρόντες Βενετούς εμπόρους, σύχναζαν στην Άρτα και έμποροι από την Ραγούζα, καθώς και από άλλες ιταλικές πόλεις με αξιόλογη δραστηριότητα.

Οι Βενετοί, στους οποίους είχε παραχωρηθεί τό μεγαλύτερο μέρος τής Ήπειρου δυτικά τής Πίνδου με βάση τή συμφωνία διανομής των βυζαντινών έδαφών τό 1204 (PARTITIO ROMANIAE),⁸ επικέντρωσαν διαχρονικά τό ενδιαφέρον τους στις παράλιες πόλεις και τά λιμάνια τής περιοχής και απέφυγαν κατακτητικούς πολέμους στά ένδότερα. Τούς ένδιέφερε κυρίως ό έλεγχος των έμπορικών δρόμων τής περιοχής και ή, κατά τό δυνατόν, έλευθερη ή άπαλλαγμένη δασμών, διακίνηση των αγαθών. Τούς στόχους αυτούς προσπαθούσε νά τους έξασφαλίσει συνήθως ή Βενετία με τή διπλωματική όδό, ύπογράφοντας κατά καιρούς μία σειρά από συνθήκες, με τους ήγεμόνες τής ένδοχώρας αλλά και με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, που αποτελούσαν τή νομική βάση τής παρουσίας της στό βυζαντινό χώρο.⁹

Τό κύριο έμπορικό κέντρο στην ήπειρωτική ένδοχώρα γιά τους Βενετούς αποτέλεσε ή Άρτα. Έκεί συχνά διατηρούσαν τό προξενείο τους,¹⁰ όπως έκαναν στή Θεσσαλονίκη,¹¹ ώστε νά φροντίζουν τίς ύποθέσεις των Ένετών κατοίκων που φαίνεται ότι ήταν αρκετά πολυάριθμοι, κατά τά τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα και στις αρχές του δέκατου τέταρτου, ως τραπεζίτες, δανειστές χρήματος, έμποροι και πράκτορες.¹²

Τά κύρια έξαγωγικά προϊόντα ήταν τό σιτάρι, τά δέρματα, τό βαμβάκι, τό λινάρι και τό κερί.¹³ Αντίθετα τά είδη που εισάγονταν από τή δυτική Εύρώπη, με κύριο μεσάζοντα τή Βενετία, ήταν ύφασματα και βιοτεχνικά προϊόντα, όπως μεταλλουργικά αντικείμενα, όπλα, σαπούνη. Σέ αυτές τίς συναλλαγές είναι σαφή ό ρόλος και ή ύπεροχή των Βενετών εμπόρων: όχι μόνο μετέχουν με τό περισσότερο κεφάλαιο, αλλά έλέγχουν τή χρήση όλου του έμπορικού κεφαλαίου (δικού τους ή

7. Βλ. D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479, σελ. 314-316, Ήπειρωτικά Χρονικά 24 (1982), σελ. 130-131. – Έπισως Ν. Άλίβεστη, Άρτινά Νομίσματα του Δεσποτάτου τής Ήπειρου, Έριβωλος 7 (Ίαν.-Μάρτ. 1989), σελ. 3.

8. Υπήρξε ή συμφωνία Βενετών και Φράγκων γιά τή διανομή των βυζαντινών έδαφών μετά τήν κατάκτηση τής βυζαντινής αυτοκρατορίας τό 1204. Βλ. σχ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 76-77, A. CARILE, *Terzium Imperii Romaniae*, Studi Veneziani 7 (1965-Firenze 1966), 125-305.

9. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 101 και 229-237. – Λ. Βρανούσης, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου, σελ. 1371. Γενικότερα Βλ. στους F. Thiriet, *La Romanie venitienne*, F. C. Lane Studies.

10. Βλ. F. Thiriet, *Deliberations*, άρθ. ΙΧΧΧΧΙ (1284), σελ. 48. – D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479, σελ. 317.

11. Βλ. Λάμπρου Π. Σπυρ., Τό έν Θεσσαλονίκη Βενετικών Προξενείον και τό μετά τής Μακεδονίας έμπόριον των Βενετών, Νέος Έλληνομήμων, τ. 8 (1911), σελ. 207-208.

12. D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου 1267-1479, σελ. 317.

13. Βλ. F. Thiriet, *Agriculteurs et Agriculture*, σελ. 326-327. – Ε. Ζαχαριάδου, Παραγωγή και έμπόριο, σελ. 89-90.

ντόπιου) μέ τόν έλεγχο τών θαλασσίων όδών, τών μέσων έπικοινωνίας και τής διακινήσεως τών έμπορευμάτων.

Πολλές φορές ή πολιτική και οι πόλεμοι ανάγκαζαν τή Βενετική Γερουσία νά επιβάλει έναν αποκλεισμό στό έμπόριο μέ τήν Ἄρτα. Αυτό είχε συμβεί στά 1284,¹⁴ στά 1318 και πάλι στά 1319.¹⁵ Στά 1330 οι ένετικές έργασίες στήν Ἄρτα είχαν άνασταλεί για δύο χρόνια και στά 1391 για πέντε χρόνια.¹⁶ Ἡ μεγαλύτερη όπισθοδρόμηση για τά ένετικά συμφέροντα στήν Ἄρτα φαίνεται ότι προκλήθηκε από τήν ανάμειξη του βυζαντινού στρατού τήν περίοδο 1314-1319. Στό δεσποτάτο τής Ἡπείρου και στή Θεσσαλία συντελούνταν τότε διεργασίες πού προετοιμαζαν τήν έπιστροφή τών έδαφών αυτών στή βυζαντινή κυριαρχία. Ὁ «πιγκέρνης» Ἰωάννης Συργιάνης, κυβερνήτης τής πόλεως τών Βελλεργράδων, έμφανίστηκε στήν Ἄρτα τό 1314, όπου έκαψε τίς περιουσίες Βενετῶν έμπόρων.¹⁷ Μετά από αυτό τό γεγονός ή Βενετική Γερουσία παρουσίασε μακρύ κατάλογο παραπόνων πρὸς τόν αὐτοκράτορα Ἄνδρόνικο Β΄, δίνοντας λεπτομέρειες για τίς ζημιές πού προκλήθηκαν στους πράκτορές τους και τίς περιουσίες τους από τούς στρατιώτες του Συργιάνη. Ὑπογράμμιζαν τό γεγονός ότι ἦταν νομοταγείς και όχι τυχοδιώκτες έμποροι, τών όποιων οι ύποθέσεις εὐημεροῦσαν σέ καιρό ειρήνης και ύπέφεραν υπό συνθήκες πολέμου.

Ἄκόμη πρέπει νά τονισθεῖ ότι ή έξωτερική πολιτική του Καρόλου Α΄ του Τόκου, δεσπότη τής Ἄρτας τήν περίοδο 1405-1430, άποσκοπούσε στή μείωση τής έπιρροής πού ή Βενετία άσκούσε μέσω τών γειτονικών κήσεών της στήν περιοχή. Ἡ έπίτευξη αυτού του σκοπού έξαρτιόταν από τή φιλία του Καρόλου μέ άλλες ιταλικές και βαλκανικές πόλεις.

Ἔτσι μέ άφορμή τήν άρνητική στάση τών Βενετῶν στους άγώνες εναντίον τών Ἄλβανῶν, τών όποιων αρχικά είχε ζητήσει τήν οὐδετερότητα, διακόπτονται οι έμπορικές σχέσεις τών Βενετῶν μέ τήν έπικράτεια του Καρόλου. Οι Βενετοί έμποροι αποκλείονται ή στεροῦνται τά έμπορικά προνόμια πού απολάμβαναν, όπως έλευθεροπλοία και έλεύθερες συναλλαγές στον Ἄμβρακικό, ενώ αναφέρονται και περιπτώσεις διαγμών τών Βενετῶν έμπόρων πού προκαλοῦσαν τά αντίποινα τών Βενετῶν προβλεπτόν και του Βάϊλου. Τά μέτρα του Καρόλου έπλητταν κυρίως τό έξαγωγικό έμπόριο τών Βενετῶν από τόν Ἄμβρακικό σέ σιτηρά και άλάτι πού πρέπει νά σημειωθεῖ ότι ἦταν πολύτιμο είδος για τήν εποχή, όπως τό σημερινό πετρέλαιο (για τή συντήρηση τών τροφῶν και τήν κτηνοτροφία). Ὁ Κάρολος επέβαλε βαρεία φορολογία και στά εισαγόμενα από τή Βενετία στήν Ἡπειρο έμπορεύματα

14. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 233. Ἐπίσης σέ πρακτικά τών συσκέψεων τής Βενετικής Γερουσίας αναφέρεται σχετικά: «17 Λύγούστου 1284. Στόν Βονο Γκίον Βενετό πρόξενο στήν Κέρκυρα και στήν Ἄρτα: άφού ό Δεσπότης άπαγόρευσε στους ύποτελεῖς του νά συνεχίσουν τίς έμπορικές επιχειρήσεις τους μέ τούς Βενετούς,θά άπαγορεύσει σέ όλους τούς Βενετούς πού έμπορεύονται μέσα στό Δεσποτάτο νά συνεχίσουν εκεί τό έμπορικό τους· όσο για τούς Βενετούς πού είναι έγκατεστημένοι στό Δεσποτάτο, θά όφείλουν θά έγκαταλείψουν τή χώρα όσο τό δυνατό πιο γρήγορα... F. Thiriet, Deliberations, Αρ. LXXXX, σελ. 48.

15. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 235.

16. Βλ. D. M. Nicol, Τό Δεσποτάτο τής Ἡπείρου 1267-1479, σελ. 317.

17. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 9, σελ. 149.

ευνούντας τό ἐμπόριο τῶν ἄλλων ἰταλικῶν πόλεων.¹⁸ Ἐπιπλέον τά μέτρα τοῦ Καρόλου ἐπλητταν καί τά συμφέροντα τῶν Βενετῶν ὑπῆρχον τῆς Ἐπιανήσου, πού λόγω ἔλλειψης σιτάρκειας καί ἄλλων προϊόντων ἀνεφοδιάζονταν ἀπό τήν Ἥπειρο.¹⁹ Συγκεκριμένα τίς συνέπειες τοῦ ἀποκλεισμοῦ δέχτηκαν οἱ Κερκυραῖοι ἔμποροι, σέ ἐποχή μάλιστα πού εἶχαν διακοπεῖ οἱ ἐμπορικές σχέσεις τῶν Βενετῶν μέ τό Δεσποτάτο τῆς Πελοποννήσου, καί παρὰ τίς διαμαρτυρίες τους μέσω τῶν προβλεπτῶν καί τοῦ Βαίλου δέν ἔφεραν ἀποτελέσματα. Ἡ Ἄρτα, πρωτεύουσα τοῦ Καρόλου καί ἔδρα τῆς αὐτῆς πού στελεχωνόταν ἀπό Ἕλληνες ἐμπόρους, ἐπέσυρε τά ζηλόφθονα μάτια τῶν Κερκυραίων. Ἐτσι ἡ παρουσία τῆς Βενετίας ὕστερεῖ αὐτήν τήν περίοδο στήν περιοχὴ καί οἱ ἀγορές σίτου γιά τή Βενετία διεξάγονται σπάνια καί μέσω τρίτων κυρίως Φλωρεντίνων καί Ραγουζαίων.²⁰

Ἐντονη ἐμπορική δραστηριότητα ἀνέπτυξε παράλληλα στήν περιοχὴ τῆς Ἄρτας καί ἡ Ραγουζα (σημερινό Dubrovnik), ἡ ἄλλη ἐμπορική δημοκρατία τῆς Ἀδριατικῆς.²¹ Οἱ Ραγουζαῖοι ἦταν ἀρκετά συνεισφοροῦντες ὥστε νά ἀποδεχθοῦν τή Βενετική ἐπικυριαρχία τό 1204 μέ ἀποτέλεσμα νά συνεχίσουν ἐλεύθερα τό ἐμπόριό τους μέ τήν Ἥπειρο.²² Κατόρθωσαν μάλιστα νά συνάψουν ἀρκετές συμφωνίες μέ τούς

18. Σέ καταλόγους τῶν συσκέψεων τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἀναφέρεται σχετικὰ: «9 Ἰουλίου 1417. Γράμματα μέ ἡμερομηνία Κέρκυρα 8 Ἰουνίου δηλώνουν ὅτι ὁ Δούκας τῆς Κεφαλονιάς (Κάρολος Α΄ ὁ Τόκκος), πού ἔγινε κύριος τῆς Ἄρτας, ἀπαγόρευσε τήν ἐξαγωγή τοῦ σιταριοῦ χωρὶς τήν ἀδεία του καί αὐτό γιά νά βοηθήσει τούς Ραγουζαίους καί νά πωληθῆι καλύτερα τό ἀλάτι τῶν ἄλυκων τῆς Ἄρτας. Ἀναθέτουν στόν ὑπεύθυνο διοικητή (supracomite) τοῦ Κόλπου, ὁ ὁποῖος θά ἐπιστρέφει στή Βενετία ἀν γίνῃ εἰρήνῃ μέ τούς Τούρκους, νά διαμαρτυρηθῆι ἐναντία στίς ἀποφάσεις τοῦ Δούκα πού εἶναι πολύ δυσμενεῖς γιά τά συμφέροντα τῶν πιστῶν τῆς Κέρκυρας. Ἄν ὁ Κάρολος Τόκκος ἀρνεῖται κάθε διευθέτηση, ὁ ὑπεύθυνος διοικητής θά ἐξηγήσει ὅτι ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης δέ θά μπορούσε νά ὑπομείνει ἐπ' ἀόριστον αὐτές τίς παρενοχλήσεις στήν ἐμπορική ἐλευθερία...» F. Thiriet, *Règistes*, τ. 2 (ἀρ. 1660), σελ. 156.

Σέ πρακτικά τῶν συνελεύσεων τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἀναφέρονται ἐπίσης: α) «1-10 Ἰουλίου 1283: Ὁ Ruggiero Morosini, καπετάνιος στίς γαλέρες πού δροῦν στή Ρωμανία, θά ἀποσπάσει 2 γαλέρες γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἀσφάλεια τῶν ἐμπόρων πού πηγαίνουν στήν Κέρκυρα καί στήν Ἄρτα.» F. Thiriet, *Délibérations* (Αρ. LXX). β) «10 Αὐγούστου 1284: Διαταγή στόν Βαίλο τῆς Εὐβόιας νά στείλει ἕναν ἀγγελιοφόρο στό Δεσπότη τῆς Ἄρτας, γιά νά ρυθμίσει μιὰ ὑπόθεση κλοπῆς ἐμπορευμάτων σέ βάρος Βενετῶν ἐμπόρων.» F. Thiriet, *Délibérations* (Αρ. LXXX). γ) «14 Σεπτεμβρίου 1446: Οἱ ὑποτελεῖς τοῦ δεσπότη τῆς Ἄρτας (Κάρολος Β΄ ὁ Τόκκος) δέν σταματοῦν νά ληλητοῦν τούς Βενετούς ἐμπόρους πού κάνουν ἐμπόριο στήν Ἥπειρο καί στή νησιά: παρὰ τά παράπονα πού τοῦ ἀπευθύνουν ὁ δεσπότης δέν κάνει τίποτα. Ὁ Βαίλος τῆς Κέρκυρας ἐξουσιοδοτήθηκε νά κατάσχει ὅλα τά ἀγαθὰ πού ὁ δεσπότης κατέχει στό νησί: δέν ὑπῆρχε ἔτσι καμμιά ἀμφιβολία ὅτι θά δεχόταν ἀμέσως νά διαπραγματευθῆι.» F. Thiriet, *Règistes*, τ. 3 (ἀρ. 2730), σελ. 134. δ) 7 Αὐγούστου 1447: Οἱ δύο διαδοχικές πρεσβεῖες πού στάλθηκαν στό Δεσπότη τῆς Ἄρτας (Κάρολος Τόκκος) δέν κατέληξαν παρὰ σέ μιὰ ἀνταλλαγὴ καλῶν λόγων: καθὼς ὁ δεσπότης δέν θέλει νά ξέρει τίποτα γιά τήν ἀποζημίωση τῶν πρεσβεβλημένων Βενετῶν ἐμπόρων, θά τούς ἀποζημιώσουν μέ τά ἀγαθὰ του, πού ὁ Regimen (Διοικητής) τῆς Κέρκυρας ἔχει κατάσχει.» F. Thiriet, *Règistes*, τ. 3 (ἀρ. 2754), σελ. 140.

Γιά τούς διωγμούς τῶν Βενετῶν ἐμπόρων βλ. Alain Ducellier, *Aux Frontières de la Romanie*, σελ. 116-117. Γιά τά ἀπαγορευτικά μέτρα τοῦ Καρόλου βλ. F. Thiriet, *La Romanie Venitienne*, σελ. 358.

19. Βλ. Γ. Πλουμίδη, *Οἱ Βενετοκρατούμενες χώρες*, σελ. 113.

20. Ducellier A., *Aux Frontières de la Romanie*, σελ. 117. Γιά τήν ἐπικράτηση τῶν Ραγουζαίων βλ. ἄ. Thiriet, *Règistes*, τ. 2, σελ. 156 (ἀρ. ἐγγ. 1660).

21. Κατάστιχα ἐγγράφων τῶν ἀρχείων τῆς Ραγουζας ἀναφέρουν σχετικὰ μέ τίς ἐμπορικές δραστηριότητες τῶν Ραγουζαίων στήν περιοχὴ τῆς Ἄρτας [πηγή: B Krekić, *Dubrovnik (Raguse)*, σελ. 159-355].

22. Βλ. B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse)*, σελ. 30.

ήγεμόνες τῆς περιοχῆς, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι σημαντικά ἐμπορικά προνόμια.²³ Μετά τὸ 1358, ὡστόσο, ἡ Ραγούζα ἔγινε πλήρως ἐλεύθερη νὰ ἐμπορευέται γιὰ δικό της λογαριασμό,²⁴ ὅταν μετὰ τὸν Ἑνετοσυγγρικό πόλεμο περιήλθε ὡς αὐτόνομος πολιτεία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Οὐγγαρίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξελιχθεῖ μὲ ὄλο καὶ πιὸ γρήγορο ρυθμὸ σὲ ἀκμαία ναυτική δύναμη πού ἐπιβάλλεται στὸ Μεσογειακὸ χῶρο.²⁵

Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰ. οἱ σχέσεις Ραγουζαίων μὲ τὴν Ἄρτα γίνονται πιὸ φιλικές ἀπὸ ὅτι στὸ παρελθόν καὶ ἡ πόλη γίνεται ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα ἐμπορικά κέντρα τῶν Ραγουζαίων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.²⁶ Τὸ 1433 μάλιστα στέλνεται πρεσβευτὴς τῆς Ἄρτας στὴ Ραγούζα, ὁ ὁποῖος συμβάλλει στὴν καλύτερη σχέση τῶν δύο χωρῶν.²⁷

Ἡ Ραγούζα ἦταν πολὺ πλησιέστερη στὴν Ἄρτα ἀπὸ ὅτι ἡ Βενετία. Μία ἐπιστολή γραμμένη στὴν Ἄρτα μποροῦσε νὰ φθάσει στὴ Ραγούζα μέσα σὲ μιά βδομάδα ἢ δέκα μέρες.²⁸ Ἡ διάρκεια ἐπίσης ἑνὸς ταξιδιοῦ ἀπὸ τὴ Ραγούζα στὴν Ἄρτα μὲ ἐπιστροφή ἦταν δύομισυ μῆνες, χωρὶς ὅμως τὸ νούμερο αὐτὸ νὰ εἶναι ἀπόλυτο.²⁹

Τὸ κύριο προϊόν πού εἰσήγαγαν οἱ Ραγουζαῖοι ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Ἄρτας

23. Βλ. I.E.E., τ. 9, σελ. 101.

24. Γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἐμπορίου τῆς Ραγούζας μετὰ τὸ 1358 βλ. B. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 39-65.

25. Πρέπει νὰ τονισθεῖ ἐδῶ ὅτι τὸ ἐμπόριο σὲ ὄλο σχεδόν τὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς Βαλκανικῆς προώθησε καὶ ἡ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν δομῶν τοῦ “Νομικοῦ Κώδικα” πού δημιουργήσε ὁ ἰδρυτὴς τοῦ σερβικοῦ κράτους St. Dousan. Οἱ διατάξεις αὐτῆς τοῦ “Νομικοῦ Κώδικα” καθόρισαν τὸ πλαίσιο τῆς ἐμπορίας στὶς περιοχές αὐτῆς καὶ ἔδιναν μιά σειρά προνομίων στοὺς δυτικούς καὶ νότιους Βαλκάνιους ἐμπορευόμενους, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἔντονη ἀνάπτυξη ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Οἱ διατάξεις τοῦ “Νομικοῦ Κώδικα” πού ἀφοροῦσαν τὸ ἐμπόριο ἀνέφεραν:

Γιὰ τὸ ἐμπόριο:

112) Κανένας ἄρχοντας, οὔτε κανεὶς ἄλλος ἄνθρωπος, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παρεμποδίσει μὲ τὴ βία τοὺς ἐμπόρους πού ταξιδεύουν στὸ αὐτοκρατορικὸ ἔδαφος, ἢ νὰ κατάσχει τὰ ἐμπορεύματά τους ἀναγκάζοντάς τους νὰ ἀποδεχτοῦν τὰ χρεήματα πού τοὺς δίνει. Ὅποιος βρεθεῖ ὅτι ξεφόρτωσε ἢ σκόρπισε μὲ τὴ βία τὰ ἐμπορεύματα, νὰ πληρώσει 500 ὑπέρπυρα.

113) Οἱ ἐμπόροι πού κάνουν ἐμπόριο πορφυρῶν ὑφασμάτων καὶ ἐμπορευμάτων, μικρῶν καὶ μεγάλων, νὰ μποροῦν νὰ κυκλοφοροῦν ἀνεμπόδιστοι στὸ αὐτοκρατορικὸ ἔδαφος, νὰ πωλοῦν καὶ νὰ ἀγοράζουν σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς ἀγορᾶς.

114) Ὁ τελωνειακὸς ὑπάλληλος τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐμποδίσει ἢ νὰ συλλάβει ἕναν ἐμπόρο γιὰ νὰ τοῦ πουλήσει ὁ ἐμπόρος τὸ ἐμπόρευμα σὲ ἀσημαντὴ τιμῇ. Κάθε ἐμπόρος νὰ κυκλοφορεῖ ἐλεύθερα στὶς ἀγορές καὶ σύμφωνα μὲ τὴ θέλησή του νὰ διαθέτει τὸ ἐμπόρευμά του.

115) Ἄν ἕνας φεουδάρχης συλλάβει ἐμπόρο, νὰ πληρώσει 300 ὑπέρπυρα. Ἄν ἕνας τελωνειακὸς συλλάβει ἐμπόρο, νὰ πληρώσει 300 ὑπέρπυρα.

Πηγή: Στέφανου Δουσάν, Κώδικας Νόμων, Μετ. Α. Χατζηπροδρομίδη, Ἀθήνα 1983, σελ. 63.

26. Βλ. B. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 31, 52, 58, 85.

27. Βλ. B. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 52 καὶ ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 806).

28. Βλ. ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 704, 1133).

29. Βλ. B. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 70-71.

ήταν τὰ σιτηρά.³⁰ Τόν 15ο αἰ. ἡ Ἔρτα, ἡ Πάτρα καί ἡ Κόρινθος ἀποτελοῦσαν τίς τρεῖς κύριες πηγές σίτου γιά τή Ραγούζα.³¹ Τό 1436 ὑπογράφεται συμφωνία γιά τήν προμήθεια σίτου τῆς Ἡπείρου στή Ραγούζα.³² Εἶναι γεγονός ἐπίσης ὅτι ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπείρου Κάρολος Α΄ ὁ Τόκκος διατηροῦσε πάντα φιλικές σχέσεις μέ τή Ραγούζα καί τοὺς ἐμπόρους της, μέ ἀποτέλεσμα νά τοὺς εὐνοεῖ στίς ἐμπορικές δραστηριότητές τους, πράγμα πού συχνά ἐξόργιζε καί ἀπογοητεῦε τοὺς ἀνταγωνιστές Βενετοῦς. Τό 1417 συγκεκριμένα ἀπαγόρευσε στοὺς Βενετοῦς τήν ἐξαγωγή σίτου ἀπό τήν Ἔρτα χωρίς εἰδική ἄδεια. Ἡ ἄδεια αὐτή ἐρμηνεύτηκε ὡς πράξη εὐνοίας ὑπέρ τῶν Ραγουζαίων σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τήν ἀγορά τους σέ σιτάρι.³³

Μοναδική ἴσως σκιά στίς σχέσεις Ἔρτας καί Ραγούζας ἐκδηλώθηκε τό 1424 σέ μιά ἀγοραπωλησία σίτου. Τότε ὁ διοικητής τῆς Ἔρτας Matheus de Nandulfi κατηγοροῦσε ἀνοικτὰ τόν ἀριστοκράτη Ραγουζαῖο Nalchus de Georgio-Djurdjenic ὅτι στήν ἀγοραπωλησία αὐτή τόν ζημίωσε ἑξακόσια δουκάτα. Τελικά τό θέμα, καί μετὰ ἀπό δίκη, διευθετήθηκε.³⁴

Ἐκτός ἀπό τὰ σιτηρά σημαντική θέση στίς ἐξαγωγές ἀπό τήν Ἔρτα κατεῖχε τό ἀλάτι, τό ὁποῖο ἔβγαινε ἀπό τίς ἀλυκές πού βρισκόνταν κοντά στήν πόλη.³⁵ Μερικές φορές πλοῖα ἀπό τή Ραγούζα, πού στέλνονταν στήν Ἔρτα γιά σιτάρι, διατάσσονταν νά φορτώσουν ἀλάτι ὡς ὑποκατάστατο, ἄν δέν ὑπῆρχε διαθέσιμο σιτάρι.³⁶ Καί στό ἐμπόριο τοῦ ἀλατιοῦ ἐπίσης ἐκδηλώνεται ἔντονος ἀνταγωνισμός μέ τοὺς Βενετοῦς.³⁷ Μιά ἀπόφαση μάλιστα τοῦ 1423 ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βενετοὶ θεώρησαν ὅτι ἡ εἰσαγωγή ἀπό τή Ραγούζα ἀλατιοῦ τῆς Ἔρτας ἀποτελεῖ ζημιογόνο ἀνταγωνισμό στό ἐμπόριό τους.³⁸

Πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι παρόλο πού οἱ Βενετοὶ ἀνταγωνίζονται καί ὑποβλέπουν τό ἐμπόριο τῶν Ραγουζαίων στήν περιοχή κυρίως τῶν δημητριακῶν καί τοῦ ἀλατιοῦ, δέν μποροῦν οὐσιαστικά νά τό παρεμποδίσουν.³⁹ Ἡ ὑπαγωγή τῆς Ραγούζας μετὰ τήν παύση τῆς βενετικῆς κατοχῆς ὑπό τήν προστασία τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας δέν συνεπάγεται καί μείωση τῶν ἐμπορικῶν ἐπαφῶν μέ τή Βενετία.

30. Γενικά γιά τήν εἰσαγωγή σιτηρῶν στή Ραγούζα βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 88-94. Ἐπίσης γιά ἐμπορικές δραστηριότητες Ραγουζαίων πού ἀφοροῦσαν τή διακίνηση σιτηρῶν βλ. ἄν. σημ. 21 (ἀρ. 528, 732, 826, 827, 828, 842, 844, 848, 870, 871, 873, 874, 875, 879, 902, 903, 909, 961). Γιά τό ἐμπόριο σιταριοῦ στήν περιοχή βλ. καί ΑΙ. Ducellier, La Facade maritime, σελ. 581-587.

31. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 94.

32. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 52-53 καί ἄν. σημ. 21 (ἀρ. 871, 873, 874).

33. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 97 καί ἄν. σημ. 18.

34. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 85 καί ἄν. σημ. 21 (ἀρ. 704, 722).

35. Γιά τό ἐμπόριο ἀλατιοῦ βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 95-98 καί ἄν. σημ. 21 (ἀρ. 443, 644, 648, 826, 828). Βλ. ἐπίσης Ε. Ζαχαριάδου, Παράγωγη καί ἐμπόριο, σελ. 90-92. Γιά τό ἐμπόριο ἀλατιοῦ στήν περιοχή βλ. ἐπίσης Α. Ducellier, La Facade maritime, σελ. 590-597.

36. Βλ. καί ἄν. σημ. 20 (ἀρ. 826-828).

37. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 50.

38. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 97.

39. Βλ. Β. Krekič, Dubrovnik (Raguse), σελ. 102, 107, 131, 136-137. – Α. Ducellier, Aux Frontières de la Roumanie, σελ. 117.

Ἄλληλοεγκόμμενα συμφέροντα ὅπως ἡ στάθμευση τῶν βενετικῶν νηοπομπῶν στή Ραγούζα (MUDAЕ), ἐμπορικές συμφωνίες μέ τήν αὐλή τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀντιμετώπιση ἀπό κοινού τοῦ λαθρεμπορίου καί τῆς πειρατείας στόν Ἀμβρακικό ἐνθαρρύνουν τή συνεργασία χωρὶς νά ἀποκλείουν τοὺς ἀνταγωνισμούς.⁴⁰

Ἡ Ἔρτα ἀκόμη ἀναφέρεται ὡς σημαντικός τόπος ἀγορᾶς λινοῦ, βαμβακιοῦ, μεταξιοῦ καί κериοῦ γιά τοὺς Ραγουζαίους.⁴¹ Κλωστές σέ λινάρι καί βαμβάκι, ὅπως καί βαφικὲς ὕλες (βελανίδι, indigo) ἀπορροφοῦσαν ἀπὸ τήν περιοχὴ τῆς Ἔρτας καί οἱ ὑφαντικὲς βιοτεχνίες τῆς Ραγούζας πού ἄκμαζαν αὐτὴν τὴν ἐποχὴ. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅμως ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ δέν παράγονταν μόνο στήν Ἠπειρο. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔρχονταν στήν Ἔρτα ἀπὸ μιὰ μεγάλη περιοχὴ στό ἐσωτερικό τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, μέ σκοπὸ νά διακινηθοῦν πρὸς τὸ ἐξωτερικό. Ἔτσι μέσω τῆς Ἔρτας διακινοῦνταν πρὸς τίς ἀγορὲς τῆς Δύσης καί τῆς Ἀδριατικῆς οἱ πρῶτες ὕλες σέ μαλλί καί βαμβάκι τῆς Θεσσαλίας. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καί μέ τὸ κери πού κατέβαζαν τὰ καραβάνια ἀπὸ τὴ Βλαχία στήν Ἔρτα γιά νά διοχετευθεῖ στίς εὐρωπαϊκὲς ἀγορὲς.⁴²

Ἄλλα ἀγαθὰ ἐξαγόμενα ἀπὸ τήν εὐρύτερη περιοχὴ πρὸς τὴ Ραγούζα περιλάμβαναν ζωϊκὲς παραγωγὲς ὅπως λίπος, λαρδί, χοιρομέρι, ἀλατισμένο κρέας, τυρὶ κ.ἄ. Ἐξάγονταν ἐπίσης κερι, δέρματα, κάστανα καί πορτοκάλια.⁴³

Μετὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα, τὰ χρήματα ἐπαιζαν σπάνια μεγάλο ρόλο στίς ἀγοραπωλησιὲς τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἔρτας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ἦταν ἡ κανονικὴ διαδικασία. Τὰ πράγματα εἶχαν ἀλλάξει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού οἱ Ἐνετοὶ εἶχαν τράπεζες, δάνειζαν ἢ ἀντάλλαζαν χρήματα ἐκεῖ. Πλοῖα ἀπὸ τὴ Ραγούζα ξεφόρτωναν τὸ φορτίο τους, γενικὰ μέ ρούχα, σέ ἀνταλλαγὴ μέ ἕνα ἀντίστοιχο φορτίο σίτου ἢ ἄλατος ἢ ἐνὸς μεικτοῦ φορτίου. Ὑφάσματα καί ρούχα ἀπὸ τὴ Ραγούζα ἦταν πολὺ περιζήτητα στήν Ἠπειρο, ὅπως καί σέ ἄλλα μέρη τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καί οἱ Ἐνετοὶ, οἱ ὁποῖοι εἶχαν προηγουμένως ἀποτελέσει τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο στὰ ἰταλικά ρούχα, ἔδειξαν τὴ δυσαρέσκειά τους, στέλλοντας πλοῖα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα νά λεηλατήσουν τοὺς Ραγουζαίους ἐμπόρους οἱ ὁποῖοι πῆγαιναν στήν Ἔρτα.⁴⁴

Ἐμπορικές συναλλαγὲς μέ τὴ Ραγούζα ἀνέπτυξαν καί πολλοὶ Ἕλληνες ἐμποροὶ τῆς περιοχῆς, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ζοῦσαν στή Ραγούζα ἀπὸ καιρὸ σέ καιρὸ, ἐνῶ ὑπῆρξαν καί πολιτικά πρόσωπα ἀπὸ τὴν Ἔρτα πού ἔζησαν ἢ ἐπισκέφθηκαν τὴ Ραγούζα μέ διπλωματικὴ ἰδιότητα.⁴⁵ Ἐπίσης καί Ραγουζαῖοι διέμειναν

40. Γιά τίς ἐπαφὲς Ραγούζας-Βενετίας λόγω τῶν mudae βλ. B. Krekić Le rôle de Dubrovnik (Raguse) dans la navigation des Mudae Venitiennes au XIVe siècle, “Travaux et Mémoires” No 8, Paris 1981, Hommages à M. Paul Lemerle, σελ. 247-248, 250-251.

41. Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 98-103 καί ἀν. σημ. 20 (ἀρ. 762, 854).

42. Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 96, 101-102. – A. Ducellier, Aux Frontières de la Romanie, σελ. 120-121. – A. Ducellier, La Facade maritime, σελ. 597-599.

43. Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 103 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 968). Βλ. ἐπίσης E. Ζαχαριάδου, Παραγωγή καί ἐμπόριο, σελ. 90.

44. Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 104-106 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 1108).

45. Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 125-150 καί ἀν. σημ. 21 (ἀρ. 134, 683, 704, 762, 806, 858, 859, 862, 867, 870, 873, 879, 904, 918, 921, 926, 963, 1002, 1006, 1010, 1021, 1136).

γιά κάποιο χρονικό διάστημα στην Άρτα. Στις αρχές του 15ου αι. ο σπουδαίος Ραγουζαίος έμπορος Nalescus de Georgio (Djurdjivic) δραστηριοποιήθηκε στην Άρτα και χάρη στις προσωπικές σχέσεις που ανέπτυξε με τον διοικητή της Άρτας οι Ραγουζαίοι απέκτησαν έμπορικά προνόμια στη διακίνηση του άλατιού και σίτου της Άρτας και για τὰ όποια όπως είδαμε, διαμαρτυρήθηκαν οι Βενετοί τό 1417.⁴⁶

Στήν Άρτα άκόμη, κυρίως τόν 15ο αι., έμπορεύονταν έμποροι από τήν Φλωρεντία, προπαντός μεσίτες, οι όποιοί ενεργούσαν για λογαριασμό τής Βενετίας ή τής Ραγούζας. Στο διάστημα 1420-1456 μαρτυρούνται επώνυμοι Φλωρεντίνοι έμποροι στό έμπόριο τών σιτηρών. Ένας από αυτούς ό Franciscus Pitthi κατοικούσε στην Άρτα ως μέλος και αντιπρόσωπος μιάς εταιρείας που ιδρύθηκε τό 1435 και διακινούσε σίτο για τή Ραγούζα.⁴⁷ Οι έμπορικές σχέσεις του Δουκάτου τής Τοσκάνης με τήν ήγεμονία του Καρόλου ήταν άριστες και, όπως προκύπτει από τὰ φλωρεντινά κείμενα, ή αύλή τής Φλωρεντίας εύχαριστούσε τόν Δεσπότη για τήν ύποδοχή που έπεφύλαττε στους έμπόρους και τούς πολίτες της.

Παράλληλα με τούς Φλωρεντίνους, οι Γενουάτες είναι άνταγωνιστές τών Βενετών στην περιοχή. Οι ήγεμόνες Τόκκο έγκαιρα τούς προσεταιρίστηκαν παραχωρώντας τους έμπορικά προνόμια. Άς σημειωθεί ότι τήν εποχή αύτή τό έμπόριο τών Γενουατών στην Άνατολή είναι άξιόλογο, κυρίως σέ δημητριακά και μετάξι και ότι ή έμπορική δικτύωση είχε και πολιτικές βλέψεις: αύτήν τήν εποχή οι Γενουάτες έποφθαλμούσαν τὰ Έπτάνησα και κυρίως τήν Κέρκυρα.⁴⁸

Αύτή ήταν ή εικόνα τής έμπορικής δραστηριότητας στην περιοχή τής Άρτας στην ύστερομεσαιωνική περίοδο. Μετά τήν όθωμανική κατάκτηση και τήν έπιβολή ένιαίας έξουσίας, ή Άρτα, καθώς και όλα τὰ έδάφη τής ήπειρωτικής ήγεμονίας, διατήρησαν τή σπουδαιότητά τους, καθώς τό Ίόνιο και ή Άδριατική ύστερα από τήν τουρκική κατάκτηση έγιναν και πάλι τό ύγρό σύνορο, που όμως τώρα χωρίζε από τή δυτική Εύρώπη τήν όθωμανική αυτοκρατορία.

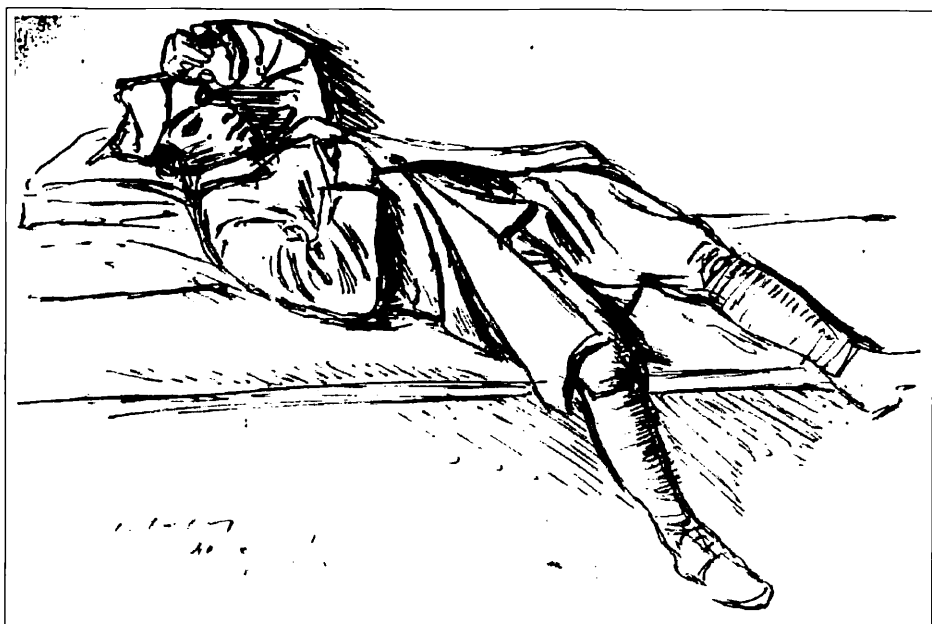

46 Βλ. B. Krekić, Dubrovnik (Raguse), σελ. 154-155 και άν. σημ. 21 (άρ. 443,448, 529, 704, 722).

47. Βλ. άν. σημ. 21 (άρ. 848, 852, 921, 937, 961, 983, 985, 1074).

Βλ. F. Thiriet, La Romanie Venetienne, σελ. 358.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΟΡΑΛΗΣ: Στρατιώτης τό 1940 στήν Άρτα.

Άρτα 1940: Πρόχειρη ανάπαυση (μελάνι 0.20X0.30).

Άρτα 1940: Γράμμα (μελάνι, 0.15X0.20).

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΟΡΑΛΗΣ: Στρατιώτης τό 1940 στην "Αρτα.

"Αρτα 1940: Ύπνος στο γραφείο (μελάνι, χρωμ. μολύβι - ύδατογραφία 0.14X0.18).

"Αρτα 1940: Ημερήσια Διαταγή (μελάνι 0.17X0.21).

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

‘Ο ‘Ακαδημαϊκός Διον. Κόκκινος στην ‘Ιστορία τής ‘Ελληνικής ‘Επανάστασεως σημειώνει: «‘Ο Μάρκος Μπότσαρης είχε ήδη την δόξα των περισσοτέρων εκ των τελευταίων νικών των Σουλιωτών κατά των Σουλτανικών στρατευμάτων. ‘Ενεργητικός, άποφασιστικός, γενναίος, γοργός εις την σκέψιν και εις την εκτέλεσιν, είχε άποβεί ή ψυχή του άγώνα τής ‘Ηπείρου».

‘Ο αυθεντικότερος των βιογράφων τής μεγάλης Σουλιώτικης φάρας των Μποτσαραίων ή Μποτσαράτων, συγγενής εκ θηλυγονίας, άντιναύαρχος Δ. Α. Οικονόμου, γιός τής ‘Αναστασίας, εγγονής του μικρότερου άδελφου του Μάρκου, Κώστα Μπότσαρη, στή σελίδα 78 του βιβλίου «Τό Σούλι, οι Σουλιώται και ή οικογένεια του Μπότσαρη», ‘Αθήνα 1952, έκδ. ‘Ιστορικής ‘Υπηρεσίας Γ.Ε.Ν., γράφει για τον ήρωα Μάρκο:

«Συγχρόνως μέ τās άρετάς του αυτάς συνεβάδιζε ή σεμνότης και ό σεβασμός προς την οικογένεια και τά θεία. ‘Εκ παραλλήλου όμως ήταν αυστηρός προς τον έαυτό του και προς την οικογένειά του. Παραθέτω άνέκδοτο τής οικογενειακής του ζωής. Είχεν ύπανδρευθεί δίς. Εις τον πρώτον γάμον του δέν ητύχησε και άπεφάσισε νά διαζευχθεί. ‘Επανελθών εις τό Σούλι μετά άπουσίαν συνεκάλεσε¹ τους γέρους εις μυστικήν συνέλευσιν και άνεκοίνωσε τους λόγους του διαζυγίου. ‘Αμέσως μετά έστειλε την σύζυγό του εις τον πατέρα της, χωρίς νά ανακοινώσει εις τους οικείους.

‘Η θεία Μάρω, ή άποκαλούμενη θειακούλα και αι άδελφαί του όρκίζοντο ότι ούτε είδαν ούτε άντιλήφθησαν τι τό έπιλήψιμον και ‘τί ψυχή θά παραδώσουμε στο Θεό’, έλεγαν.

Κάποτε ή δευτέρα σύζυγός του προσεπάθησε νά τον καταπραΰνει όργισμένον εναντίον ύπηρετή του, λέγοντας ‘άνθρωποι δέν είναι κι αυτοί, ψυχή δέν έχουν’, έλαβε την άπάντηση ‘πρόσεξε νά μη πās νά βρείς την άλλη’»

‘Ο άποκληθείς και άετός του Σουλίου Μάρκος εγεννήθη τό έτος 1890² και

1. Πρόκειται για λαθεμένη πληροφορία. Γιατι μέ τή συνθήκη του 1803 οι Σουλιώτες αναγκασθήκανε νά εγκαταλείψουν τό Σούλι. Τό 1820 μέ νέα συμφωνία μέ τον ‘Αλή Πασά ξανακατοίκησαν στο Σούλι μέχρι τον Σεπτέμβρη του 1822. Συνεπώς τό 1810 στο Σούλι δέν κατοικούσε κανένας Σουλιώτης.

2. Τό σωστό είναι ότι ό Μάρκος Μπότσαρης γεννήθηκε τό έτος 1788. Τούτο τό όμολογεί ό ίδιος στην κατάθεσή του την αση ‘Οκτωβρίου κζ’, ήτοι την 27η ‘Οκτωβρίου 1808, ένόπιον του ‘Αρχιεπισκόπου Κερκυράς ‘Ιεροθέου, κατά την όποια δήλωσε ότι είναι 20 ετών.

σκοτώθηκε την 9η προς 10η Αυγούστου 1823 εις νυκτομαχίαν κοντά στο Καρπενήσι. Ὁ δεύτερος γάμος του με τὴν Χρυσούλα, τὸ γένος Χρηστάκη Καλογήρου³ (με τὴν ὁποία ἀπέκτησε καὶ τὴν περιώνυμη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς καλλονῆς Αἰκατερίνη Ρόζα Μπότσαρη καὶ ἀργότερα κυρία ἐπὶ τῶν τιμῶν τῆς Βασιλείσσης Ἀμαλίας) ἔγινε στὴν Κέρκυρα γύρω στὰ 1810. Παρὰ τίς ἔρευνες δὲν εὐρέθη ληξιαρχικὴ πράξι γάμου.

Ὁ πρῶτος του γάμος ἔγινε ἐπίσης στὴν Κέρκυρα στίς 25 Μαρτίου τοῦ 1806 με τὴν Ἑλένη, θυγατέρα τοῦ ποτέ καπετάν Ἀλέξη Καρακίτζου ἀπὸ τὴν Πρέβεζα καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Μάρκος ὑπηρετοῦσε ὡς ἀξιωματικὸς σὲ Σύνταγμα Σουλιωτῶν. Συντάγματα εἶχε συγκροτήσει ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Α΄ στὴν Ἑπτανήσο Πολιτεία, κόντης Γεώργιος Μοντενίγκος. Διοικητὴς ἐνὸς ἐκ τῶν ταγμάτων ἦταν ὁ πατέρας του Μαγγιόρ Κίτσος Μπότσαρης, ἀδελφὸς τοῦ γέρου Νότη Μπότσαρη.

Παρακάτω θὰ μᾶς ἀπασχολήσει τὸ διαζύγιο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀπὸ τὴν πρώτη σύζυγό του Ἑλένη, ὡς αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας φάκελλο, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τόμος 7ος, δέση 189, Ἀρχεῖον Μητροπολιτῶν.

Ὁ φάκελλος ἀποτελεῖται ἀπὸ 21 σελίδες ἐγγράφων καταθέσεων καὶ στοῦ ἐξώφυλλο φέρει ἰταλιστί⁴ τὴν ἔνδειξη:

«Δίκη

ἔγκληση τοῦ ἀνδρειωτάτου Μάρκου Μπότσαρη τοῦ Μαγγιόρου Κίτσου ἀπὸ τὸ Σούλι, ἐναντίον τῆς Ἑλένης θυγατρὸς τοῦ ποτέ Καπετάνιου Καρακίτζου ἀπὸ τὴν Πρέβεζα.

Ἄρχισε στίς 26 Ὀκτωβρίου 1808

Τελείωσε στίς 4 Φεβρουαρίου 1810».

Ἡ ἔγκληση τοῦ Μάρκου Μπότσαρη φέρει στοῦ ἄνω ἀριστερὸ μέρος τὴν ἔνδειξη: «αση Ὀκτωβρίου κστ (26 Ὀκτωβρίου 1808)

προσήχθη παρὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη με τὴν ἔσωθεν πίστιν ἀναζητοῦντος κ.λπ.»

Εἶναι γραμμὴν με τὸ χέρι τοῦ Μάρκου Μπότσαρη⁵ καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Πανιερότατε καὶ ἀρχιεπίσκοπε Κερκύρας

Κε Κε Ἱερόθεε

Καθὼς ἡ ἀγία μας ἀνατολικὴ ἐκκλησία διωρίζει τοὺς χριστιανούς, ἔτσι κι ἐγώ

3. Ὁ Χρηστάκης Καλόγερος ἦταν κι αὐτὸς ἀρματωλὸς, διοικητὴς τῆς 3ης χιλιαρχίας τοῦ Συντάγματος τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας, ἡ ὁποία εἶχε ἔδρα τῆ νῆσο Λευκάδα, ὁ δὲ Κίτσος Μπότσαρης, πατέρας τοῦ Μάρκου, ὑπηρετοῦσε στὴν 3η χιλιαρχία με τὸ βαθμὸ τοῦ Ταγματάρχη (Μαγγιόρ). Ὁ Νότης Μπότσαρης, ἀδελφὸς τοῦ Κίτσου Μπότσαρη, ἦταν διοικητὴς τῆς 5ης χιλιαρχίας με ἔδρα τὴν Κέρκυρα.

4. Καὶ ἐπὶ Ἑπτανήσου Πολιτείας καὶ ἐπὶ Ἰονίου Κράτους ἀργότερα καὶ μέχρι τὸ 1854 ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Διοικήσεως καὶ τῶν Δικαστηρίων ἦταν ἡ ἰταλική. Τὸ 1854 με ἀπόφαση τῆς Ἰονίου Γερουσίας ἐπίσημος γλῶσσα κατέστη ἡ ἑλληνική. Ὁ λαὸς βέβαια μιλοῦσε πάντοτε τὴν ἑλληνική. Στὴν ἐκκλησία ἐπίσημη γλῶσσα ἦταν ἡ ἑλληνική, ὅπως καὶ ἡ γραφή.

5. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης μιλοῦσε καὶ ἔγραφε τὴν ἑλληνική. Ἄλλωστε ὁ Μάρκος φέρεται καὶ συντάκτης ἑλληνο-αλβανικοῦ λεξικοῦ.

έστοχάστικα καί ίπάκουσα ό ταπινός δούλος τις σης πανιερωτητος μάρκος Μπότσαρης ιός του Μαγγιόρ κίτζου μποτζαρη απο σουλί οθεν εστεφανόθηκα στους 1806 μαρτίου 25 τιν ελένιν Θ. του Π. Ε. Καπετάν κυρά κίτζου απο πρέβεζα⁶ επιτα απο στεφανομα εμινα ιστο μαντουκι μίνας πέντε επιδι εγώ βρίσκομε εις την αυθεντικίν δουλευσιν επροστάχθικα και εμίσευσα και ο πατιρ μου επίρε τιν σίζιγο μου κε επίγεν εις τιν αγίαν μαύρα ισ το σπίτι του πατρός μου ωντως και ο πατιρ αυθεντικός άνθρωπος επροστάχθι και αυτός να απεράσι εις παργα καθως ευθις απέρασε μένοντας λιπόν αυτι κακότροπη γυνί μου εις το σπίτι μου έκαμε αδίκων εις την τιμιν μου με κάπιον κωστα στάθι και άλους με τους οπίους ειχε σιναναστροφιν καθος θέλι φανερόσουν οι κάτοθεν σιμιομένι μάρτιρες.

οθεν παρακαλω την εκκλησιαστικίν δικαιοσίνιν αφου γνωρίσι πως η ανοθεν γινεκα με ζιμοισε εις το πλεον εξερετον να με ελευθεροσι απο το δεσμον του γαμου δια να μην κινδινεωσω ψιχι τε και σόματι ις τα εξις.

μάρκος Μποτζαρις ιος του μαγγιορ Κίτζου μπότζαρι απο σουλί βεβεόνω μάρτυρες αγγέλο δουλευτρα μας από σίντεκνο βεβεόνι γιάνο φότος από σουλί βεβεόνι ζοιτσα θανάσενα μπακοπάνενα από σουλί βεβεόνι».

Η έσωθεν πίστις⁷.

«1808 ωκτοβρίου 22 εκ συνιδήσεος μου μεθόρκου πιστοπήο εγό ο υποκάτωθεν υπογεγραμμένος αθανάσιος ιερεύς ότι εις τοις 1806 μαρτίου 25 εστεφάνωσα τον καπετάν μάρκο του μαγγιορ κίτζου μπότζαρι από σουλί με την Ελένην του ποτέ καπετάν καρακίτζου απο πρέβεζα κι ήτουνε παράνυφος ο καπετάν κονσταντής παργινός δήνω την παρούσα σε ένδιξην κε ασφάλιαν

Αθανάσιος ιερέας σουλιώτης».

“Ας πάρουμε τά πράγματα μέ τή σειρά:

Τήν 25η Μαρτίου τού έτους 1806 ό Μάρκος Μπότσαρης στεφανώθηκε στήν Κέρκυρα τήν Έλένη, θυγατέρα τού ποτέ Άλέξη Καρακίτζιου από τήν Πρέβεζα. Ό πεθερός του ήταν κι αυτός άνθρωπος τών όπλων, άρματωλός τών Άγροφών.

Μέ τήν Έλένη ό Μάρκος έζησε στό πατρικό του σπίτι στό Μαντούκι τής Κερκύρας πέντε μήνες καί τούτο διότι τό τάγμα τής Έπτανήσου πολιτείας, στή δούλεψη τής όποίας έπέρασε, διετάχθη νά μεταβεί στήν Άγία Μαύρα (Λευκάδα), τήν κατάκτηση τής όποίας έπεζητει και έπέδιωκε ό Άλή Πασάς τών Ίωαννίνων, πάντα μέ τό έπιχείρημα ότι ή Λευκάδα ειχε καταστεί καταφύγιο Κλεφτών και Άρματωλών.

6. Ό Καπετάν Άλέξης Καρακίτζις από τήν Πρέβεζα ήταν κι αυτός άνθρωπος τών όπλων, άρματωλός στό Βάλτο. Μάλλον σκοτώθηκε στήν Πρέβεζα τό 1798, πολεμώντας μέ τούς Γάλλους ενάντια στό στρατό τού Άλή Πασά, πού τελικά κατέλαβε και τήν Πρέβεζα και τήν Βόνιτσα διάχνοντας τούς έκει Γάλλους. Τήν Πάργα δέν πρόλαβε, γιατί οι Παργινοί ήνώσανε τή ρωσική και τουρκική σημαία.

7. Η «έσωθεν πίστις», ήτοι ή βεβαιωση τού ιερέως Άθανασίου Σουλιώτη, τεκμηριώνει τόν νόμιμο γάμο τού Μάρκου μέ τήν Έλένη, στοιχείο απαραίτητο τής έγκλησεώς του. Παρά τίς έρευνες, ληξιαρχική πράξη τού γάμου τού Μάρκου δέν εύρέθη σε καμία από τίς έκκλησιές τής Κέρκυρας.

«Η κλεφτουριά τῆς Ροῦμελής ἐδῶ 'ναι μαζωμένη μερόνυχτα γιά πόλεμον αὐτή εἶναι λυσσασμένη».

Τοῦτο εἶναι βέβαιο, διότι τήν 25η Δεκεμβρίου του 1806 ἡ Τουρκία μέ φιρμάνι καλοῦσε τήν Ἑπτάνησο πολιτεία ὡς βασιάγην (ὑποτελή) τῆς Ὑψηλῆς Πύλης νά ἀρνηθεῖ κάθε πρός τήν Ρωσίαν ἐκδούλευσιν. Οὕτω οἱ ἐπικυρίαρχοι τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας Ρωσία καί Τουρκία κήρυσαν πρός ἀλλήλας τόν πόλεμον, τῆς Ρωσίας ἐνισχυομένης ἀπό τήν Ἀγγλία, Αὐστρία καί Πρωσία καί τῆς Τουρκίας ἀπό τήν Γαλλία (τόν Ναπολέοντα). Πόλεμος συνασπισμῶν. Ἄλλωστε κατά τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα μέχρι τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ Εὐρώπη εὐρίσκετο σέ ἀναταραγή ἀπό τόν Ναπολέοντα, τόν μεγάλο ταραξία τῆς ἐποχῆς του.

Εἰς τόν πόλεμο αὐτό ἐμμέσως περιεπλάκη καί ἡ Ἑπτάνησος Πολιτεία καί τό τέλος τοῦ πολέμου αὐτοῦ μέ τήν συνθήκη τοῦ Τιλοῖτ ἐπέφερε καί τό τέλος τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς.

Ἡ Ἑπτάνησος πολιτεία γιά τήν ἄμυνα τῆς Ἁγίας Μαύρας ἐνίσχυσε τήν τοπική φρουρά, συγκειμένη ἀπό 250 Ρώσους στρατιώτας καί 80 ἀρματαλούς, μέ ἕνα εἰσέτι ρωσικό τάγμα καί μέ τέσσερις λόχους Ἀλβανῶν καί Σουλιωτῶν, δηλαδή τοῦ τάγματος τοῦ Μαγγιόρ Κίτσου Μπότσαρη. Τελικά ὁ Ἀλῆς παρητήθη τῶν σκοπῶν του, ποιούμενος τήν ἀδυναμίαν φιλοτιμίαν, κυρίως ἀπό ἀδυναμία λόγω ἐξάντλησης ἀπό τοῦς ἀγῶνες του κατά τῶν Σουλιωτῶν.⁸

Ἡ Ρωσία ὅπως καί ἡ Ἑπτάνησος Πολιτεία βοήθησαν γιά τήν συγκρότηση τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων γιά τήν ἄμυνα, τά ὁποῖα ἀργότερα χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἔθνους τό 1821.

Συνεπῶς οἱ Σουλιῶτες οἱ ὁποῖοι ὡς πρόσφυγες κατετάγησαν στή δούλεψη τῆς Ἑπτανήσου πολιτείας, τῆς Ρωσίας καί ἀργότερα στή δούλεψη τῶν Γάλλων Αὐτοκρατορικῶν, πρόσφεραν πολλά στόν μετέπειτα ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Μετά τή συνθήκη τοῦ Τιλοῖτ (8-6-1807) τά Ἰόνια νησιά γιά νά μήν παραχωρηθοῦν στήν Ἀγγλία, ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α΄ τά παρεχώρησε εἰς τόν ἐχθρόν τοῦ συνασπισμοῦ καί σύμμαχο τῆς Τουρκίας Ναπολέοντα καί τήν 1-9-1807 γαλλικός στρατός ὑπό τόν στρατηγό Σαμπό τά κατέλαβε καί ἔμειναν οἱ Γάλλοι μέχρι τό 1815, ὅποτε μέ τήν συνθήκη τῶν Παρισίων παρεχωρήθησαν στους Ἄγγλους.

Ἦτο ἡ ἐποχή τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς πού μέ ἕνα λόγο τους παρεχωροῦντο ὁλόκληρα κράτη μέ τοῦς πληθυσμούς των ὡς προῖκα ἤ ἐδίδοντο ὡς δῶρο.

Ἔτσι τό κράτος τῆς Ἑπτανήσου, ἡ δημοκρατία αὐτή, δημιούργημα Ρώσων καί Τούρκων, κατελήφθη καί ἔκτοτε ὁ Μάρκος κατά τήν ἔκφρασίν του -μέ τό τάγμα του- «ἀπέρασε στή δούλεψη τῶν Γάλλων Αὐτοκρατορικῶν».

Ὅταν ὁ Μάρκος τοποθετήθηκε μέ τό τάγμα του στήν Ἁγία Μαύρα, ὅλη ἡ

8. Ἐναντίον τῆς Λευκάδος κινήθηκε μέ διαταγή τοῦ Ἀλῆ ὁ Γιουσούφ Ἀράπης μέ 7.000 πεζούς καί 500 βαβιλάρηδες. Μαζί μέ τίς ἄλλες ἐπικουρίες, ὅπου ὑπερασπίστηκαν τή Λευκάδα (Ρῶσοι-Κλεφταρματολικά τάγματα καί Μονάδες τῆς Κέρκυρας), ξεχωριστή θέση ἔχουν καί τέσσερις ἑκατονταρχίες πού σχημάτισε ὁ Χριστ. Περραιβός μέ νεοσύλληκτους μαθητές γι' αὐτήν τήν ἀποστολή. Στίς ἐπιχειρήσεις, καί κυρίως στίς καταδρομές καί νυκτερινές ἀποβάσεις στήν Ξηρά, στή γῆ τῆς Ἀχαρνανίας, δημιούργησαν ζημιές στό τουρκικό στρατόπεδο. Ἰδιαίτερα διακρίθηκε ὁ Κίτσος Μπότσαρης ἄν καί μεσήλικας.

μποτσαρέϊκη φαμίλια (του πατέρα του και ή δική του) μετοίκησε από τό Μαντουκι, όπου διέμενε, εις τήν Λευκάδα, διότι ό Μαγγιόρ Κίτσος, πατέρας του, ύπηρετούσε εις τήν 3ην χιλιαρχίαν ή όποία είχε έδρα τήν Λευκάδα. Έκει, στή Λευκάδα, διεπράχθη κατά τούς Μποτσαραιούς -και κατά τήν αίτηση διαζυγίου πού κατέθεσε ό Μάρκος- ή μοιχεία τής συζύγου του Έλένης με τόν Κώστα Στάθη.

Μετά τήν παραίτηση του Άλη Πασά από τήν κατάκτηση τής Λευκάδος, ό Μάρκος με τήν μονάδα του με όρδινό του Τζενεράλε διετάχθη άρχάς του 1807 νά μεταβεί στους Όθωνούς, ένα από τά τρία νησιά τά διαπόντια, πού βρίσκονται στό βόρειο άκρο τής Κερκύρας κοντά στό στενό του Ότράντο. Τά νησιά αυτά διοικητικά υπάγονται στό νομό Κερκύρας, κατοικούνται και αποτελούν Κοινότητες (Όθωνοί, Μαθράκι και Έρεικούσα). Περνώντας υποχρεωτικά από τήν Κέρκυρα ό Μάρκος κατέθεσε στον έπίσκοπο Κερκύρας μία αίτηση διαζυγίου, ή όποία προφανώς δέν ελήφθη υπ' όψιν, με τή δικαιολογία ότι άρμόδιος είναι ό “Άγιος Λευκάδος, εις τήν εκκλησιαστική περιφέρεια του όποιου διεπράχθη ή ‘βορβορώδης’ μοιχεία.

Τέλος, όταν πλέον ό Μάρκος έπέρασε στή δούλευση των Γάλλων Αυτόκρατορικών, ήτοι μετά είκοσι μήνας περίπου και συγκεκριμένα τήν 22/26 Όκτωβρίου 1808 υπέβαλε και τήν αίτηση με τήν όποία ζητούσε νά ελευθερωθεί από τά δεσμά του γάμου και τήν όποία παραθέσαμε στήν άρχή του κειμένου τούτου.

Ό Πανιερώτατος Μητροπολίτης Έερόθεος τήν αυτήν ήμέραν, ιδών και αναγνώσας τήν άνωθεν γραφήν (αίτηση), τήν όποιαν του προσεκόμισεν ό Μάρκος Μπότσαρης με τήν έσωθεν βεβαίωσιν του ιερέως Άθανασίου, «κάλεσε τήν 27-10-1808 προς έξέτασιν εις τό αρχιερατικόν αυτου όφφίκιον τόν Μάρκον Μπότσαρη, υιόν του ευγενους Μαγγιόρ Κίτσου από τό Σούλι, κάτοικον τής παρούσης πόλις κ.λ.π. πού έξεταζόμενος καταθέτει:

«Γυρεύω νά ελευθερωθώ παντελώς από τόν δεσμόν του Γάμου εδώ και δύο χρόνους από τήν κακή μου τύχην διότι έστεφανώθηκα τήν Έλένην θυγατέρα του ποτέ καπιτάν Καρακιτζου από Πρέβεζαν... με τήν όποιαν εξησα μόνο πέντε μήνες στό Μαντουκι... διότι εύρισκόμενος εις τήν δούλευσιν των αυθεντικών έπροστάχθηκα νά μισεύσω στήν Άγία Μαύρα, ως και ό πατήρ, ό όποιος σε όλίγες ήμέρες σήκωσε τήν γυναίκα μου και όλην μας τήν φαμίλιαν και τήν έφερε στήν Άγία Μαύρα. Έγώ όμως ύστερα έπροστάχθηκα νά άπεράσω εις Κορφούς (Κέρκυρα) για νά υπάγω εις Όθωνούς, όπου έχομάτιστα όχτώ μήνες. Ό πατήρ έπροστάχθη νά υπάγει στήν Πάργα.

Στό άναμεταξύ, παρακαλεσμένος από τόν Κώστα Στάθη διά νά του δώσει καταφύγιο (σπίτι για νά διαμένει) εις τήν Άγία Μαύρα, άφ' ό έγώ έμίσησα από τήν Άγία Μαύρα, ή διεστραμμένη και κακότροπος αυτή γυνή έκαμε όσα ήμπορούσε νά κάμει κάθε κοινή γυναίκα με τόν ξναν ή άλλον.

Έμπαζε από τό παράθυρον στο όσπίτιόν της τά μεσάνυχτα τόν Κώσταν τόν Στάθη και όλα αυτά τά εφανέρωσε εις τήν Μητριάν ή Ζωΐτσα πού ήταν στήν δούλευσιν της κ.λ.π. και από τήν εκκλησιαστικήν δικαιοσύνην ζητώ νά λύσει αυτόν τόν δεσμόν».

Εί τήν έρώτησιν του Έεροθέου «πώς ήμπορείς νά αποδείξεις αυτά πού λέγεις», απήντησεν: «μέ τούς παραπάνω μάρτυρες».

Ἐνταῦθα πρέπει νά σημειώσουμε:

α) Ὁ καπετάν Μαγγιόρ Κίτσος Μπότσαρης ἔκαμε τρεῖς γάμους καί συνελπῶς ὁ Μάρκος ἐγνώρισε δύο μητριές καί

β) Ἡ Ἑλένη στήν ἀπολογία της ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Κίτσο Μπότσαρης ἐπεξήτει νά κάμει γαμπρό τόν Κώστα τόν Στάθη καί γι' αὐτό, ὅταν ἐπροστάχθηκε καί ἐπῆγε γιά στρατιωτικούς σκοπούς στήν Πάργα, τοῦ ἔδωσε τό ἐλεύθερο νά διαμένει στό σπίτι πού ἔμεινε καί ἡ φαμίλια του στήν Ἁγία Μαύρα. Ὁ Ἱερόθεος δέν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τόν ἰσχυρισμό αὐτό καί δυνάμεθα μετά βεβαιότητος νά πούμε ὅτι ἡ Ἑλένη καθόλου δέν εἰσακούσθηκε οὔτε καί οἱ μάρτυρες πού ὑπέδειξε ἐξετάσθηκαν καί ὅτι ἡ 'βορβορώδης' μοιχεία της ἦτο καί ὀλίγον χαλκευμένη ἀπό τήν φαμίλια τοῦ Μαγγιόρ Κίτσου Μπότσαρη, ἄσχετα ἂν ὁ Μάρκος αὐτά πού ὑπεστήριξε τά ἐπίστευεν ὅτι συνέβησαν.

Τήν αὐτήν ἡμέρα ὁ Ἱερόθεος πρόσταξε τόν εὐτζιαν (πιθανόν κλητήρα) Ἄνδρέα Κοσκινά νά κράξει γιά ἐξέταση τούς μάρτυρες τούς ὑποδειχθέντας ἀπό τόν Μάρκο Μπότσαρη. Καί τήν 28-10-1808 ἐκάλεσεν εἰς τό ἐκκλησιαστικόν αὐτοῦ ὄφφίκιον πρὸς ἐξέτασιν τόν Γιάννη Φῶτο ἀπό τό Σούλι, πού ἐξεταζόμενος κατέθεσε ὅτι τό ἀνδρόγυνο μένει χωριστά καί ὅτι ἡ Ἑλένη ἔφυγε ἀπό τό ὄσπίτιον τοῦ ἀνδρα της καί μένει σέ ἄλλο σπίτι μέ ἕναν ξένο καί ὅτι τά γνωρίζει γιατί τόν Μάρκο τόν ἔχει ἀνηψιόν καί τά ὄσπίτιά των εἶναι κοντά. Τήν αὐτήν ἡμέραν ὁ Ἱερόθεος ἐκάλεσε στό ἀρχιερατικόν του ὄφφίκιον τήν Ζωΐτσα, θυγατέρα τοῦ ποτέ Ντούσια Μπότσαρη σύζυγο τοῦ εὐγενοῦς Ἀθανασίου Μπακογιαννάκη ἀπό τό Σούλι καί κάτοικον Κερκύρας, ἡ ὁποία ἀπάντησε ὅτι «θά διηγηθεῖ ὅλη τήν ἀλήθεια καί ὅτι αὐτή ἡ κοπέλα ἀφ' ὅτου στεφανώθηκε ποτέ της δέν ἔζησε μέ τόν Μάρκο ὅπως προστάζει ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά πάντοτε ἔζη μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλον καί ὅτι ἀπό τό παραθύρι ἔμπαζε στό σπίτι της τόν Κώστα τοῦ Στάθη».

Τέλος τήν ἴδια μέρα εἰς τό ἱερόν του ὄφφίκιον ὁ Ἱερόθεος ἐξήτασε καί τήν τελευταία μάρτυρα Ἀγγέλω, θυγατέρα τοῦ Κώστα Γραμματικῆ ἀπό τό Ξηρόμερο καί κάτοικο Κερκύρας, ἡ ὁποία κατὰ δήλωσιν της ἦτο εἰς τήν δούλευση τοῦ Μαγγιόρ Κίτσου Μπότσαρη καί «μετά τό ὄρδινο τοῦ τζενεράλη νά ὑπάγει στους Κορφούς ὁ καπετάν Μάρκος, ἡ γυναίκα του Ἑλένη ἐμίσησε εἰς ἄλλο ὄσπίτιο συγγενοῦς της καί ὅτι ἀπό τήν κυρά της ἐπροστάθηκε νά συντροφεύει τή νύχτα τήν Ἑλένη καί ἕνα βράδυ τήν ἀντελήφθη νά μπάξει ἀπό τό παράθυρο εἰς τήν κάμαρή της τόν Κώστα τόν Στάθη, ὁ ὁποῖος ἔμεινε μαζί της μέχρι τό πρωῖ καί ὅτι ὕστερα ἀπό αὐτό ἔμεινε ἄφωνη καί τήν πρᾶξιν αὐτήν εὐθύς φανέρωσε εἰς τήν κυρά τοῦ Μαγγιόρ».

Τήν αὐτή ἡμέρα ὁ Ἱερόθεος διόρισε νά κραχθεῖ καί νά ἐξετασθεῖ ἡ κατηγορουμένη Ἑλένη καί πρόσταξε τόν εὐταξιαν νά την εἰδοποιήσει γιά νά ἐξετασθεῖ μέσα σέ διορία τριῶν ἡμερῶν καί τήν 30-10-1808 ὁ εὐταξίας τῆς ἔδωσε τήν πρὸς τοῦτο πρόσκλησιν.

Τήν 2-11-1808 ἐνεφανίσθη εἰς τό ἐκκλησιαστικόν ὄφφίκιον ὁ ἀνδρικότατος Χριστόφορος Περραιβός, ὡς ἐπίτροπος τῆς Ἑλένης καί ζήτησε νά λάβει γνώση τῶν ἐγγράφων καταθέσεων καὶνὰ τοῦ δοθοῦν ἀντίγραφα τῶν καταθέσεων, τά ὁποία διὰ τοῦ Εὐταξία τοῦ ἐδόθησαν, μέ τήν διαταγή τοῦ Ἱεροθέου, τήν αὐτήν ἡμέραν.

Ὁ Χριστόφορος Περραιβός διετέλεσε μέ τόν ἱερέα Ἰδρωμένον, διδάσκαλος

ἀριστούργημα τῆς ἀπλοελληνικῆς γλώσσας καί με τὴν ὁποία ἀντικρούει τὴν κατηγορία:

«Ἐκθαμβος καί σχεδὸν φρενήρης γενομένη ἀπὸ τὰς ἀνεπίστους καί παρανόμους συκοφαντίας ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ τε ἀνὴρ κ. Μάρκος Μπότζαρης καί οἱ μάρτυρές του πάσχουσι (προσπαθοῦν)...

Μοί φαίνεται ὅτι δὲν ἔπρεπε ὁ ἀνὴρ μου Μάρκος Μπότζαρης διὰ μίαν σφαλερὰν ἀκοήν νά μέ ὀνομάσει ἄτιμον γυναῖκα.

Ἄς ἐνθυμηθεῖ ὁ ἀνὴρ μου πὼς μέ περιέλαβε ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῆς μητρός μου, ἅς ὁμολογήσει μέ τὴν εὐσυνειδησίαν του ἕαν καί ὅσο διάστημα εὐρισκόμην πρὸ ὀφθαλμῶν ἢ καί ἀπόντος ποτέ δὲν ἄκουσε παραμικρὸν σημεῖον ἀτιμίας.

Ἐάν ὁ ἀνὴρ μου ἀκολουθήσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐντολήν, ὅπου λέγει ἀπαρνησάντων πατέρα καί μητέρα... καί οὖς ὁ Θεὸς συνέξευξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτο, ἤθελεν διάγωμεν ἡσυχῶς καί ἐντίμως μέχρι θανάτου...

Ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Γιάννη Φώτου εἶναι ψευδής, διότι λέγει ὅτι ἔφυγα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ ἀνδρός μου καί πῆγα εἰς ἄλλο γιὰ νά ξεφαντώσω, ὅτι εἶναι πρῶτος ἐξάδελφος τῆς φατρίας τοῦ πεθεροῦ μου.

Ἀποκρίνομαι εἰς τὴν ἀνωτέρω μάρτυρα κυρία Ζωῖτσα, πὺ εἶναι ἀνηψιά τοῦ πεθεροῦ μου, ἡ μαρτυρία της εἶναι ἔξω τοῦ δέοντος καί ἐμπαθεστάτη. Μαρτυρεῖ ἡ δούλη ὅτι ἐνῶ ἐκοιμάτο εἰς τὴν κάμαρά μου, εἶδεν ὅπου ἐμβασα τὴν νύχτα ἀπὸ τὸ παράθυρο τὸν Κώστα τὸν Στάθη καί αὐτὴ βλέπουσα αὐτὸ τὸ παράνομο ἔργο, τὸ φανέρωσε τοῦ πεθεροῦ μου καί τῆς πεθερᾶς μου. Τί ἤθελε εἰπεῖ ἄραγε ἕνας ἄνθρωπος κριτικὸς καί φρόνιμος ὅταν ἀκούσει αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν της καί ἡ μυθολογία της θέλει νά ὀνομάσει τὸν πεθερὸν καί τὴν πεθερὰν μου μαστροπούς.

Τὴν περιποίησιν ὅπου ἐδειχνε ὁ πεθερὸς μου στὸν Κώστα τὸν Στάθη δὲν ἀπέβλεπε εἰς ἄλλο, παρὰ διὰ νά τὸν κάμει γαμπρὸν εἰς τὴν ἀνηψιάν του καί τέλος.

Ἐπακουμισμένη εἰς τὴν σοφὴν καί ἀπρόσκοπτον κρίσιν σας, παρακαλῶ νά κραχθοῦν οἱ ἐμπροσθέντες τόσοσιν οἱ μάρτυρες, ὅσον ὁ κ. Μπότζαρης, ὁ Κίτσος Μακρῆς, ὁ Γιῶργος Ζέρβας καί ὁ Θανάσης Μπακογιαννάκης καί ὁπόταν αὐτοὶ κάνουν ὄρκον καί δεχθῶσιν ἀφορισμὸν εἰς ὅλα, ἐγὼ μετὰ εὐχαριστημένη εἰς τὴν ἀπόφασιν καί τότε δὲν μένει ἄλλο, ἀλλὰ ἡ φωνὴ τοῦ Προφητὰνακτος Δαβὶδ: Δίκασον Κύριε τοὺς ἀδικοῦντας με καί πολέμησον τοὺς πολεμοῦντας με.

10 Νοέμβρη 1808

Κορφοί.

Καί εὐλαβικῶς προσκυνούσα τῆς ὑμετέρας Πανιερώτητος Ἑλένης γυνὴ κ. Μάρκου Μπότζαρη καί θ.τ.π.κ. Ἀλέξη Καρακίτζου».

Ἡ Ἑλένη, διὰ τοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ τὴν 15ῃ Νοεμβρίου 1808, κατέθεσε καί νεωτέρα συμπληρωματικὴ ἀπολογία μέ τὴν ὁποία δηλώνει ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ ἀνδρός της Μάρκου προταθέντες καί ἐξετασθέντες μάρτυρες εἶναι ψευδεῖς καί παράνομοι, ὅτι εἶναι ὅλοι συγγενεῖς τοῦ ἀνδρα της καί ζητᾶ νά ἐξετασθοῦν οἱ μάρτυρές της καί ἕνας ἀκόμη, ὀνόματι Χονδρομάρας

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἂν καί ἡ Ἑλένη καί τίς κατηγορίες ἀντέκρουσε καί μάρτυρες πρότεινε, ὁμως ὁ Ἱερόθεος οὐδένα ἐξήτασε καί τίποτε δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν.

(Κατά μία έκδοχή, βγαλμένη από τό πιό πάνω βιβλίον τοῦ ἀντιναυάρχου Δ. Α. Οἰκονόμου, ὁ Περραιβός διέκειτο περισσότερο εὐμενῶς πρὸς τὴν φάρα τῶν Τζαβελαιῶν καί, προφανῶς, ἐπιτρόπευε τὴν ἀνήλικον Ἑλένην).

Ἐπειδὴ ὁ Πανιερώτατος ἀργοποροῦσε, τὴν 1η Φεβρουαρίου 1810 ὁ Μάρκος Μπότσαρης κατέθεσε καὶ νέα αἴτηση, μέ νεότερα πλὴν ἀβάσιμα στοιχεῖα καὶ αὐτὰ ἀπὸ πληροφορίες, ὅποτε τὴν 4η Φεβρουαρίου 1810 ὁ Μητροπολίτης Κερκύρας Ἱερόθεος «καθήμενος εἰς τό ἱερόν αὐτοῦ κριτήριον» χαρακτήρισε «ὡς ἔνοχον βορβορώδους μοιχείας τὴν παραστάτιδα Ἑλένην» καὶ «τόν ἀναίτιως ἀδικηθέντα κ. Μάρκον Μπότσαρην τίμιον συμβίον», ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὰ δεσμά τοῦ γάμου, «δυνάμενον νά συζευχθεῖ ἐτέραν νόμιμον γυναῖκα ἐντιμοτάτην καὶ σώφρονα».

Καί νά ὀλόκληρο τό κείμενο τῆς ἀπόφασης τοῦ Μητροπολίτη Κερκύρας:

«Τὴν αὐὶ φεβρουαρίου δ', ἧτοι 1810 Φεβρουαρίου 4, ὁ Πανιερώτατος θεοπρόβλητος καὶ ὑπέριμος Μητροπολίτης Κερκύρας Κύριος Ἱερόθεος, καθημέμος ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ κριτηρίῳ, ἔνθα τὴν ἐκκλησιαστικὴ κρίσιν εἴωθε ποιεῖν.

»Συνάγων ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν αὐτοπτῶν μαρτύρων ἐπιβεβαιωμένην τὴν μεμψίμοιρον ἀναφορὰν τοῦ κ. Μάρκου Μπότσαρη, υἱοῦ τοῦ ἀνδρειωτάτου Μαγγιῶρ Κίτζου, μεθ' ἧς ἐγκαλεῖ ὡς ἔνοχον βορβορώδους μοιχείας τὴν παραβάτιδα Ἑλένην, ἄπιστον συμβίαν, θυγατέρα τοῦ Καπετάν Καρακίτζου, τῆς ὁποίας ἡ ἀνθυποφορικὴ ἀπολογία, παραμορφώνουσα μᾶλλον ἢ διαλύουσα τὰ κατ' αὐτῆς ἐπισωρευθέντα βορβορώδη δεινά ἐκ τῶν ἰδίων οἰκειακῶν ἀπαρακάλυπτος μαρτυρηθέντα καὶ ἰδίῳ μάλιστα ἐνόχῳ συνειδοῦ ἀνησυχάζουσα ἔνθεν κάκειθεν ἐν ἄλλῃ ἐπικρατείας ἀλλοτρίᾳ γῆ ἀεροβατοῦσα περιπατεῖ δι' ὑπὲρ εὐαγγελικῆ ὁδηγία κινούμενος ὁ αὐτός πανιερώτατος, τὴν μὲν ἐναγομένην Ἑλένην ὡς ὑπεύθυνον πλημελίσασαν συμβίαν παραπέμπει δεσμευθεῖσαν τῷ νόμῳ του δὲ ἀναίτιως ἡδικηθέντα κ. Μάρκον Μπότσαρην, τίμιον συμβίον, ἀπελευθερεῖ τοιοῦτου μιανθέντος δεσμοῦ, δυνάμενον συζευχθέντα ἐτέρα νόμιμον γυναῖκα, ἐντίμῳ τε καὶ σώφρονι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σύνεσιν καὶ σεμνὴν πολιτείαν. Καὶ οὕτως ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀπεφῆνατο.

Ἱερόθεος ὁ Κερκύρας ἀρχιεπίσκοπος
τῇ αὐτῇ ἐκηρύχθη καθημένης τῆς αὐτοῦ πανιερότητος
Ὁ Συμβοηθὸς Φιλάρετος, ἀρχιδιάκονος Μπόϊκος
ἀντιγράφει ὡς ἔχει πλὴν τοῦ τονισμοῦ».⁹

9. Ἡ Ἐκκλησία σιὰ Ἐπτάνησα τηροῦσε τὴν ἐλληνικὴν γραφὴν, γι' αὐτὸ ὅλα τὰ ἔγγραφα τῆς δικογραφίας τοῦ διαζυγίου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, εἴκοσι ἕνα τὸν ἀριθμὸν, εἶναι γραμμένα ἐλληνικά.

Η ΚΟΠΡΑΙΝΑ

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Τό προπολεμικό ἐπίνειο τῆς Ἔσρας, ἡ Κόπραιναι, ἔχει ἱστορία ἀρκετῶν αἰῶνων. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στὰ ἱστορικά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν γιά τήν Κόπραιναι, ἀξίζει νά ἀναφερθοῦμε σέ μιὰ ἀποψη ἱστορικῶν συγγραφέων σχετική μέ τήν γύρω ἀπό τήν Κόπραιναι περιοχὴ κατά τὰ προϊστορικά χρόνια.

Ὑποστηρίζεται λοιπόν πῶς στὸν μυθὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου κατασκευάσαν οἱ Δωριεῖς, πού κατέβηκαν ἀπὸ τήν Πίνδο, τὸν στόλο τους - ἴσως μόνο μιὰ ομάδα των, οἱ Ὑλλεῖς- καὶ ἀπὸ κεῖ ξεκίνησαν γιά τήν Πελοπόννησο καὶ τήν Κρήτη.

Στὸν μυθὸ τοῦ κόλπου βρίσκονται ἡ σημερινὴ Κόπραιναι καὶ τὸ σημερινὸ Μενίδι, θέσεις πλησιέστερες πρὸς τίς περιοχές τῆς Ἔσρας, ἀπὸ ὅπου προμηθεύονταν τήν κατάλληλη ξυλεία γιά τὰ πλοῖα (ὅπως ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες προμηθεύονταν ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Κόπραιναις οἱ Γάλλοι τήν ξυλεία γιά τὸν πολεμικὸ τους στόλο).

Τὴν ἀποψη γιά τήν κατασκευὴ τοῦ στόλου τῶν Δωριέων στὸν μυθὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ τῆ βρίσκουμε σέ κείμενα τοῦ Franz Miltner “Die Dorische Wanderung” (Clio, 27, 1934, σελ. 54-58), τοῦ A. W. Gomme “A Historical Commentary on Thucydides” (Oxford, 1945, σελ. 118-9) κ.ἄ.

Λεπτομέρειες γιά τήν κάθοδο τῶν Δωριέων ἀπὸ τήν Ἠπειρο πρὸς τὴ λοιπὴ Ἑλλάδα βρίσκουμε καὶ στὴν Glotta, τ. 18, 152. Ἐπίσης ἀφθονα στοιχεῖα ὑπάρχουν στὴ μελέτη τοῦ Μανώλη Ἀνδρόνικου “Ἡ Δωρικὴ εἰσβολὴ καὶ τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα” στὰ «Ἑλληνικά», τ. 13, 1954, σελ. 221-240 καὶ σελ. 521 ἐπ. ὅπου πλούσια βιβλιογραφία. Στὰ παραπάνω κείμενα δέν ἀναφέρεται κάποιον συγκεκριμένο τοπωνύμιον, στὸν μυθὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Ἀλλὰ στὸν μυθὸ δέν ὑπάρχει ἄλλη θέση κατάλληλη γιά λειτουργία ναυπηγείου (ταρσανά), παρὰ μόνο ἡ θέση τῆς σημερινῆς Κόπραιναις καὶ ἡ περιοχὴ -σέ σχῆμα τόξου- μεταξύ Κόπραιναις καὶ Μενιδίου.

Τὸ τοπωνύμιον Κόπραιναι τὸ συναντᾶμε -ἀπὸ ὅσα τοῦλάχιστον ἔχω ὑπόψη- κατά τίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰῶνα μ. Χ. Στὸ Livre de la Conquete (Βλ. Ἰωάν. Ρωμανοῦ, Περί τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Κέρκυρα 1895, σελ. 53) μνημονεύεται ὅτι ὁ Προβιγκιανὸς ἱππότης Ραϊμούνδος de Candoble καὶ ὁ Ἰωάννης πρίγκιπας τοῦ Μωρέως, ἀπὸ τὴ Βόνιτσα μέ στρατὸ ἐφθασαν στὴν Κόπραιναι, «δύο καὶ τριάκοντα

στάδια απέχουσιν τῆς Ἄρτας» καί μέ 800 ἰππεῖς ἐβάδισαν κατά τῆς Ἄρτας, τήν ὁποία βρήκαν ἄδεια, πλὴν τοῦ φρουρίου, πού ἦταν καλὰ ἐξοπλισμένο κ.λπ.

Αὐτά συνέβησαν τό 1304 μ. Χ. Ξανασυναντᾶμε τό τοπωνύμιο Κόπραιναι στοῦ "Χρονικό τῶν Τόκκων". Ἐχω ὑπ' ὄψη μου τήν ἐπιμελημένη ἐκδοσὴ "Cronaca dei Tocco di Cefalonia" (Ἀνωνήμου) πού ἐκδόθηκε τό 1975 ἀπὸ τὴν Accademia Nazionale dei lincei τῆς Ρώμης, μέ ἐμπεριστατωμένα προλεγόμενα, μέ κριτικὴ καί σχόλια ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Giuseppe Schirò. Τό "Χρονικό" μέ 3923 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους στίχους, γραμμένο σέ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὰ ἰταλικά ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀναφέρεται σέ γεγονότα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 15ου αἰῶνα μ.Χ. καί στοὺς πολέμους μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν Σπάτα, τῶν Ἰταλῶν Τόκκων καί ἀργότερα τῶν Τούρκων.

Στό κεφάλαιο Α', παράγρ. 26 καί 27 (σελ. 244-248) τοῦ "Χρονικοῦ" γίνεται λόγος γιά μιὰ ἐπίθεση κατά τῆς Ἄρτας, μέσω τῆς Κόπραιναις. Παραθέτω μόνο τοὺς στίχους 323-339, στοὺς ὁποίους ἀναφέρεται καί ἡ Κόπραιναι (στ. 334):

§ 26. – Βουλὴ καὶ ὁμόνοια.

Ἐκείνου πάλιν ὄρθωσεν ὁ δοῦκας ὁ ἀφέντης
 ἔς τὴν Βόδιτζαν ἐνώθηκεν μέ τὸν Μουρίκη Μπούα.
 325 Ἐκεῖ βουλὴν ἠπήρασιν τὴν μάχην νὰ ποιήσων
 εἰς τὸν ἐρχόμενον καιρὸν, ἔς τὴν ἄνοιξιν τοῦ χρόνου
 φουσσᾶτο νὰ συνάξουσιν, τὴν Ἄρτα ν' ἀποκλείουσιν,
 νὰ καταλύσων τὸ φῶμι καὶ ἀμπέλια ὁμοίως,
 ἵνα τὸν ἀχαμνίσουσιν τὸν Σπάταν τὸν Μουρίκη,
 f. 8^v 330 νὰ ἔναι πάντα ἀχαμνός, νὰ τὸν πατοῦν ἐσχόλωσ.
 Καὶ οὕτως ἀποκόψασιν. Τὸ πρᾶγμα ἐπλερώθη.

§ 27. – Ἡ σύναξις τοῦ φουσσάτου εἰς τὴν Κοπρίνα

Ἦλθεν ὁ νέος ὁ καιρός· ἐσθναζαν φουσσᾶτα
 τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσου τε καὶ δύναμιν μεγάλην.
 Ἐκεῖ γὰρ ἐσυνάχθησαν ἔς τοὺς κάμπους τῆς Κοπρίνου.
 335 Τὰ κότεργα ἐβάσταζαν πεζούς, καβαλλαρῆους
 καὶ τζακρατόρους καὶ λαόν, παβίζια μεγάλα
 καὶ συνταρχίαν ἀπειρην, ἄρματα τοῦ πολέμου·
 διότι ἐπολέμησαν καστέλλια τῆς Ἄρτας.
 Ἐκεῖ γὰρ ἐξέβη ὁ λαμπρός ὁ κόντος Λεονάρδος.

(Βόδιτζα= Βόνιτσα, Τζακρατόροι=τοξότες, Παβίζια=ὄπλιςμός, Συνταρχία=ἐφοδιασμός).

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τό "L.d.l. Conqueste" καί τό "Χρονικό τῶν Τόκκων", τό τοπωνύμιο Κόπραιναι τό συναντᾶμε καί σέ ἐγγραφα τῶν ἀρχείων τῆς Ραγούζας (Dubrovnik) τὰ ὁποία συγκέντρωσε καί δημοσίευσε ὁ Β. Czekić (Dubrovnik-Raguse, σελ. 159-355). Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ παραθέτει -σέ ὑποσημείωση- ὁ Ἐλευθ. Α. Βέτσιος στὴν ἐνδιαφέρουσα ἐργασία του "Τὸ ἐμπόριο στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας στοὺς

ύστερομεσαιωνικούς χρόνους 13ος-15ος αι. μ.Χ.”

‘Από τά έγγραφα αυτά, πού ἀναφέρονται στό ἐμπόριο τῆς Ραγούζας μέ τήν Ἄρτα, ἀποσποῦμε δυό, στά ὁποῖα συναντᾶμε τό τοπωνύμιο Κόπραινα..

Εἶναι τό μέ ἀριθ. 644/5 Ἰουλίου 1418: un navire ira charger du sel à Santa Maura, “ad Sanctum Niccolam” ου “in Chopernam”. Καί τό 648/21 Ἰουλίου 1418: un navire ira chercher du sel a Santa Maura, “Sancto Nicolo” ου bien “dentro golto de Narta in... Choperno”.

Τά έγγραφα αὐτά ἀναφέρονται σέ ἐμπόριο ἄλατιοῦ.

Ἄλλά καί μετά τόν 15ο αἰώνα τό τοπωνύμιο Κόπραινα τό συναντᾶμε σέ πολλά έγγραφα πού σώζονται στά ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (βλ. περ. Σκουφᾶς, τχ. 4, σελ. 160, έγγραφο τῆς 5ης-10-1696. Ἐπίσης τχ. 11, σελ. 13, έγγραφο τῆς 13ης-6-1732, τχ. 12, σελ. 47, έγγραφο 20ης-3-1734, τχ. 14, σελ. 124, έγγραφο τῆς 10ης-8-1734 κ.λπ.). Ἐπίσης τό τοπωνύμιο Κόπραινα τό συναντᾶμε σέ έγγραφα πού σώζονται στή Μασσαλία καί τό Παρίσι, γιατί τό γαλλικό ἐμπόριο μέ τήν περιοχὴ τῆς Ἄρτας ἦταν μεγάλο. Ὁ πρῶτος πού ἀναφέρθηκε σέ αὐτά τά έγγραφα ἦταν ὁ Σεραφεῖμ Μάξιμος στό βιβλίο του “Ἡ αὐγή τοῦ νεοελληνικοῦ καπιταλισμοῦ” (Ἀθ. 1944), χωρὶς ὅμως στό βιβλίο του νά μνημονεύεται τό τοπωνύμιο Κόπραινα, ἀλλά “λιμάνι ἢ σκάλα τῆς Ἄρτας”.

Ἀκολούθησε ἡ ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας “Ἡ Ἑλληνική Ἐμπορική Ναυτιλία”, ὅπου τό λιμάνι τῆς Ἄρτας χαρακτηρίζεται ὡς ἓνα ἀπό τά πέντε-ἕξι ἐμπορικότερα λιμάνια τῆς Ἑλλάδας. Τά πλουσιότερα ὅμως στοιχεῖα γιά τήν ἐμπορική κίνηση τῆς Κόπραινας ἀπό τό 1700 μέχρι τό 1790 τά βρίσκουμε στήν ἐργασία τοῦ Γεωρ. Σιορῶκα “Τό Γαλλικό Προξενεῖο τῆς Ἄρτας (Ἰωάννινα 1981) καί στίς σελίδες 134, 184, 231, 349, 350, 353, 376, 377, 378, 381, 392, 394, 402.

Ἄλλά καί στά Ἀρχεῖα τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενεῖοῦ τῆς Ἄρτας ἀπαντιέται τό τοπωνύμιο Κόπραινα. Στό μέ ἀριθ. 22/7-6-1861 έγγραφο, σημειώνεται πῶς ληστές “ἔληστευσαν διαφόρους περβιολιώτας ἐρχομένους μέ ἄλας ἐκ τῆς ἀλυκῆς Κόπρinas”. Ἐπίσης ἀναφέρεται ἡ Κόπραινα σέ ἔκθεση Στατιστική Ἐπαρχίας Ἄρτης ἔτους 1877, πού συντάχθηκε ἀπό τό Ρωσ. Ὑποπροξενεῖο Ἄρτας (βλ. περ. Σκουφᾶς, τχ. 19-20, σελ. 317 καί 321).

Μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἄρτας (1881), ἡ Κόπραινα συνυπάρχει ὡς λιμάνι τῆς Ἄρτας μέ τό Μενίδι, ὅπου σιγά-σιγά, μέ τήν κατασκευή λιμενικῶν ἔργων, μένει αὐτὴ ὡς μοναδικό λιμάνι μέχρι τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μέ τό Δ/γμα 1-4-27, ΦΕΚ 76/1927 ἡ Κόπραινα μετονομάστηκε σέ Ἄλυκη.

Τό τοπωνύμιο Κόπραινα τό βρίσκουμε συνήθως γραμμμένο μέ αι, τόσο σέ παλιά έγγραφα, ὅσο καί σέ νεότερα κείμενα (βλ. ἐφημ. Ἄρτα, φ. 5 τῆς 2-10-1881, σελ. 3, φ. 59 τῆς 31-10-82, σελ. 3, ἐφημ. Ἄραχθος, φ. 4 τῆς 20-10-1883, σελ. 3, φ. 20 τῆς 11-3-1884, σελ. 2, φ. 31 τῆς 26-8-1884, σελ. 3). Τό βρίσκουμε ὅμως γραμμμένο

καί μέ ε (Κόπρεια) ὅπως π.χ. στό “Δοκίμιον Ἱστορικόν περί Ἐρτης καί Πρεβέξης τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, Ἄθ. 1884, σελ. 51, 153.

Ἔχω τή γνώμη πὼς ἡ γραφή μέ αι ἢ μέ ε δέν ἔχει καμμιά ιδιαίτερη ἀξία, γιατί τό τοπωνύμιο προέρχεται ὄχι ἀπό τήν ἑλληνική γλῶσσα, ἀλλά ἀπό ξένη. Αὐτό προκύπτει ἀπό τά ἐξῆς δύο σημαντικά στοιχεῖα. Πρῶτον, γιατί στήν Ἑλλάδα ὑπῆρχαν τρεῖς θέσεις μέ τό ὄνομα Κόπρεια. Μετονομάστηκαν καί οἱ τρεῖς. Ἡ δική μας Κόπρεια μετονομάστηκε σέ Ἄλυκή, ἡ Κόπρεια τῆς Καλαμπάκας σέ Αὔρα καί ἡ Κόπρεια τῆς Εὐρυτανίας σέ Πρόδρομο.

Καί εἶναι γνωστό πὼς μετονομασίες ἔγιναν μόνο σέ τοπωνύμια ξενικῆς προέλευσης. Καί δεῦτερον, γιατί ἡ λέξη Κόπρεια ἀπαντιέται σέ ὄλα τά σερβοελληνικά λεξικά, παλαιά καί νεότερα, καί σημαίνει κάτι ἀραχνοῦφαντο, κάλυμμα, πέπλο (βλ. Morton Benson, *Servocroatian-English Dictionary, sec. edition, Prosveta-Belgrade*, σελ. 220, Ἄντ. Κολτσιδά, *Ἑλληνοσερβοκροατικό*, σελ. 96 καί Σ. Φωτιάδη *Σερβοκροατοελληνικό*, σελ. 62, *Θεσσαλονίκη 1988*, ἔκδ. Κυριακίδη.). Ἡ Κόπρεια καί ἡ ἀμμώδης περιοχή τῆς καλυπτόταν μέ στρώμα ἀλατιοῦ καί ἦταν κατάλευκη, σάν νά σκεπαζόταν μέ πέπλο. Ἄλλωστε, ἀπό αἰῶνες γινόταν ἐκεῖ ἐμπόριο ἀλατιοῦ (σημειώσαμε παραπάνω σχετικά ἔγγραφα) καί γι' αὐτό ἀσφαλῶς μετονομάστηκε σέ Ἄλυκή.

Ἴσως λοιπόν σέ αὐτό τό λευκό ἐπίστρωμα ἀλατιοῦ νά ὀφείλει ἡ Κόπρεια τό ὄνομά της.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ὁ «Σκουφάς» σέ πολλά προηγούμενα τεύχη του ἔχει δημοσιεύσει ἀρκετά ἔγγραφα ἀπό τό πολύ ἐνδιαφέρον Ἀρχεῖο τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου τῆς Ἀρτας. Στό παρόν τεύχος δημοσιεύουμε ὀχτώ ἔγγραφα, ἀπό τά ὁποῖα ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά καταλάβει τό κλίμα πού ἐπικρατοῦσε στήν πόλη μας κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες τῆς τουρκοκρατίας.

Ἀριθ. 5 Πρὸς τό Αὐτοκρατορικόν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας ἐν Ἡπειρῷ.

Ἄρτα τῆ 28ῆ Ἰανουαρίου 1861.

Ἐκλαμπρότατε Κύριε

Εὐχαρίστως ἀναγγέλλω πρὸς τὴν Ὑμετέραν ἐκλαμπρότητα ὅτι φές 1 ὥρα τῆς νυκτός ὁ κώδων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Πέτα παρεδόθη τῷ Μητροπολίτῃ Κυρίῳ Σοφρωνίῳ καὶ σήμερον στέλλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἱ Χριστιανοὶ ἅπαντες πολὺ ἐχάρησαν εὐχαριστοῦντες τὴν Ὑμ. Ἐκλαμπρότητα διὰ τὴν μεσιτείαν τῆς καὶ δεόμενοι τῷ Ἁγίῳ Μεγαλομάρτυρι Γεωργίῳ ὑπὲρ τῆς ὑγείας καὶ εὐημερίας τῆς. Ἐντὸς τῆς ἡμέρας θέλω ἐπισκεφθῆ τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχώτητα τὸν Γενικόν Διοικητὴν Ἀκίφ Πασᾶν, διὰ νά τὸν εὐχαριστήσω ἐκ μέρους Ὑμῶν, διὰ τὴν χάριν ταύτην.

Ὑποσημιούμαι δέ μέ σέβας βαθύτατον, Ν. Βαρζέλης.

—

Ἀριθ. 9. Πρὸς τό ἐν Ἡπειρῷ Αὐτοκρατορικόν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας

Ἄρτα 13/25 Μαρτίου 1861

Ἐκλαμπρότατε Κύριε

Φές περὶ τὰς δύο τῆς νυκτός, ἡ συμμορία τοῦ Μπασούτα ἀρχιληστοῦ μέ 30 ὄπαδους του, ἤλθον εἰς τὴν θέσιν Ἅγιος Ἡλίας, μισὴν ὥραν ἀπέχουσαν τῆς πόλεως, εἰς τὰ καλύβια τοῦ ἀρχιποιμένου Γιάννη Ματζούκα καὶ ἀφοῦ κατεπλήγωσαν δύο ποιμένας του, τὸν Ἀναγνώστην Σπύρου καὶ Χρήστον Ράϊκον, κόψαντες τοῦ πρώτου τό αὐτίον, ἔρριψαν εἰς τὰς φλόγας δύο παιδιά μικρά τοῦ Ματζούκα ἀπόντος, χωρὶς νά τὰ ἀφήσουν νά κατακαοῦν καὶ δέν ἀπέθανον, ἐπήραν πᾶν ὅ,τι εὔρον ἐν ταῖς καλύβιας, χρήματα, χαλκῶματα καὶ ἕτερα εἶδη καὶ φορτώσαντες ταῦτα εἰς ἓν μουλάρι τοῦ Ματζούκα, ἀνεχώρησαν εἰς τό Ἑλληνικόν χωρίον Φλωριάδα, ὡς λέγουσι.

Πάντα δέ τάνωτέρω ἐπληροφορήθην παρά τῶν ἰδίων καταπληγωμένων καί εἰς ἔλεεινήν καί ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν εὕρισκομένων καί προσελθόντων εἰς τό Ὑποπροξενεῖον διὰ νά τοὺς συνδράμη, ἀλλά ποῖαν συνδρομήν δύναται τό Ὑποπροξενεῖον νά τοὺς παράσχει ἀφοῦ ἡ ἐνταῦθα Διοικήσις καί ὁ Δερβέναγας ἀδιαφοροῦσι καί οὐδεμίαν συνδρομήν τοὺς ἐχορήγησαν, μολοντί πρό ἡμερῶν ὑποπτευθέντες τήν ληστείαν ταύτην, εἰδοποίησαν τόν Καϊμακάμη, αἰτήσαντες συνδρομήν καί μόνους τρεῖς ἀθλίους στρατιώτας ὁ Σουλεϊμάνμπεης τοῦ ἔδωκεν, οἱ ὅποιοι μηδέ ἓν τουφέκι ἔρριψαν κατά τῶν ληστών, ἀλλ' ἐκρύβησαν. Ἀλλοίμονον εἰς τοὺς ἔλεεινοὺς τούτους καί λοιποὺς ὀρθοδόξους, μηδένα ἔχοντες ὑπέρ τῆς ἀσφαλείας των φροντίζοντα. Ταῦτα ἀναφέρων, σκοπόν ἔχω νά κάμω φιλικὰς παρατηρήσεις τῷ Καϊμακάμη κατά τῆς ἀδρανεῖας τοῦ Δερβέναγα Σουλεμάνμπεή, ὁ ὅποῖος ἔνεκεν τῆς ἰδιοτελείας του ὀλίγον φροντίζει περὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν χωρικῶν.

Ἐπαυσε μάλιστα πρό 15 ἡμερῶν τόν ἱκανόν, γνωστόν τῇ Ὑμετέρα Ἐκλαμπρότητι, χιλίαρχον Φεϊμπεην, ἐπὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὁποίου οὐδέν τοιοῦτον τραγικόν συνέβη, διὰ νά διορίσῃ τόν ἴδιον ἐξάδελφόν του Μεκέρμπεην, μολοντί, παρ' οὐδενός ἐγένετο παράπονον.

Ταῦτα ἀναφέρων ὑποσημειοῦμαι NB

Ἄριθ. 12 Πρὸς τό Αὐτοκρατορικόν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας ἐν Ἡπείρῳ

Ἄρτα τῇ 8/20 Ἀπριλίου 1861

Ἐκλαμπρότατε Κύριε

Προχθές τέσσαρες στρατιῶται τοῦ Δερβέναγα Σουλεμάν μπεη Φράσαρη ἐμβήκαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ χωρίου Τσουπί διὰ τῆς βίας καί διενυκτέρευσαν ἐντός αὐτῆς, μολοντί οἱ χωρικοὶ τοῖς ἐπρόσφεραν ἄλλο κατάλυμα.

Παραπονηθεῖς ὁ Μητροπολίτης διὰ τὴν ἀταξίαν ταύτην πρὸς τόν Δερβέναγαν, ἡ Ἐνδοξότης του τοὺς ἐφυλάκισεν.

Ὁ Ζούμπασης Χαμίτης τοῦ χωρίου Κλεισούρας ἔδειρεν ἀνηλεῶς μίαν γραῖαν ἐβδομηκοντοῦτη διὰ 13 γρόσια, τὰ ὅποια τῷ ἐχρεωστοῦσε καί δέν εἶχε νά τὰ πληρῶσῃ. Ὡμίλησα ἐντόνως τῷ Καϊμακάμη Χασά Ἄγᾶ κατ' αὐτοῦ τοῦ κακούργου Χαμίτη καί ἔστειλεν ἀμέσως Ζουβαρήν νά τόν φέρῃ.

Ταῦτα ἀναφέρων ὑποσημειοῦμαι μέ σέβας βαθύτατον.

Εὐπειθέστατος θεράπων Ν. Βαρζέλης

Ἄριθ. 15 Πρὸς τό Αὐτοκρατορικόν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας ἐν Ἡπείρῳ

Ἄρτα τῇ 21 Μαΐου 1861

Ἐκλαμπρότατε Κύριε

Χθές ὁ Μαχμούτ Πλάκας Ἀργυροκαστρίτης ἐπυροβόλησε κατά τοῦ Ὄρθοδόξου Νικολάου Ε. Ψαθᾶ, διότι ἀνέβη εἰς μίαν συκομορέαν τὴν ὁποίαν εἶχεν

ἐνοικιάσει παρ' ἄλλου Ὁρθοδόξου καί ἔκοπτε τὰ φύλλα, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἔβλεπεν ἐκ τῆς συκομορέας τὸ χαρέμι του. Θεία βοήθεια τὸ βόλι δέν ἔβλαψε τὸν Ὁρθόδοξον, προλαβόντα νὰ πέση ἐκ τοῦ δένδρου.

Ὁ ἐνταῦθα Καϊμακάμης Χασάν Ἀγάς, εἰδοποιηθεὶς παρά τοῦ πυροβοληθέντος, διέταξε καὶ συνέλαβον αὐθωρεὶ τὸν πυροβολήσαντα Μαχμούτην, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφυλάκισε καὶ σήμερον δικασθέντα καὶ ὁμολογήσαντα τ' ἀνωτέρω ὁ Καϊμακάμης κατὰ τὸν ἐν ἰσχύει ποινικὸν κώδικα τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κράτους, ἐγνωμοδότησε μετὰ τοῦ Συμβουλίου νὰ καταδικασθῇ ὁ ἔνοχος εἰς ἑνὸς ἔτους εἰρκτὴν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Μουφτής ἤθελε νὰ ἐλαφρύνῃ τὴν ποινήν, ἐκρίθη εὐλογον νὰ ἐρωτηθῇ καὶ ἀποφασίσῃ τὸ αὐτόσε Κακουργοδικεῖον.

Δὲν δύναμαι νὰ παραλείψω, ὅτι ὁ Καϊμακάμης εἶναι ἀξιέπαινος, διότι ἐφέρθη εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν μεθ' ὅλης τῆς εὐθύτητος καὶ ἀμεροληψίας καὶ ἄξιος τῆς συστάσεως τοῦ Σεβαστοῦ Προξενείου παρά τῇ Αὐτοῦ ἐξοχώτητι τῷ Γενικῷ Διοικητῇ Ἀκίφ Πασᾶ.

Ταῦτα ἀναφέρων ὑποσημειοῦμαι μὲ σέβας. Εὐπειθέστατος θεράπων (ὑπογρ.)

N. Βαρζέλης

Ἄριθ. 23 Πρὸς τὸ ἐν Ἠπιείρῳ Αὐτοκρατορικὸν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας.

Ἄρτα τῇ 10/22 Ἰουνίου 1861

Τὸ ὑπὸ 8/20 τρέχοντος καὶ ὑπ' ἀριθμὸν 91 ἐπίσημον τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Προξενείου μετὰ σεβασμοῦ ἔλαβον. Ὁ Ἅγιος Ἄρτης ἐπέστρεψε ψές ἐκ τῆς περιουσίας του, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ λυπημένος διὰ τὸν παθητικὸν τρόπον τοῦ Πατριάρχου, προσπαθοῦντος παντὶ τρόπῳ νὰ τὸν κακοποιήσῃ, διότι ἦτο τὸ δραστηριώτερον μέλος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, κατὰ τοῦ παλαιοῦ Γερροντικοῦ συστήματος, ὡς ἡ Ὑμετέρα Ἐκλαμπρότης δὲν ἀγνοεῖ καί, ἐπὶ τούτῳ πέμποντος ἐνταῦθα τριμελῆ ἐπιτροπήν, τὸν Μητροπολίτην Γρεβενῶν, τὸν Ἐπίσκοπον Παραμυθίας, καὶ τὸν Σύγκελον τοῦ Πατριαρχείου ἵνα ἐξατάσωσι τὰς ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἱεροσύλου καὶ κακούργου N. Λογοθέτου κατὰ τοῦ Μητροπολίτου κατηγορίας.

Ἄμα δέ φθάσῃ ἡ ρηθεῖσα ἐπιτροπή, ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης μετὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου αὐτοῦ θέλῃ μεταβῆ αὐτόσε καὶ διαμένῃ μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῶν πρακτικῶν τῆς ἐπιτροπῆς.

Ἐπισυνάπτω δέ τὰ ἀντίγραφα τῶν ἀναφορῶν τῆς πόλεως, ὅμοιοι δέ τούτων ἐγένοντο καὶ παρά τῶν ἐπαρχιῶν Λάκκας, Καρβασαρά, Κάμπου, Βρύσης καὶ Πρεβέζης, μὲ 4.000 ἐπέκεινα ὑπογραφάς μετὰ πολλῶν σφραγίδων τῶν Μουχμπάριδων καὶ Προκρίτων. Πιστεύων ὅτι ἡ Αὐτοῦ Παναγιότης δὲν θέλει ἐπιτύχη τοῦ σκοποῦ τῆς κατὰ τοῦ Ἄρτης, ἔχοντος ὑπὲρ Αὐτοῦ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς Χριστιανούς τῆς ἐπαρχίας του, ἐκτός ὀλίγων συγγενῶν τοῦ εἰρημένου N. Λογοθέτου, ὑποσημειοῦμαι μὲ σέβας βαθύτατον

(ὑπογρ.) N. Βαρζέλης

Ἄριθ. 24 Πρὸς τὸ ἐν Ἡπειρῷ Αὐτοκρατορικὸν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας Εἰς Ἰωάννινα

Ἄρτα τῆ 12/24 Ἰουνίου 1861

Διὰ τοῦ ὑπὸ 10/22 τρέχοντος καὶ ἀριθ. 23 ἐγγράφου διεύθυνα πρὸς τὸ Σεβαστὸν Προξενεῖον ἀντίγραφα τῶν ἀναφορῶν τῶν πολιτῶν Ἄρτης, ὑπὲρ τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης Κυρίου Σωφρονίου.

Λαμβάνω δὲ τὴν τιμὴν νὰ ἀναγγείλω πρὸς τὸ Σεβαστὸν Προξενεῖον ὅτι χθὲς συνήλθον εἰς τὴν Μητρόπολιν, ἅπαντες οἱ προύχοντες καὶ οἰκοκυραῖοι τῆς Ἄρτης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἀφοῦ ἐξέφρασαν πρὸς τὸν Μητροπολίτην τὴν ἄκραν αὐτῶν λύπην καὶ ἀγανάκτησιν διὰ τὰ κατὰ τῆς Αὐτοῦ Πανιερότητος, ληφθέντα παθητικὰ μέτρα τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀποστελλουσῶν ἐνταῦθα τρεῖς ἐξάρχους ἵνα ἐξετάσωσι τὰ κατὰ τοῦ Μητροπολίτου σκευωρηθέντα παρὰ τοῦ ἱεροσύλου Ν. Λογοθέτου, μετέβησαν ἅπαντες εἰς τὸ Διοικητήριον καὶ παρουσίασαν τὰς ὑπὲρ τῆς Αὐτοῦ Πανιερότητος ἀναφοράς, πρὸς τὸν Μέγαν Βεζύρην μίαν καὶ ἑτέραν πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Ἱεράν Σύνοδον, παρακαλέσαντες τὸν Καϊμακάμην Ἐνδοξότατον Χασάν Ἀγῶν καὶ τὸ Συμβούλιον, ὅπως διὰ Μασμπαντὰ πιστοποιήσωσι τὰς ἑαυτῶν ὑπὲρ τοῦ Μητροπολίτου ἀναφοράς. Συνετάχθη ὅθεν ὁ Μπασμπαντὰς καὶ ἐσφραγίσθη παρὰ ἀπάντων τῶν Ἀγάδων, ἐκτὸς τοῦ Κατῆ, διότι ὁ Μητροπολίτης δὲν συγκατετίθετο ποτέ μὲ τὰς ἀδίκους ἀποφάσεις του.

Ἰσως ὅμως ὑποχρεωθῆ παρὰ τοῦ Χασάναγα νὰ σφραγίσῃ καὶ ἡ Σοφολογιότης του. Ἐπισυνάπτων δὲ ἀντίγραφον τοῦ ρηθέντος Μασμπαντὰ, ὑποσημειοῦμαι μὲ σέβας βαθύτατον.

Εὐπειθέστατος (ὑπογρ.) Ν. Βαρζέλης

Ἄριθ. 27 Πρὸς τὸ ἐν Ἡπειρῷ Αὐτοκρατορικὸν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας εἰς Ἰωάννινα

Ἄρτα τῆ 22 Ἰουνίου 1861

Ἐκλαμπρότατε Κύριε

Σήμερον περὶ τὰς 2 μ.μ. ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Κύριος Σωφρόνιος μετὰ τοῦ ἰδίου Ἀρχιμανδρίτου του μεταβαίνων αὐτόσε ὡς διὰ τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν καὶ ὑπ' ἀριθμὸν 26 ἐγγράφου μου ἀνέφερον πρὸς τὸ σεβαστὸν Προξενεῖον.

Δὲν δύναμαι Κύριε νὰ περιγράψω τὴν συρροὴν τῶν Χριστιανῶν πάσης, τάξεως συνελθόντων εἰς τὴν Μητρόπολιν ἵνα ἀποχαιρετήσωσιν τὴν Αὐτοῦ Πανιερότητα καὶ ἀσπασθῶσι τὴν δεξιάν του. Πλείστοι δὲ ἐξ αὐτῶν, πολῖται καὶ χωρικοί, οἱ μᾶλλον πρόκριτοι πεζοὶ καὶ περὶ τοὺς 100 ἔφιπποι συνόδευσαν τὴν Αὐτοῦ Πανιερότητα μίαν ὥραν μακρὰ τῆς πόλεως. Τὰ ἐνταῦθα Ὑποπροξενεῖα ὕψωσαν τὰς σημαίας των. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ ἀποσιωπήσω ὅτι καὶ οἱ ...δημοῦντες ὄδε Ἀρχιερεὺς Β. Σοφρόνιος καὶ Ἀρχιμανδρίτης καὶ ἅπαντες οἱ Χριστιανοὶ συνεκινήθησαν ἕνεκα τῆς ἀδίκου καὶ παθητικῆς καταφοράς τοῦ Πατριάρχου κατὰ τοῦ διακεκριμένου ἱεράρχου τούτου.

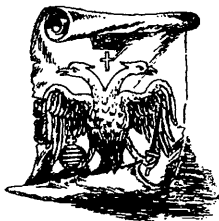
Ταῦτα ἀναφέρων ὑποσημειοῦμαι (ὑπογρ.) Ν. Βαρζέλης

Ἄριθ. 33 Πρὸς τὸ ἐν Ἠπειρῷ Αυτόκρατορικὸν Προξενεῖον τῆς Ρωσίας εἰς Ἰωάννινα
Ἄρτα τῆ 2/14 Ἰουλίου 1861

Γράφουσιν ἐκ Πρεβέζης ὅτι ὁ Λιβᾶς τοῦ πυροβολικοῦ Μεχμέτ Πασᾶς ἐν τῇ ἐκείσε διαμονῇ του ἠνάγκασε τὸν τζαούσην τοῦ Πυροβολικοῦ Ρεσσίτην νὰ τῷ προσαγάγῃ πόρνας, ἐκεῖνος δὲ τίμιος ὦν, ἀπεποιήθη, ἀπαντήσας τῷ Πασᾷ ὅτι ἔγγαμος ὦν δὲν γνωρίζει πόρνας, ὁ δὲ Πασᾶς ὀργισθεὶς τῷ εἶπεν ὅτι, ἂν δὲν τὸν εὐχαριστήσῃ, θὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν γυναῖκα του. Ὁ τζαούσης τότε φοβηθεὶς εἰδοποίησε τὴν γυναῖκα του νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς οἰκίας του, αὐτὸς δὲ ἐδραπέτευσεν εἰς Βόνιτζαν τῆς Ἑλλάδος.

Τὴν ἴδιαν δὲ νύκτα ὁ Λιβᾶς ὑπῆγεν εἰς τοῦ τζαούση τὸ σπίτι καὶ κρούσας τὴν θύραν ἤκουσε κραυγὰς τῶν γειτόνων, ὑποθεσάντων κλέπτας καὶ οὕτως ἡ Αὐτοῦ Γενναιότης ἀνεχώρησεν, ἐπιστρέψας εἰς τὸ κατάλυμά του. Ἡ γυναῖκα τοῦ δραπετεύσαντος τζαούση ἀνεφέρθη τὴν ἄλλην ἡμέραν πρὸς τὸ Διοικητήριον καὶ ὁ Μουδὶρης ἐζήτησε ὁδηγίας παρὰ τοῦ ἐνταῦθα Καϊμακάμη ἐπιστρέψαντος χθὲς ἐκ Ραδοβυζίου.

Ταῦτα ἀναφέρων ὑποσημειοῦμαι. Ν. Βαρζέλης

Η ΕΚΠΛΗΞΗ

Ἄφῆγημα

ΧΑΡΗΣ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ

Ἐκεῖνο τό ἀπόγευμα ὁ ἥλιος εἶχε ἕνα φῶς πρωῒνό, ἀπογυμνωτικό. Τά βουνά δέν ἔριχναν καμμιά σκιά καί τά σύννεφα περνοῦσαν ἀπό τόν οὐρανό ἀόρατα.

Δέν ἐπρόκειτο, βέβαια, γιά κανένα παράξενο φαινόμενο. Δέν προσέγγιζε κἄν ἡ μέρα τῆς κρίσης. Ἦταν ζήτημα ψυχικῆς διάθεσης τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Μόλις εἶχαν ἐπιστρέψει ἀπό μιᾶ ἐντυπωσιακή κηδεία, γιά τήν ὁποία θά μπορούσαν νά συζητοῦν μῆνες καί τό κλίμα ἦταν εὐφρόσυνο γιά τίς ἐγκεφαλικές ἀσκήσεις τῶν ἵπποτῶν τῆς ἀκαταληψίας. Οἱ μικρές πόλεις εἶναι ἔτσι κι ἄλλιῶς ἕνα διαρκές ψυχογραφικό μυθιστόρημα.

Τό ἄσχημο ἦταν ὅτι ἐκείνη τήν ἡμέρα δέν ἄνοιξε ἡ μεγάλη βυζαντινὴ ἐκκλησία, ὅπου ἤθελε νά κηδευτεῖ ὁ μακαρίτης. Ἄν συνέβαινε αὐτό θά καλοῦνταν ἐξαρκῆς ὁ πρωτομάστορας καί ὁ βοηθός του νά αὐτοκτονήσουν ἀπό τά ρεῖθρα τῆς παρακμῆς, θά ἀνακαλοῦνταν οἱ δραματικότερες στιγμές τῆς ἱστορίας τῆς πόλης γιά νά δημιουργήσουν τήν εἰκόνα τοῦ ἀναχωροῦντος θριάμβου καί μέ εἰδικό ἐφέ ἀπό τοὺς συνεργάτες τοῦ Στίβεν Σπίλμπεργκ θά ἀναβίωνε ἡ ζωὴ τοῦ ἀπελθόντος.

Ὅμως ὁ δήμαρχος ἀπουσίαζε. Ἦταν ὑποχρεωμένος νά παραστεῖ στή ἀποπτέρωση τῶν παγωνιῶν τῆς περιφέρειας. Τά παγώνια συγκεντρώνονταν σέ βίλα μουσολινικῶν ἀναμνήσεων, τῆς ἐποχῆς τοῦ μεσοπολέμου, κοντά στό γεφύρι. Ἡ προπορευόμενη μουσική, πού μόλις κατέβηκε ἀπό τηλεοπτικὴ ὀθόνη μέ δξύτατο φάλτσο στίς κόρνες καί στά κλαρινέτα, φοροῦσε λοφία προερχόμενα ἀπό τή διαδικασία τῆς προηγούμενης χρονιάς. Ὁ ἀρχιμουσικός σφύριζε στό δικό του σκοπό.

Τό δράμα ἦταν δράμα ντεκόρ, τελικά. Γιά ἕνα θάνατο ζεῖ κανένας. Δέν μπορεῖ νά τόν ἀφήσει νά περάσει ἔτσι.

Εὐτυχῶς, σημειώθηκε νεροποντή δακρῶν, ἰδιαίτερα τή στιγμή πού οἱ τοπικοὶ ραδιοσταθμοὶ ἄνοιξαν αὐτομάτως ὅλα τά ραδιόφωνα καί ξεφόρτωσαν ὅλοι μαζί τίς μουσικὲς τους στά αὐτιά τῶν παρευρισκομένων. Ἦταν ἕνα καταπληκτικὸ γεγονός πού δέν ἐπαναλαμβάνεται παρά μόνο στίς περιγραφές τῶν δημοσιογράφων, οἱ ὅποιοι δυστυχῶς δέν ἦσαν παρόντες. Μετεῖχαν σέ διαγωνισμό παιδικῆς ἐκθέσεως μέ θέμα “Μιά ἐκδρομὴ”. Ὁ μεταστάς ἦταν ὑποχρεωμένος νά πραγματοποιήσει τήν τελευταία ἐκδρομὴ χωρὶς σχόλια. Ὁ μόνος ἦχος προερχόταν ἀπό τή διαφήμιση τῶν χορηγῶν τῆς κηδείας.

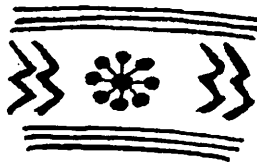
Τὴν κρίσιμη στιγμή, ὅμως, ἔπεσε ξαφνικὴ βουβαμάρα. Ὅλα πάγωσαν στά ὄρια

τῆς διαδικασίας. Μιά ὄριμη κυρία, κρατώντας ἕνα παιδί στήν ἀγκαλιά, ἐμφανίζεται αἰφνιδίως καί φωνάζει “ἄντρα μου”. Ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἐκλιπόντος ὡς ἄνδρα ἀναστάτωσε ὅλους τούς συνομηλικούς του, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νά βλέπουν ὑποπτα ὁ ἕνας τόν ἄλλο ὡς πρός τήν εἰλικρίνεια τῶν περιγραφῶν τους, στά παιδικά τους χρόνια. Κατά τόν ἴδιο τρόπο οἱ συγγενεῖς ἄρχισαν νά ἀνησυχοῦν γιά ἐνδεχόμενη διεύρυνση τοῦ κληρονομικοῦ κλοιοῦ. Οἱ τρίτοι ἀπλῶς παρακολουθοῦσαν τά δρώμενα ἀνακαλώντας τίς γνώσεις τους γιά τήν ἀρχαία τραγωδία καί τόν ἀπό μηχανῆς θεό, πού σώζει πάντοτε τίς ἐπαρχίες. Μόνο ὁ ἐπιστήμονας ἰατρός ἐγνώριζε ὅτι εἶχε συλλέξει ἀπό μακριά τούς ἀδίκους ποταμούς τῶν ὄνειρώξεων τοῦ μακαρίτη, τοῦ παγίου αὐτοῦ φαινομένου τῶν ἀπομακρυσμένων ἀπό τόν κόσμο πόλεων καί τίς ἐπέστρεψε μέ σκαμπρόζικο γιά τή στιγμή τρόπο καί μέ μορφή παιδιοῦ, παρότι σκέφτηκε εὐγενῶς ὡς πρός τήν ἀποκατάσταση τοῦ ἀνδρισμοῦ τοῦ μακαρίτη, πού, πιθανότατα, δέν λειτούργησε ποτέ.

Τά ἀδέλφια ὅμως τοῦ μακαρίτη, τρεῖς ἄνδρες μέχρι ἐκεῖ ἀπάνω, πού περίμεναν ὁ ἕνας τόν ἄλλο γιά νά παντρευτοῦν, μετά τόν πρῶτο αἰφνιδιασμό, χαμογέλασαν πανευτυχεῖς, ἐκάλεσαν τήν ὄριμη κυρία νά τοποθετηθεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς πομπῆς, φώναξαν τούς στεφανηφόρους νά πετάξουν τά στεφάνια καί νά πάρουν τόν διάδοχο τῆς κοινωνίας -τό φύλο γι’ αὐτούς δέν εἶχε ἰδιαίτερη σημασία ἔτσι πού εἶχαν ζήσει- καί διέταξαν τή φιλαρμονική νά παίξει τήν κομπαρσίτα. Ἄλλο πού δέν ἤθελε ὁ ἀρχιμουσικός, τοῦ ὁποίου οἱ μουσικές γνώσεις περιορίζονταν, ἄλλωστε, στό κομμάτι αὐτό, στό δυό πράσινα μάτια μέ μπλέ βλεφαρίδες, στό τί ἔχουν τά ματάκια σου καί εἶναι δακρυσμένα, στό ἐμβατήριο τῶν ἀρχῶν καί -κλείνοντας- στόν ἐθνικό ὕμνο, ἄγνωστο ποιᾶς χώρας, ἀφοῦ ὁ τρόπος ζωῆς δέν εἶχε κανένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό.

Ἡ σκηνή, λοιπόν, διελύθη σέ καταγισμό ἀντιδράσεων καί ὁ οὐρανός, γιά νά συμμετάσχει, ἀνέστειλε τῆ φυσική ἐκδοχή τῶν πραγμάτων, ἀλλά, ἐπειδή δέν εἶχε προσκληθεῖ στήν κηδεῖα ὁ γνωστός συγγραφέας τοῦ “Φράγματος”, ὁ ὑπερκείμενος τῆς πόλεως ἐφιάλτης ἔμεινε ἀτάραχος, ἐλπίζοντας σέ στιγμές δικῆς του εὐτυχίας.

Περὶττό νά τονισθεῖ ὅτι ἀκολούθησε πάρτι παρνηγορίας μασκέ, σέ ὅλη τήν πόλη, ὅπου οἱ τοπικοὶ ἐπιστήμονες μπόρεσαν, ἐπιτέλους, νά δείξουν πόσα ἔμαθαν στά φοιτητικά τους χρόνια, γιατί τήν ὑπόλοιπη ζωή τους τήν ἔζησαν μέσω τηλεοράσεως.

ΣΚΟΥΛΑΡΙΚΙΑ ΤΗΣ ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ

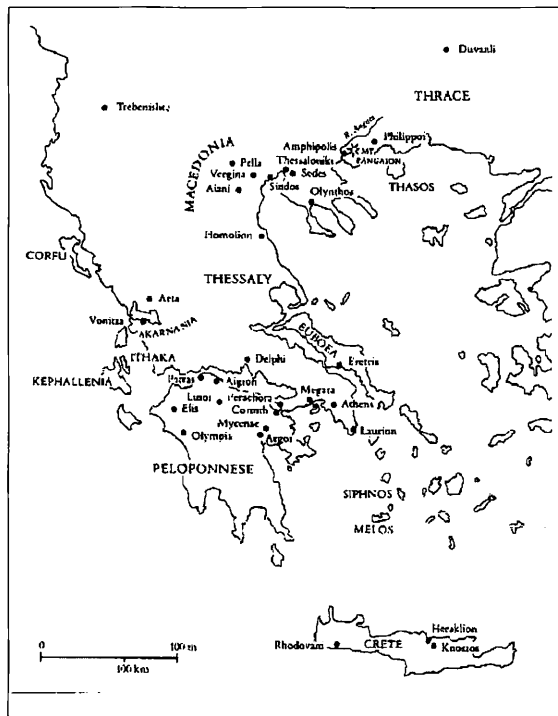
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΑ

Τό καλοκαίρι τοῦ 1994 βρέθηκα στό Λονδίνο. Καί ὅπως κάθε ξένος, ἔτσι κι ἐγώ, ἐπισκέφθηκα διάφορα μουσεῖα. Φυσικά πρῶτο καί καλύτερο τό ὀνομαστό Βρετανικό Μουσεῖο.

Συνέπεσε τότε νά γίνεται στό Μουσεῖο αὐτό μιὰ ἐκθεση μέ τόν τίτλο “Greek Gold” (Ἑλληνικός Χρυσός). Ἡ ἐκθεση αὐτή γινόταν μέ τή συνεργασία τῶν Μουσείων “Μητροπολιτικό τῆς Νέας Ἰόρκης, “Ερμιτάζ” τῆς Πετρούπολης καί φυσικά τοῦ “Βρετανικοῦ”, χορηγός δέ ἦταν ὁ Καρτιέ.

Τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπισκέπτη ἀποσποῦσε μιὰ πλοῦσια σειρά χρυσῶν κοσμημάτων, προερχόμενων ἀπό τήν Ἑρέτρια. Ἡ ὅλη σειρά δέν βρίσκεται σέ ἕνα μουσεῖο, ἀλλά εἶναι ἕνα μέρος τῆς στό Λονδίνο, ἕνα στό Βερολίνο κι ἕνα στήν Ἀθήνα. Περιδέραια, δαχτυλίδια ἐξαίρετης τέχνης. Ἐπίσης προσελκύουν τήν προσοχή σκόρπια εὐρήματα, ὅπως ἕνα ζευγάρι ἀπό θαυμάσιες καρφίτσες, πού λέγεται πῶς προέρχονται ἀπό τήν Πάτρα ἢ τό Αἴγιο (τοῦ Μουσείου τῆς Βοστώνης), ἕνα σκουλαρίκι πού λέγεται ὅτι προέρχεται ἀπό τήν Κόρινθο (τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου) καί ἕνα ζευγάρι σκουλαρίκια ἀπό τήν Κουτσομίτα τῆς Ἄρτας.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ πῶς ζευγάρι χρυσῶν σκουλαρικίων δέν ὑπῆρχε ἄλλο στήν ἐκθεση, γι' αὐτό

τά σκουλαρίκια τῆς ἼΑρτας (Ἀμβρακίας) ἀποκοῦσαν ἰδιαίτερη σημασία.

Τά ἐκθέματα ἦσαν χρυσά, ἐλάχιστα δέ ἀσημένια. Προέρχονταν ἀπό ὅλες τίς ἐλληνικές πόλεις τῆς ἀρχαιότητος, ἀπό τήν περιοχή τοῦ Γιβραλτάρ μέχρι τήν Αἴγυπτο καί τόν Εὐξείνιο Πόντο.

Αὐτή ἡ ἐκθεση στήν ὁποία δέν ἔλαβαν μέρος τά Ἑλληνικά Μουσεῖα -ἄν καί ὅπως ἔμαθα εἶχαν προσκληθεῖ- τόν χειμῶνα 1994-95 μεταφέρθηκε στό Μετροπόλιταν Μιούζικαλ τῆς Νέας Ὑόρκης. Ζήτησα ἀπό ὁμογενεῖς πληροφορίες, ἀλλά μέχρι στιγμῆς δέν ἔλαβα.

Τά χρυσά κοσμήματα αὐτῆς τῆς ἐκθεσης μᾶς δίνουν μόνο μιά ἀτελῆ ἰδέα γιά τό πῶς μπορεῖ νά ἦσαν τά χρυσά κοσμήματα στήν Ἑλλάδα τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. Στό σχετικό ἀγγλικό κείμενο ("The Greek Mainland and island - Greek Gold", σελ. 49) σημειώνεται πῶς "εἶναι δύσκολο νά ἐξηγήσεις τήν εὐρύτατη ἔλλειψη χρυσῶν κοσμημάτων, ἕνας ὅμως μπορεῖ νά ψάξει γιά νά καταλάβει τά πλοῦσια εὐρήματα στήν Ἑρέτρια, τή μικρή ἀποικία, γιατί φαίνεται πῶς ἔχουν σταλεῖ ἔξω ἀπό τήν Ἀθήνα ἀκολουθώντας τή συνεχιζόμενη ἀντίθεση ἀπό τούς ὀλιγαρχικούς ἐκεῖ". Στήν παραπιθέμενη βιβλιογραφία, σχετικά μέ τά σπάνια σκουλαρίκια τῆς ἼΑρτας, σημειώνεται: Koutsomita: Arch. Reps, 1955, p. 19, fig. 16.

Καί μένω μέ τό ἐρώτημα: Πῶς βρέθηκαν τά χρυσά σκουλαρίκια τῆς Ἀμβρακίας στό Μουσεῖο τοῦ Λονδίνου;

“Οὐ νταίσις...”

ΝΙΚ. ΧΡ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Ἄποσταμένος, ἀπό τὴν αὐγή τοῦ Θεοῦ κοντά στ' ἀλέτρι ὁ Κωνσταντῆς, στάθηκε γιὰ λίγο νά πάρει μιὰ ἀνάσα.

Ἐρριξε τὸ σάκο στό κορμί του κι ἔκατσε ἀκουμπώντας στῆς παραβόλας τὸ κλαράκι γιὰ ν' ἀποσκιάσει λίγο. Ἄπλωσε καί πῆρε μέ τὸ μαντίλι τὸν ἰδρώτα ἀπὸ τὸ πρόσωπό του, τράβηξε δυὸ τρεῖς γουλιές νεράκι ἀπὸ τὴ βαρελοῦλα του, κι ἀπέ πάσχιζε μέ ὄ,τι καπνὸ ἀπόμεινε στὴν καπνοσακούλα νά στρίψει τσιγάρο.

Καταλαχοῦ, ἀδεκεῖ ἀντίκρου στὴ στράτα, πῆραν τὰ μάτια του τ' ἀθάρι μῆς νιόκοπης κυρᾶς πού μ' ἔνα ταγαράκι ὀλόγιομο φαολὰ στό κεφάλι, τράβαγε καμαρωτῆ βεργιόλιγνη σάν ὄργιο κυπαρίσσι, μέ τὸ ἔνα χέρι λεύτερο καί τ' ἄλλο τῆς στὴ μέση, κατὰ τὸ χωριό.

Κούνησε ἀσυναίσθητα κάνα δυὸ τρεῖς βολές τὸ κεφάλι ὁ Κωνσταντῆς, ἄναψε τὸ τσιγάρο, τράβηξε μιὰ παθκιασμένη ρουφηξιά κι ἀπέ ἀκουμπώντας στοῦ χεριοῦ του τὴν παλάμη τὸ κεφάλι, χαμπλοκοιτάζοντας τοῦ Πλάστη κάποια μικροζούμερα πού σέρναν κατὰ τὴ φωλιά τους ἔνα σπόρο, ἀναστέναξε καί ἔπεσε σέ συλλογή. Ποῦ νᾶπταν, ἀναρωτήθηκε. Ποῦ νά γύριζε ἡ κόρη τοῦ διγατάνου. Δέν προπάει ὁ δόλιος ὁ ἄντρας νά βγεῖ καί νά πάει γιὰ τὸ μεροδοῦλι, νά σου κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη πόρτα, στουρνιασμένη μέ τὰ καλά τῆς κινάει γιὰ τὰ πονηρά τὰ μονοπάτια, πάει νά σμίξει τούς μόρτες τοῦ κόσμου ἡ ξεδιάντροπη, γιὰ νά περάσει καλά.

Φίλο τὸν ἔχω, συλλογιούνταν, τὸ Γιωργῆ. Φίλο κι ἀδερφό ἀπὸ τὰ μικρά μας χρόνια, μαζί μᾶς ἔβρισκε ἡ αὐγή κι ἀντάμα μᾶς ἔπαιρνε τὸ σκοτάδι καί παραῦστερα, σάν ἀξίναμαν καί καθένας ἔκαμε τὴ φαμελιά του, πονοῦσε ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο καί γνοιάζονταν, καί γνοιάζεται ἀκόμα θαρρῶ γιὰ τοῦ φίλου του τὴν προκοπή. Μά καί τί τάχα μπορῶ τώρα νά τοῦ κάμω;

Εἶναι, λένε, τυχερὸ ὁ γάμος, εἶναι βουλωμένο γράμμα γιὰ τὸν καθένα μας ἡ παντρεία καί καλότυχος ὁπότε τὴ χοντρή τὴν τύχη.

Καλότυχος ὁ νιὸς ὅπου θά λάχει νά σμίξει μέ νοικοκυρὰ καλοχουιλίπισσα καί φρόνιμη, αὐτὸς καθὼς θέλουνε νά λένε, κῶμα θά πιάνει μέ τὰ κέργια του καί μάλαμα

Σημείωση: οὐ νταίσις=οὐ μπλέξεις. Πρόκειται γιὰ τὴν... 11η ἐντολή. Τὸ ρῆμα εἶναι νδαίνου, στὸν παρατακτικὸ ἔνδνα, στὸν ἀόριστο ἔνδσις. Καί τὸ οὐσιαστικὸ “νδαίσμου”. Παράγονται ἀπὸ τὸ ἐντυχαίρω>ἐνταίνω>νταίνω (βλ. Εὐάγγ. Μπόγκα “Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἠλείρου”, ἐκδ. ΕΗΜ, Ἰωάννινα 1964, τ. Α', σ. 267.

θά γίνεται στο σπίτι. Σ’ αυτό ο Γιωργής ο καυμένος ήταν άτυχος.

Νεραΐδα φαντάζει ή σκορόφα ή γυναίκα του απ’ αλάργα και σαϊτάνης κολοβός είναι για τό σπίτι και τόν άντρα της.

“Όλη μέρα χρόνια τώρα, μέ τίς ώρες στέκει και στουρνίζεται μπροστά στόν καθρέφτη, κι απέ φέρνει και γυροβολιές μοναχή της για νά ειδεί τό κατά πώς φαίνεται πίσω-μπρός, και σάν αναμερήσει παρέκεια ο άντρας της για τό μεροδοϋλι, σάν νοιώσει πώς ξεμάκρνε και δέν τήν παίρνουν τά μάτια του, κινάει για νά βρει όμορφους, νά βρει άντρειωμένους. Και ή φαμελιά στο σπίτι, τέσσερα λιανόπαιδα και ή γερόντισσα κόρη, ν’ άγναντεύουνε μέ τίς ώρες τή στράτα, προσμένοντας τό γυρισμό της. Και μεδά δέν τουείπα μία, από κείνα τά χρόνια του Γιωργή, μεδά δέν τουείπα δυό, δέν τουείπα τρείς και πέντε. Γιώργο, τουείπα, σάν κάτι ανάποτο άκούω νά κρυφοκουβεντιάζεται στο χωριό από τόν έναν κι από τόν άλλον. Παραφύλα Γιώργο άδερφέ μου, και δείρε και... όρμήνεψε τή ζμεράιδα σου, γιατί σάν κάπου νά τά χαλάει μου φαίνεται. Και τά μουτρα άδερφέ μου τά δικά σου ήτανε άνεκαθεν παστρικά και δέν σηκώνουνε θαρρώ τέτοιου είδους γάνες.

Τώρα θά μου πείς... ούτε και μέ δραγάτι φυλάγεται ο τέτοιος άνθρωπος, άμα τό μυαλό του είναι κοντά στα παληκάρια, μά και ή ντροπή άδερφέ, από τήν άλλη μεριά, δέν τελεύεται. Μιά χούφτα κόσμος είμαστε στο χωριό και όλοι μας για μία ύπόληψη ζούμε.

Αυτά συλλογιούνταν ο άνθρωπος, μά σάν ή γυναίκα χάθηκε στο δρόμο της, και σάν τής αυγής τό δροσερό άεράκι έστπσε άμάχη μέ του κορμιού του τόν ιδρώτα, άνασπώθηκε τσιρμισσένος, ματαμπήκε ξανά σε συλλογή και άδεκεϊ ματαδικαιολόγησε ο ίδιος τόν εαυτό του, λέγοντας πώς φίλος μου είναι ο Γιωργής και άδερφός, καθώς λέει ο λόγος, και μισιακό έχουμε και τ’ άλογάκι τό φορπιάρικο όπου αγοράσαμεν για τών σπιτιών μας τίς ρεμπελιές και ούτε πού θά ‘θελα και ποτέ νά τά χαλάσουμε για τό τίποτα, μάσα... Τέλος πάντων, θά του ματαειπώ και κάνα δυό βολές άκόμα τό τί λένε ο κόσμος στο χωριό για τήν καλο...νοικοκυρά του κι απέ όπως θέλει άς κάμει, έγώ μία βολά τέτοια μασκαριλίκια γύρα από τόν κόσμο μου δέν θά τά άνέχομαν.

Αυτά είπε ο Κωνσταντής και αυτά ματάκαμε σε καιρό όταν ματάσιξε μέ τό φίλο του. Μά, εκείνη τήν ώρα, ματακρέμασε στήν άγραπηδιά τό σακάκι του, έλαβε όργισμένος κάπως τό χερολάβι στα χέργια του, έβαλε τό γενί στ’ αυλάκι και άιντε κοκκίνη.

‘Ο Γιώργος ο έρμος από τή μεργιά του, όχι πώς ήταν άδιάφορος στοϋ φίλου του, μά και στοϋ πάσα μιανου τά κρυφοκουβεντιάσματα, όχι πώς του ‘χε ή καλή του μάγια καμωμένα και είχανε στάχτη τά μάτια του και δέν είδε ο χριστιανός τό τί σσί σοδγια είχε βάλει στο πλάι του, μά... νά, είναι καμιά βολά νά μή σου λάχει ο μπελιάς, νά μήν νταισεις πού λένε, γιατί ο θηλυκός ο δγιάτανος άμα τό βάλει, σκάει και τό δγιάβολο άκόμα.

“Ο,τι κουπώσει στο κεφάλι του, ο,τι κολλήσει στο μυαλό του, αυτό θά τό κάμει μία βολά και μέσα από τό μπουκάλι σάν είναι κλεισμένος. Κι απέ, αν και κάτι κακό ήθελε προκύψει, άδεκεϊ είναι και τά δάκρυα τής μετανοίας τάχα, άδεκεϊ και οί όρκοι και τά καμώματα.

Και όρμήνεψε ο χριστιανός και μάλωσε όχι και λίγες βολές και ξάμωσε και έδειρε και ματάδειρε, μά καθώς είπαμε, αυτή ή δουλειά γιατρεμό δέν έχει.

Καί σκάνιασε ό άνθρωπος κι έκατσε καί νύχτα καί μέρα καί ζύγιασε στό μυαλό του καί τό καλό καί τό κακό, κι άγνάντεψε κατάματα καί τό χειρότερο άκόμα πού ήθελε προκύψει καί στόν ίδιο καί στή μικρή του φαμελιά, στά τέσσερα παιδάκια του, πού σάν άκουγαν τά βήματά του όξω στή στράτα, τόν δοκιούνταν από μακρυνά καί όλα άντάμα βγαίναν στό κορφόσκαλο χοροπηδώντας από τή χαρά τους καί τόν σχαριάζονταν.

Κι αυτός πνιγμένος στή χαρά τ' άγκάλιαζε όλα άντάμα καί τά φιλούσε καί τά χάιδευε κι όλο καί κάτι έβγαζε από τίς τσέπες του γιά νά τά γλυκάνει. Κι όλο έπνιγε τό θυμό του γιά κείνη κι όλο πάσχισε νά τή συνεφέρει. “Όσο γιά τό χωριό, όσο γιά τούς φίλους όπουύτανε καί όξω από τό χορό, βούλωσε γιά λίγον καιρό τ' αυτά του, χαμήλωσε τά μάτια του καί πρόσμενε πασχίζοντας γιά τό καλύτερο.

Τόν ξαναντάμωσε ό φίλος του ό Κωνσταντής καί ματακουβέντιασαν γιά όλα τους τά ενδιαφέροντα, έτσι όπως πάντα, μά στόν πάτο πού θά χωριζότανε ό φίλος του, του μάτάειπε καί γιά τής νοικοκυράς του τά καθέκαστα. Καί τόν ματαορμήνεψε καί τουείπε καί αν ήμουνα εγώ στή θέση σου Γιωργή θά τίν αποτέλειωνα τίν παλιοβρώμα, τίν τέτοια καί τίν πάντα.

Καί ματάσκυψε τό κεφάλι ό Γιωργής σκεπτικός καί καταφρονημένος καί τό ματαξεροκατάπε κι αυτό πού ματάκουσε καί ματαδίνοντας τόπο στήν όργή, πάει στή δουλειά του ό άνθρωπος.

Μιά Δευτέρα ξημερώνοντας, σάν καί ό Γιωργής δέν είχε στό χωριό καί καμμιά ρεμπελιά γύρα από τίς δουλειές του άκάμωτη, καί τέτοια πού νά μίν καρτεριέται, πήρε κι αυτός τ' άλογο τους κι άφου κουβεντιάστηκε εκεί μέ τή φαμελιά γιά τό τί τούς έλειπε στό σπίτι από φαολά, από ντυμασιά καί ποδεσιά, σκάλωσε καθάλα καί κίνησε γιά τίν πολιτεία.

Θάειχε διαγκόψει από τό μισό τό δρόμο καί θά κοντοζύγωνε, όταν στό σπίτι του πήγε ό φίλος του ό Κωνσταντής καί βρόντησε τίν πόρτα ζητώντας από τή Γιώργαινα τό άλογο γιά νά κατέβει στήν πολιτεία γιά μιá δουλειά του πολύ βγιαστική.

-Τό πήρε, άφέντη, τουείπε θαρρετά ή γυναίκα. Τό πήρε ό Γιωργής καί κατέβηκε από μπωνώρα κι αυτός στήν πολιτεία γιά κάτι ψώνια.

-Μά τί λές αυτού, άπάντησε ό Κωνσταντής όργισμένος. Δέν τδχουμε μισακό τ' άλογο; “Ε... σήμερα κι όλη τούτη τή βδομάδα δέν είναι ή δική μου ή σειρά; Μά τί πράματα είναι αυτά τέλος πάντων, δέν τά καταλαβαίνω ώρες-ώρες.

-’Εγώ τί νά σου ειπώ άφέντη μου, βρές τόν ίδιον καί κουβεντιάστε τα, τουείπε ή Γιώργαινα.

Κι έφυγε εκείνος όργισμένος καί πεζός κίνησε γιά τίν πολιτεία. Καί ώρα γίωμα, κατάκοπος από τή βγιασύνη του γιά νά προλάβει ανοιχτή τίν αγορά, έφτασε στήν πόλη. Καί μιās καί ό δρόμος τόν έφερνε από κεϊ, ας λοξοδρομήσω λίγο, ειπε μέ τό νοϋ του, ας περάσω καί από τό χάνι νά ιδώ καί τ' άλογο καί αν είναι εκεί νά τό λύσω καί νά τό πάρω, νά πάω νά τό δέσω σ' άλλο χάνι καί νά κάμω τή δουλειά μου ξεσυλλόγιστος, άφου καί καθώς έχουμε συμφωνία καμωμένη από τή μέρα πού τ' αγοράσαμεν τό ζωντανό θά τό 'χουμε μισακό ειπαμαν και τό γράσαμεν κι όλας. Καί άφου ή βδομάδα πού μās πέρασε τουξε εκείνος, ετούτη είναι στή δική μου σειρά. Καί σάν μέ τό καλό ξανασιμίζουμε, σκέφτηκε, θά τά ματακουβεντιάσουμε μέ άλλη γλώσσα πού θά ταιριάζει

περισσότερο και στην περίπτωση, γιατί... πάει, χάλασε φαίνεται κι αυτός. Χάλασε κι έγινε αδιάντροπος σαν τή νοικοκυρά του και χειρότερος άκόμα.

Καί μ' αυτά και μέ τούτα, όπου σ'ας λέω, και μπαίνοντας ό άνθρωπος στό χάνι, βρήκε τ' άλογο φορτωμένο και παραφορτωμένο μάλιστα, και τό Γιωργή νά τό κρατάει από τό καπίστρι έτοιμος νά φύγει γιά τό χωριό.

Τόν λοξοκοίταξε άγριεμένος ό Κωνσταντής και δίχως άλλη κουβέντα τόν προσωπόδειρε λέγοντας.

-Δέ μου λές, τούειπε, τ'όχουμε μισοκό τ' άλογο ή δέν τ'όχουμε; έτσι γιά νά ξέρω.

-Τ'όχουμε, τ' άπάντησε ό Γιωργής.

-Τά δώκαμαν από μισά τά χρήματα ή δέν τά δώκαμαν;

-Τά δώκαμαν, τού άποκρίθηκε ό άλλος.

-Τότε, γιατί τό πήρες σήμερα όπου ήταν ή σειρά μου και δίχως νά ρωτήσεις αν τό χρειάζομαι και τούφερες γιά φόρτωμα στην πολιτεία;

-“Ε, άς πούμε ότι έκαμα λάθος, τού είπτε εκείνος.

-“Α, λάθος, ξελάθος, έγώ τέτοια δέν ξέρω. Έγώ ότι είναι δικό μου τό απαιτώ και τό παίρνω και όπωςδήποτε. Και δίχως άλλη κουβέντα. Δικός και φίλος είσαι και καλά και κατωμένα, μά στά δικαιώματά μου, έγώ στό λέω ξεκάθαρα, δέν κάνω μέ τίποτα πίσω. Είμαι άντρας έγώ και τό δίκιο μου, και τό ό,τι δικαιούμαι σέ τούτον τόν κόσμο τό θέλω και όπωςδήποτε θά τό πάρω.

-Καλά ώρέ, τούειπε όργισμένος από τήν άλλη μεργιά κι ό Γιωργής. “Αν νομίζεις πώς πάντα είναι έτσι όπως τά λές, καρτέρει νά τό πάρεις.

Και τραβώντας άγριεμένος ένα καμομάχαιρο από τό ζωνάρι του, άπλωσε στην κοιλιά τ' αλόγου κι έκοψε τή ζώστρα, τήν πέτσινη λουρίδα όπου κράταγε τό σαμάρι. Τράβηξε λίγο δώθε μέ όργή τή μεργιά και νά σου τό σαμάρι όλο μέ τό φόρτωμα έπεσε καταγής. Τήν ίδια στιγμή άπλώνει και παίρνει τήν καινούργια καλοτροχημένη τσεκούρα από τόν τρουβά και όργισμένος και γαλάσιος καθώς ήτανε από τό θυμό του, τή σήκωσε και ήταν έτοιμος νά άποδώσει τό δίκαιο.

-Διγιάλεξε ώρέ, τούειπε. Διγιάλεξε, από τή μέση κι άπάνω κατά τό κεφάλι θέλεις νά πάρεις ή τό άλλο μισό κατά τήν ούρά;

“Εμεινε ό Κωνσταντής λαχταρισμένος και τόν άγνάντευε και τόν ματαρώτησε πάλι, άποφασισμένος ό Γιωργής.

-Διγιάλεξε τώρα και πές μου γρήγορα, άφού τ'όχουμε τ' άλογο από μισό, άς τό χωρίσουμε τώρα δά, έτσι γιά νά μήν έχουμε και λόγο γιά γκρίνιες, δέν τίς άντέχω, εκτός κι αν θέλεις νά τό σκίσουμε στη μέση από τό κεφάλι ως τήν ούρά και νά πάρεις τό μισό μπρός, πίσω. Άποφάσισε και πές μου γρήγορα. Και ματασήκωσε άπειλητικά τήν τσεκούρα γιά νά χωρίσει τό άλογο στά δύο.

-Γι'ώργο στάσου, τρελάθηκες, τί π'ας νά κάνεις, ξίκι νά γένει και τό μερίδιό μου και τό καλό του άντάμα, ούτε και γίνεται καθώς βλέπω, μά ούτε και μπορεί νά γίνει τώρα αυτή ή μοιρασιά, γι' αυτό βάλε τό τσεκούρι στον τρουβά, ματαφόρτωσε τ' άλογο και άιντε στό καλό σου. Καθώς φαίνεται έχεις δίκιο.

Κάποιες βολές, αδερφέ, φαίνεται πώς όλα δέν γίνονται έτσι καθώς τά θέλουμε, έτσι καθώς τά λογαριάζουμε. Καί κατέβασε ο Γιωργής τό τσεκούρι καί τό πέταξε παράμερα καί γυρίζοντας στό φίλο του, τούειπε.

“Είδες ώρα άνθρωπε, όπου τόσον καιρό τώρα μέ τήν έπιμονή σου καί τίς όρμήνεις, μδοκαμες τήν καρδιά περιβόλι, έτσι έκαμε ή νοικοκυρά σου Γιωργή. Έτσι λέει τό χωριό για σένα Γιωργή, καί έγω Γιωργή είμαι άντρας καί άν ήμουν στη θέση σου θάκανα τούτο καί θά ματάκανα τ' άλλο Γιωργή για νά πάρει καί ο κόσμος τά χάκια του καί νά περπατάω μέ τό κεφάλι ψηλά. Καί τό ότι για μία ύπόληψη ζούμε. Τό είδα ώρα καί ο ίδιος. Τό μάντεψα κι έγώ πώς κάτι δέν πάει καλά στό σπίτι μου καί έκανα ο,τι μπορούσα νά τό σιάσω. Καί φοβέρισα Κωνσταντή καί όρμήνεψα καί έδειρα καί όχι καί μία βολά, σάν τί άλλο θέλεις νά κάμω; καί μου γίνεσαι κάθε τόσο χαβελές καί μου τευτώνεσαι. Τάχα εσύ ώρα είσαι έξυπνος καί τ'άφερεις μοναχός σου έτσι καθώς έπρεπε καί όχι τάχα πώς σουρθαν ορθόδοξα από κεϊ όπουρθαν. Για ματαπές μου τώρα, έτσι για νά ξέρω σάν τί θέλεις νά κάμω; νά τή σφάξω τή Γιώργαινα καί νά πάω φυλακή, για νά νοιώσεις ξαλαφρωμένος εσύ καί τό χωριό; Άϊντε τό κάνω. Καί τά παιδιά μου ώρα Κωνσταντή στό σπίτι; τά λιανόπαιδα ώρα, όπουειναι τέσσερα κανταρέλα καί ή γριά πέντε, ποιός ώρα θά τά ταΐσει καί μέ τί; ποιός θά τά ντύσει καί θά τά ποδέσει; ποιός θά τά γνοιαστεί για νά μεγαλώσουνε; εσύ τάχα ή τό χωργιό;

Τώρα θά μου πεις, είναι κι άλλος δρόμος πίο κοντινός. Δέν είν' αυτός μονακά, άδεκεϊ είναι κι ο χωρισμός. Πιάστην από τ' αυτί καί στειλ' τνε απέκεια όπου 'ρθε τήν παλιοβρώμα, τήν τέτοια, τήν πάντα. Όμως, κύρ-Κώστα μου, μία κουβέντα είναι κι αυτό. Άϊντε τή διγίχνω, μά τήν ίδια ώρα τ'ά παιδόπουλα θά βάλουνε τό σκουμό κι άλλο θά θέλει τή μάνα του νά τό βυζάξει, άλλο νά τό ταΐσει, άλλο νά τό σφουγγαρίσει, άλλο νά τό ξαρωσπίσει κι άλλο νά τό βάλει για ύπνο. Ποιός, Κώστα, θά τά κάνει αυτά; έγώ; Τώρα, στον πάτο-πάτο θά μου πεις, ως ψάξω νά βρω μία υπηρέτρια πού θά τά συγυρίζει. Όμως κι αυτό εύκολο τό 'χεις; Άϊντε καί ως πούμε πώς πύρα καί μία τέτοια κυρά, θά θέλει Κώστα φαϊ, μά καί μεροκάματα π'άσα μέρα, κι όλο θά είναι άποσταμένη τάχα, όλο καί θά φοβερίζει καί θά εκβιάζει για τό καλύτερο καί τό πλιότερο καί ή δουλειά μισή καί παρμένη καί τά παιδιά, τό καταλαβαίνεις; όρφανά από μάνα.

Αυτά όλα Κώστα, κι άλλα πολλά πού τά σκέφτηκα καί τά λογάρισα καί ζύγιασα καί στό μυαλό μου καί στην ψυχή μου, είδα πώς καί από τήν υπηρέτρια, τήν ξένη νοικοκυρά τήν χρυσοπληρωμένη κι αδιάφορη, τήν άνίκανη για όλα, καλύτερη θαρρώ πρέπει νά είναι, μιās κι ήρθανε έτσι τά πράγματα, μία υπηρέτρια στό σπίτι μέ δίχως πληρωμή μά καί μέ μάνας ενδιαφέρον, μέ φροντίδα πλιότερη για τά παιδιά μου Κώστα, για τά παιδιά της, ώσπου, φίλε, νά μεγαλώσουν λίγο, νά μπορούν κι αυτά από μονακά τους νά συγυρίζονται, νά μπορούν από μονακά τους νά χωρίζουν τό άσπρο από τό μαύρο, τό κρύο από τό ζεστό καί τό καλό από τό άνάποτο. Τώρα; σάν τί γνώμη έχει ή άφεντιά σου για όλα αυτά πού σου είπα. Ή μήπως, φίλε καί αδερφέ, έχεις κάποια όρμήνεια στό νοϋ σου νά μου δώσεις πίο πρέπουσα, πίο σωστή πού νά μπορω νά τήν άσπαστω, έτσι για νά νοιώθουνε, αδερφέ, οί άλλοι καλά κι εμεις καλύτερα;”

Μά καθώς φαίνεται, δέν είχε και γι' αυτό δέν ματαορμήνεψε, ούτε πού ματακακιώθηκε ο Κωνσταντής για τή συμπεριφορά του φίλου του, όπου καλά έκανε είπανε, ο άνθρωπος ο φαμελίτης καί διγιάλεξε άνάμεσα στα κακά τό λιγότερο.

ΕΞΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΛΟΓΙΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΡΤΗΣ ΠΡΟΣ ΛΟΓΙΟΥΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΜΥΡΟΦΥΛΛΟΥ (ΜΕΡΟΚΟΒΟΥ) ΤΡΙΚΑΛΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ.

ΕΛΕΥΘ. ΑΠ. ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΥ

Προλογικά

Οι επιστολές που έπελέγησαν να δημοσιευθούν άφορουν την εκπαίδευση, την αντίγραφή χειρογράφων¹ στις περιοχές Άρτης και Μυροφύλλου (Μεροκόβου) Τρικάλων, θέμα με το οποίο έχω ασχοληθεί σε παλαιότερη μελέτη μου². Όλες οι επιστολές έχουν ληφθεί από το β' μέρος του κώδικα Π 2406 των Βρυξελλών³ του Νικολάου Μυροκοβίτη. Οι έξι επιστολές που θα παραθέσω στη συνέχεια προδίδουν την δίψα για μάθηση και την άνθιση της θεολογίας κυρίως, αλλά και της έν γενέει φιλοσοφίας σε αυτές τις περιοχές. Γνωστή ή σχολή της Άρτας⁴ για την μακραινώνη προσφορά στο Έθνος και την Έκκλησία σε όλόκληρη την 400χρονη σκλαβιά του Γένους. Προσέφερε πλειάδα θεολόγων-φιλοσόφων διδασκάλων, που μετέφεραν τά φώτα της Όρθοδοξίας ως τη μακρινή Ρωσία με πρώτο τόν Μάξιμο Γραικό. Στη σχολή της Άρτας σπούδασαν και άρκετοί Μυροφυλλίτες (Μεροκοβίτες), μετά την παρακμή της σχολής Μυροφύλλου (Μεροκόβου) στην όποια δίδαξε ό μεγάλος διδάσκαλος Μάξιμος ό Πελοποννήσιος· στις άρχές μάλιστα του 17ου αιώνα ίσως δίδαξε και στην σχολή Άρτης⁵.

1. Καρακίτσιος Έλευθ., Τό Μυρόφυλλο (Μερόκοβο) Τρικάλων, Θεσσαλικό Όμερολόγιο 22 (1992),73.

2. Του ίδιου, Ό Ήερά Μονή Όγίου Γεωργίου Μυροφύλλου (Μεροκόβου) Τρικάλων, Θεσ/νίκη 1995.

3.Ι. Στεφανής - Παπατριαναφύλλου Νίση-Θεοδορίδη, Εύγενίου Γιαννούλη του Αϊταλού Όπιστολές, Θεσ/νίκη 1992, σελ. 30-33 και Παπατριαναφύλλου-Θεοδορίδη Ν., «Μία συλλογή επιστολών του Εύγ. Γιαννούλη και άλλων λογίων του 17ου αιώνα», Έλληνικά 24 (1971), σελ. 65-93.

4. Παρανίκας Ματθ., Σχεδίασμα περί της έν τώ Έλληνικώ Όθνει καταστάσεως τών γραμμάτων (...), Κωνσταντινούπολις 1867, σελ. 73-75 και Εύαγγελιδής Τρύφων, Ό παιδεία επί Τουρκοκρατίας, Όθήνα 1936, σελ. 168-170.

5. Χατζημάνου Δημ., Τέσσερες άνένδοτες επιστολές σχετικές με την εκπαίδευση στη Θεσσαλία κατά τούς 17ο-18ο αιώνες, Θεσσαλικό Όμερολόγιο 25 (1994) 163.

Ἡ πρώτη ἐπιστολή⁶ τῆς 25-4-1639 ἀποστέλλεται ἀπό τόν ἱερομόναχο Λεόντιο τόν Ἄρτινὸ πρὸς τόν λόγιο Μυροφυλλίτη Θεοδόσιο ἱερέα καί μετέπειτα ἱερομόναχο ἀντιγραφέα χειρογράφων τῆς σχολῆς Μυροφύλλου (Μεροκόβου) Τρικάλων⁷. Ὄντως ὁ λόγιος Μυροφυλλίτης Θεοδόσιος ἦταν κάτοχος τοῦ σημερινοῦ 222 κώδικα Ἰ. Μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων, ἀργότερα γίνεται κτῆμα τοῦ ἐπίσης λογίου Μυροφυλλίτου Ἀναστασίου Κουρφαριώτου υἱοῦ Δημοβράνη⁸. Ὁ Θεοδόσιος ἦταν ἀντιγραφέας κωδίκων⁹ σήμερα σώζεται ὁ 184 κώδικας Ἰ. Μονῆς Βαρλαάμ πού εἶναι ἔργο του. Ὁ ἱερομόναχος Λεόντιος ἔχει δεσμούς μέ τό Μυρόφυλλο καί τούς ἐκεῖ ἱερεῖς πού δέν εἶναι ἄλλοι ἀπό τούς ἀδελφούς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Μυροφύλλου τότε, δηλαδή τῆς σημερινῆς Μονῆς Ἀγίου Γεωργίου. Πιθανόν ὁ ἱερομόναχος Λεόντιος νά ἀποφοίτησε τῆς σχολῆς Μυροφύλλου ὅπου συνδέθηκε μέ τόν λόγιο Θεοδόσιο.

Οἱ ὑπόλοιπες πέντε ἐπιστολές ἔχουν ἀποστολέα τόν Ἄρτινὸ μουσικοδιδάσκαλο τῆς σχολῆς Ἄρτης Γρηγόριο Σκιαδόπουλο, ἀργότερα ἱερομόναχο καί παραλήπτη τόν λόγιο-ιερέα Νικόλαο Μιροκοβίτη.¹⁰

Ὁ Νικόλαος Μιροκοβίτης εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ ὀγκώδους χειρογράφου Π2406 τῆς Bibliothèque Royal Ide Belgique τῶν Βρυξελλῶν,¹¹ ὅπως ἀπεφάνθη ἡ ἐρευνήτρια κ. Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη,¹² καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ὁ κώδικας αὐτός εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθ. 167 τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς Χάλκης, ὁ ὁποῖος πούληθηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 1896 στήν Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα μέ τόν ἀγοραστή του¹³ πού στή συνέχεια τόν δώρισε στήν προαναφερθεῖσα βιβλιοθήκη ὅπου εἶναι σήμερα. Ὁ κώδικας αὐτός εἶναι ἔργο τοῦ λογίου ἱερέα Νικολάου ἀπό τό Μυρόφυλλο, ὅπου ὑπηρετοῦσε ἱερεὺς καί ἐξασκοῦσε συγχρόνως τό ἐπάγγελμα τοῦ ἀρτοποιοῦ. Ἐπί πλέον ἦταν ἀντιγραφέας χειρογράφων, ἡ σημαντικώτερα ἴσως προσωπικότητα ἐκ τῶν δεκάξι λογίων Μιροκοβιτῶν τοῦ 16ου-18ου αἰ. πού ἐρευνήσαμε μέχρι σήμερα.

Ἡ ἐπιστολή τῆς 1-1-1674 ἀφορᾷ δосоληψίες μεταξύ τῶν λογίων σέ βιβλία τά

6. Ὅλες τίς ἐπιστολές τίς συμπεριλαμβάνω στό ὑπό δημοσίευση βιβλίό μου, Τό Μυρόφυλλο (Μερόκοβο) Τρικάλων, πρὸ Χριστοῦ - 1900 μ.Χ.

7. Καρακίτιος Ἐλευθ., Σχολή Μεροκόβου- Μιροκοβίτες λόγιοι καί προσωπικότητες 16ου-18ου αἰ. Πρακτικά Ἀ' Πανελληνίου Συνεδρίου Ἐταιρείας Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν Θεσσαλίας, Λάρισα 1995, Νημά Θ. Ἡ ἐκπαίδευση στή Δυτικῆ Θεσσαλία κατά τήν περίοδο Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1995, σελ., 171.

8. Καρακίτιος Ἐλευθ., Τό Μυρόφυλλο (...), πρὸ Χριστοῦ - 1900, κεφ. Δ', 2β.

9. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη Ν., Ἀπό τήν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Τρικάλων στὸν 17ο αἰώνα, Τρικαλινὰ 11 (1991) 60.

10. Μιροκοβίτης ἢ Μοιροκοβίτης ἢ Μυροκοβίτης ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Νικόλαος ὑπογράφει. Τό Μερόκοβον σημερινό Μυρόφυλλο ἔχει διαφορετικὴς γραφές: τό σωστό εἶναι Μερόκοβο. Γιά τήν ὀνομασία του βλ. Καρακίτιος Ἐλ., Τό Μυρόφυλλο (...), Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο 22 (1992) 66.

11. Ἐμφράζουμε καί ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση τὴν εὐγνωμοσύνη μας στήν κ. Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, ἡ ὁποία μέ περισσὴ εὐγένεια μᾶς δάνεισε τό φίλμ τοῦ Β' μέρους τοῦ κώδικα αὐτοῦ.

12. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, Συλλογὴ ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου Γιαννοῦλη καί ἄλλων λογίων τοῦ 17ου αἰώνα, Ἑλληνικά 24 (1971).

13. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη ὁ.π., σελ. 69.

όποια ανταλλάσσουν για αντιγραφή συνήθως. Ὁ Παπᾶ-Χριστόδουλος ὁ πνευματικός εἶναι ὁ πενθερός τοῦ Νικολάου Μυροκοβίτου, ἀργότερα ἱερομόναχος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεταμορφώσεως Δουσίκου Τρικάλων, εἰς ἐκ τῶν ἐξεχόντων λογίων τοῦ 17ου αἰῶνος καί αὐτός Μυροφυλλίτης. Πάλι στή δεύτερη ἐπιστολή τοῦ Γρηγορίου Σκιαδοπούλου γίνεται λόγος γιά τήν ἀποστολή βιβλίου ἀπό τόν Νικόλαο Μυροκοβίτη πού εὑρίσκεται στό Μερόκοβο, ὅπου ἔχει τό ἐργαστήρι ἀντιγραφῆς χειρογράφων βιβλίων διαφόρων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος ἢ τῆς βυζαντινῆς περιόδου, κυρίως Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ τρίτη ἐπιστολή γραμμένη σέ περισσότερο λόγια γλώσσα μέ τούς ἰδιωματισμούς τῆς ἐποχῆς, ἀφορᾶ τήν σπουδή μάλλον στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ Νικολάου καί τά ἐμπόδια πού ὑπάρχουν. Ἐκτός τῶν ἄλλων κάποιες ταλαιπωρίες ὑφίσταται ὁ Νικόλαος στήν ἰδιαίτερή του πατρίδα, τό Μυρόφυλλο. Ἡ ἐπιστολή πρέπει νά ἐγράφη φυσιολογικά μετά τήν 10-8-1674, ἀφοῦ αὐτή τήν ἡμέρα ἔλαβε τήν ἐπιστολή τοῦ Νικολάου. Τήν τέταρτη ἐπιστολή του ὁ Γρηγόριος Σκιαδόπουλος τήν ἀποστέλλει στίς 28-10-1676 στόν Νικόλαο πού εὑρίσκεται ἤδη στά Τρίκαλα λόγω τῆς διένεξής¹⁴ του μέ τόν πνευματικόν γέροντα Παῖσιο στό μοναστήρι τοῦ Μυροφύλλου. Κομιστής ὁ Γεώργιος ὁ υἱοθετημένος υἱός τοῦ Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος δίδαξε¹⁵ στήν Τρίκη τό καλοκαίρι τοῦ 1677. Ὁ Νικόλαος ὑπηρετεῖ στήν Τρίκη, στό ναό τῆς Ἐπισκέψεως καί εἶναι γνωστός στόν κύκλο τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς στόν χώρο τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πέμπτη ἐπιστολή τῆς 1-10-1677 εἶναι ἀπάντησις τοῦ μουσικοδιδασκάλου Γρηγορίου Σκιαδοπούλου σέ ἐπιστολές τοῦ Νικολάου Μυροκοβίτου. Ἡ ἀποστολή “ῶσταράχου” στό Μυρόφυλλο εἶναι τό κυρίως μέλημα, τό ὅποιο ἀναζητήθηκε μέχρι Μελίτη (σημερινή Μάλτα). Ὁ παπα-Δαμιανός¹⁶ εἶναι Μυροφυλλίτης πού σπουδάζει στή σχολή Ἄρτης, κοινός φίλος τῶν δύο λογίων ἀνδρῶν.

Ὁ Γρηγόριος Σκιαδόπουλος,¹⁷ ἀργότερα ἱερομόναχος, ἔζησε τό β ἡμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ καταγωγή του εἶναι ἀπό τήν Ἄρτα, μουσικοδιδάσκαλος στή σχολή Ἄρτας ἴσως καί στή σχολή Τρίκης, ὅπου τόν συνέστησε¹⁸ ὁ ἱερομόναχος-λόγιος Νικόδημος Μαζαρράκης πρὸς τόν λόγιο ἱερέα Πρωτοπαπᾶ Κωνσταντίνο. Ὁ Γρηγόριος Σκιαδόπουλος σπούδασε στή νεοσύστατη σχολή Ἄρτης, τήν ὅποια ἀνακαίνισε καί ἐπαναλειτούργησε μέ δαπάνη τοῦ Μανωλάκη Καστοριανοῦ. Μετέπειτα ὑπηρετεῖ ὡς διδάσκαλος καί ψάλτης στήν Ἄρτα. Ἀλληλογραφεῖ μέ λογίους τῆς ἐποχῆς του, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἀλληλογραφία του πού διέσωσε ὁ

14. Βλ. Β' μέρος κώδικα Βρυξελλῶν (Φ 205β-Φ206β) ἐπιστολή μῆ' (29-2-1676). Ἀποστολέας Ἀθανάσιος Λιοντάρης, ἀποδέκτης Νικόλαος ἱερέας στό Μυρόκοβο καί Χατζημάνου Δημ., Ὁ λόγιος καί διδάσκαλος Λιοντάρης (17ος αἰ.) καί ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία του, Τρικαλινά 13 (1993) 77 καί ἔξ.

15. Χατζημάνου Δημ., Δραστηριότητες Ἑλλήνων διδασκάλων καί λογίων στή Δυτικὴ Θεσσαλία καί στ' Ἄγγραφα κατὰ τόν δέκατο ἑβδόμο καί δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, Καρδίτσα 1992, σελ. 13.

16. Χατζημάνου Δημ., Ὁ λόγιος καί διδάσκαλος Λιοντάρης (...), ὁ.π., σελ. 72 – Καραϊτίσιος Ἐλ., Τό Μυρόφυλλο (Μερόκοβο) πρὸ Χριστοῦ - 1900 μ.Χ. (...), κεφ. Δ', 2, ιγ.

17. Χατζημάνου Δημ., Δραστηριότητες (...) ὁ.π., σελ. 13, 33.

18. Β' μέρος II 2406 κώδικα Βρυξελλῶν (Φ 264β-Φ266α) ἐπιστολή πζ' καί (Φ 281α-Φ282β) ἐπιστολή ηθ' (99).

Νικόλαος Μεροκοβίτης. Κυρίως ἀλληλογραφεῖ μέ τούς λογίους Νικόλαο Μυροκοβίτη, Ἀναστάσιο Γόρδιο, Πρωτοπαπᾶ Κωνσταντῖνο Τρίκη, Νικόδημο Μαζαράκη, Ἀθανάσιο Λιοντάρη, παπα-Χριστόδουλο Μεροκοβίτη κ.ἄ.

ΟΙ ΕΞΙ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Μεταφέρω τίς ἐπιστολές ἀπό τό β΄ μέρος τοῦ Π2406 κώδικα τῶν Βρυξελλῶν, χωρίς να κάνω καμμία σοβαρή ἐπέμβαση, ἐκτός ἀπό τήν διόρθωση ἐλαχίστων ὀρθογραφικῶν λαθῶν. Καμμία ἄλλου εἶδους ἐπέμβαση συντακτική δέν ἔγινε, διατηρῶ αὐτοῦσια τήν δοτική, ἀντί γιά τήν αἰτιατική τῶν θηλυκῶν οὐσιαστικῶν, κοινό γνώρισμα “μξοβαρβαρικής” αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

“Ὅσα ἔχω ἐντός παρενθέσεως, ἐννοεῖται ὅτι τά προσθέτω, προπαντός τόν τόπο προορισμοῦ ἢ τοῦ ἀποστολέως, τόν ὁποῖον ἐντόπισα ἀπό τό περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν. Ἐπίσης, παραθέτω τίς ἐπιστολές κατά χρονολογική σειρά καί ὄχι ὅπως συναντῶνται στόν κώδικα. Ὁ συγγραφέας τοῦ κώδικα, Νικόλαος Ἰερέας Μεροκοβίτης, δικαιολογεῖ¹⁹ ὁ ἴδιος γιατί ἐκεῖ δέν ἀκολουθεῖ τήν χρονολογική σειρά παραθέσεως τῶν ἐπιστολῶν.

Α΄

*Ἀρτα 25-4-1639 Λεόντιος ἱερομόναχος

Θεοδόσιον Μοιρόκοβον

Κώδικας Π 2406 Βρυξελλῶν, μέρος Β΄ Φ 182α.

«Λογιώτατε καί σπουδαιότατε πν(ευματι)κῆ παπᾶ-κύρ Θεο/δόσιε καί ἡμέτερε ἐν Χ(ριστ)ῷ ἀδελφέ, εἴης μοι ὑγιαίνειν / μετά πάντων φίλων καί ἀδελφῶν./

Ὡς ἔμαθον παρά τινων ὅτι ἡ λογιότης νά ἔχη τόν / ἐξηγητήν Νικήταν τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου τοῦ Θεο/λόγου, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον εἰς τό τούς φιλομαθεῖς καί / σπουδαῖον εἶναι χρειαζόμενος, ἀλλ’ οὖν πολλῶ / μᾶλλον καί εἰς τούς ἀπλουστέρους καί ἀμαθεῖς. Τού/του χάριν τῆς σῆς λογιότητος δέομαι πολλά, ἐάν / ὀρίση νά μᾶς τόν στείλη ἀντιγράψεως χάριν, καί / γιά ἀμαθῆς ὦν, ἀλλά καί φιλομαθῆς ἀγαπῶ γε/νέσθαι.

Μεγάλην χάριν καί εὐχαριστίας θέλω τό ἔχει./ Καί ταῦτα μέντοι πρός τό παρόν καί ἄς μήν ἀποτύ/χομεν τῆς αἰτήσεως.

*Ἐρρωσο. Τούς ἱερεῖς / εἰς τήν χώραν καί τόν παπᾶ-Κύριλλον ὡς ἐξ ἐμοῦ / πρόσειπε./

,αχλθ’ ἀπριλλίου κε’/

Ὁ ἐλάχιστος τῶν ἱερομονάχων Λεόντιος ὁ ἐξ / *Ἀρτης. / Τῷ λογιωτάτῳ καί σπουδαιωτάτῳ πν(ευματι)κῷ π(ατ)ρί / κυρίῳ Θεοδοσίῳ περιχαρῶς ἐγγχειρισθεῖη / εἰς Μοιρόκοβον.»

19. Β΄ μέρος Π 2406 κώδικα Βρυξελλῶν (Φ1α).

Β΄

Ἄρτα 1-1-1674 Γρηγόριος Σκιαδόπουλος

Νικόλαον Μιρόκοβον

Κώδικας Π 2406 Βρυξελλών, Β΄ μέρος Φ 188α-188β.

«Κύρ Νικόλαε χαίροις ἐν Χῷ καὶ ὑγίαινε./

Ἐκαμνε χρεία (τιμῳάτατε) νά τηρῶμεν ἀσφαλῶς / τὰς συνθήκας καὶ τὰς ὑποσχέσεις νά φυλάττωμεν / ἀμετακινήτους. Τό χαρτί²⁰ ὁποῦ ἐπροσδοκοῦμεν / ὑπίαις χερσίν (ὡς ἔπος εἰπεῖν) νά δεχτοῦμεν / οὔτε ἴχνος ἐξ αὐτοῦ ἐφάνη, ἀλλ' οὔτε τίς ἀπόκρι/σιν περὶ αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἐγεγόνει, ὁποῦ νά / φανερώνη τήν αἰτίαν, ἀλλὰ καθόλου ἐπιλλήσιμον σε / γεγόνατε, καὶ μάλιστα ὁποῦ ἤλθε ἄνθρωπος πιστός ἀπ' / αὐτοῦθεν, ὁ πνευματικός παπα-Χριστόδουλος, εἰς τόν ὁποῖον / ὑπερθαύμασα μὴ μαθῶν τινά ἀπόκρισι δι' αὐτοῦ./

Λογιάζω νά ἐφοβήθης μήπως τό πάρω καὶ παγένω²¹/ μά ἤξευρε πῶς ποτέ δὲν ἤθελα τό κάμει αὐτό / καὶ διὰ τήν ἁμαρτία της καὶ τήν τιμὴν μου. Εὐχαριστοῦμεν / ὁμως· καὶ ἂν τό στείλῃς, καὶ ἂν δέν τό στείλῃς. ἄς ἔ/χωμεν ἀπόκρισιν καὶ διὰ τό ἓνα καὶ διὰ τό ἄλλον / παρακαλοῦμεν.

Ἄν ἐδιαβάσθῃ²² ἱκανῶς καὶ τό χαρτί μας ἀπό τήν ἀφεντιά²³ της ἄς ἀποσταλῇ πάλιν / ὀπισθεν παρακαλῶ. Τόν πνευματικόν παπᾶ-Χριστόδουλον / ἀσπάζομαι διὰ τοῦ τιμίου σου στόματος.

Ἐρρωσο / ,αχοδ' Ἰανουαρίου α' / Γρηγόριος ὁ ἐξ Ἄρτης, καὶ μουσικός.»

Γ΄

Γρηγόριος ἱερομόναχος 26-2-1674

Νικόλαον ἱερέαν Μυρόκοβον

Κώδικας Π 2406 Βρυξελλών, μέρος Β΄ Φ 187β-188α.

«Τῷ τιμωτάτῳ κυρίῳ Νικολάῳ εὖ πράττειν. /

Λαβῶν τό τίμον γραμμα τῆς ὑμετέρας ἀγάπης / (τιμῳάτατε) καὶ ἀναλιξάμενος, καὶ ἀναπαλῆσας τῷ νοῖ (νοῖ) τά τῆς τιμίας / ἰδέας αὐτῆς ἐγχαράγματα, προσέτι δέ καὶ ἐγνω/κῶς τήν ὑγείαν σας, ἦν αὐτῆ ὁ Κ(ύριος) τῷ ἀδελφοῦ ἐλεεῖν ἐδωρή/σατο, εὐφράνθην τά μέγιστα, ναί μά τόν φίλλον/τόν ἐμόν τε καὶ σόν.

Ἐγχεχάρακτο δέ τῷ τιμῷ /αὐτῆς γραμματι, ὅτι τὰς ἐπαγγελίας καὶ ὑποσχέσεις / παρέβη, καὶ περὶ τούτου συμπάθιον ἦτε, εἴη συγ/κεχωρημένος καὶ συμπάθιον ἔχων τοῦ τοιούτου σφάλ/ματος. καὶ εἴθε ὅταν ἦκει ὑγιῶς καὶ περιχαρῶς / πρὸς ἡμᾶς ἀφίκοιτο καὶ τήν ἡμετέραν βίβλον κομήσοιτο. /

Ἐπι δέ καὶ τινὰς ἀγγελίας ἀγαθὰς (χρησά νοεῖ τό λεγόμενον) ἐκ Λαρίσσου²⁴ εἰ ἀκρικῶς ὦν τυγχάνειν, καὶ νεώτερον ἄξι/ον ἀκοῆς. Ἄλλὰ συγγνωστέος εἶην τῇ ὑμετέρᾳ / ἀγάπῃ πολυλογῶν ἔξω τοῦ σκοποῦ. Ὑλῆς μὴ / κεκλημένος οὐκ οἶδ' ὅτι γράψαι. / Ἐρρωσο. / Ἐξ Ἄρτησιν /,αχοδ' φευρουαρίου κοτ' / Γρηγόριος, ἱερομόναχος καὶ σός εὐχέτης.»

20. - 23. Ἡ ἔκφραση τοῦ Γρηγορίου Σκιαδοπούλου εἶναι ἡ σημερινὴ ὅπως ἀκριβῶς μιλιέται στὸν δυτικὸ χῶρο τῆς Ἑλλάδος μετ' ἐπιπλέον δὲ ἀκρίβεια στὸν χῶρο τῆς Πίνδου συνεχῶς καὶ τοῦ Μεροκόβου. Χαρτί σημαίνει τὸ βιβλίον. Οἱ δοσοληφίες βιβλίων στοὺς λόγιους εἶναι τὸ συνηθέστερον φαινόμενον αὐτῆ τῆς ἐποχῆ σύμφωνα μετ' τὴν σωζόμενὴ ἀλληλογραφία στὸν κώδικα Βρυξελλῶν τοῦ Νικολάου Μιροκοβίτη.

24. Πρόκειται γιὰ τὴν πόλιν τῆς Λαρίσσης.

Δ΄

Ἄρτα 1674 Γρηγόριος ἱερομόναχος

Νικόλαον ἱερέα Μυρόκοβον

Κώδικας Π 2406 Βρυξελλών, μέρος Β΄ Φ 168β-Φ170α.

«Λογίων ἀνδρῶν τιμιώτατε καί πανευγενέστατε κύριε Νικόλαε εἰ/ης μοι ὑγιαίνων καί εὐτυχῶ ἀεὶ ἐν τοῖς καταθυμίοις /

Δεκάτη τοῦ ἀυγούστου μηνός (ᾧ φίλτατε) ἔλαβον τό κλεινόν σου / ἐπιστολίδιον, ἐν ᾧ ἐδηλοποιήτο ἢ ἐν ἡμῖν ποθουμένη ὑγίαν της. /

Κυριακὴ σὺν τῆν, καὶ ὥρα τῆς ἱεράς λειτουργίας, ὅταν τό τίμιον / αὐτῆς γράμμα ἐνεχειρίσθημοι. Καγὼ ἐν τῷ θείῳ ναῶ / διατρίβων διετέλουν ἐν τῷ τῆς ἀγίας προθέσεως ἀδύτῳ, τῆν / θείαν προσκομιδὴν πρό ὀλίγου ἀρξάμενος, καὶ λείψανα / ἀσθενείας ἐνοχλοῦντα μοι ἔχων προαπελθοῦσα.

Ἐγχειρισθέν/τος δέ μοι καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ τιμίου σου γράμματος / εὐθύς ἐκ τῆς χαρᾶς ἐστερεώθησαν ἐν ἐμοὶ αἱ βάσεις καὶ / τὰ σφυρά, καὶ τῆς θείας ἀνενόκλητης ἐκ τῆς ἀσθενείας ἐξετέλε/σα λειτουργίας. εὐχόμενος τῷ Θεῷ ἐκτενέστερον ὅπως τῆς / ὑγείας τῆς κατὰ τὸν διπλοῦν ἄνθρωπον χαρίσαιτο ὑμῖν καὶ ἡμῖν / ἐν βίῳ παντὶ καὶ ἀκροσαίμεθα ἀεὶ περὶ ὑμῶν τὰ μείζω καὶ κρείττονα. Τὰ περὶ ἡμῶν γούν ὡς ἔχει διὰ βρα/χέων προφθάσαντες εἶπομεν ἔτι περὶ τῆς σπουδῆς / τῶν γραμμάτων βραχὺ τι δηλώσωμεν. ὁ πανιερώτατος (ὁ καὶ πα/λαιός ἡμῶν πολέμιος) μετὰ τοῦ μιαιρωτάτου διδασκάλου, / εὐρήκασιν (ἢ μονίμως εἰπεῖν, ὁ πατὴρ αὐτῶν ὁ ἀρχηγός τοῦ / φθόνου, αὐτοῖς ἐνεδειξατο) σκαι(β)ωρίας τινάς. Τόν μὲν μια/ρότερον διδάσκαλον προφασίζεσθαι τό ἐνός μαθητοῦ φι/λοσοφίας μάθημα δοῦναι, ἀδύνατον. Τόν δέ πανιερώτατον / ἐκβαίνοντα τῆς σκαιωρίας, καὶ φάσκοντα μὴ μετέχειν / ταύτης μήτε εἰδέναι, ἀλλὰ τόν διδάσκαλον μόνον εἶναι / αἰτίαν διὰ τό ὀκηρῶς αὐτόν διακεῖσθαι. Ἡμεῖς δέ ὅμως / ἴσμεν τὰ πάντα καλῶς ὅθεν ἐστὶν ἢ ἀρχὴ καὶ τό τέλος, / (πάντες οἱ ἄρχοντες, ὡς ὑπονοοῦμεν, φιλοῦσιν ἡμᾶς) καὶ / οὕτω συγκεχυμένως διακεῖμεθα, τό τέλος οὐκ οἶδαμεν / εἰς ὅτι ῥέπει.

Γνώμην ἔχομεν, ἐάν τελεῖς τῆς σπουδῆς / ἐμποδισθῶμεν, εὐθύς τῆς Κωνσταντίνου²⁵ βαδίσαι, / κἀκεῖ γένοιτο τό τοῦ Θεοῦ βούλημα. Τὰ ἐκ τῆς Κωνσταν/τίνου σοι μαθηθάνομενα διὰ τιμίας γραφῆς σου σα/φήνισον ἡμῖν, τὰ τοῦ Παρθενίου, καὶ εἴτι νέον ἄξιον / ἀκοῆς παρακαλοῦμεν τήν σὴν φασίτητα. Τό μανδύλιον ὅ/περ μοι πέτομφας ἔλαβον χρηστῆ τύχη, καὶ ὑπερευχα/ριστῶ. Δέξοιο καὶ αὐτός ἐν τάραχον ἰχθύος καὶ συγνα/στέος εἷης τῆ σῆ λογιώτητι, ὅτι τῆς ὥρας ἕτερον οὐχ/ ὑπῆρχε μοι, ἐν τοῖς ζωγριοῖς γάρ οὐκ ἀφικόμεν ἔτι, ἀλλ' ἐπιμύκρῳ διελθεῖν τήν σῆς Θε(εστό)κου λαμπρᾶν, καὶ κοσμοχαρ/μόςσυνον ἡμέραν, καὶ οὕτω βαδίσαι σὺν Θεῷ μετὰ τήν ἑορτήν. αἰτιάς σε αὐτόν ἐν ἡμῖν ἀμνημοσύνης ἕνεκα, / ἐκ τῶν τοιούτων οὐκ ἐσμέν, ἀλλὰ τούς φιλοῦντας, ἄγαν / φιλοῦμεν καὶ ἐκ βαθέων ψυχῆς, κᾶν καὶ ἀμνημονοῦσιν ἡμῶν. Ἐπι ἐδηλοποιήτο μοι ἐν τῷ τιμῷ σου γράμματι / εἶναι σε ἐν ταῖς τῆς κόμης περιστάσεσι καὶ πειρασμοῖς περὶ / τούτου μὴ ἀθύμει, πανταχοῦ γάρ αἱ πόλεις, καὶ αἱ κῶμαι / ὁμοίως πάσχουσιν. προσέτι καὶ μαρὸν ἔξεις εἰ εὐχαριστείας

25. Πρόκειται διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου σκέπτεται νὰ μεταβεῖ γιὰ ἀνώτερες σπουδές ὁ Νικόλαος ἱερέας ἀπὸ τό Μερόκοβο. Αὐτὴ τῆ χρονολογία ὑπάρχει στὴν μεγάλη σχολὴ τοῦ Φαναρίου φοιτητῆς ὁ Μεροκοβίτης ἱερομόναχος Ἀθανάσιος Λιοντάρης, μὲ τὸν ὅποιο ἀλληλογραφεῖ ὁ Νικόλαος στό Μερόκοβο. Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐνήμερος γιὰ τὴν ἀλληλογραφία τους ἀπὸ τὴν μεταξὺ τους ἀλληλογραφία.

/ ὑπομένεις, καί ὀρθῶς τά τῆς κώμης διακυβερνάς ὡς / ὁ Θεός φιλεῖ. ὅστις τοῦ δῶν
δύναμιν διακυβερνήσαι / τά πάντα καλῶς. Τόν πνευματικόν κύρ Παῖσιον²⁶
ἀσπάζομαι / διά τῆς τιμίας σου φωνῆς. Παρακαλοῦμεν αἰεὶ ἀόκνως / γράφε πρὸς
ἡμᾶς. Τί γάρ ἂν καί πάθους ὦ βέλτιστε; γράφων / πρὸς ἄνδρα πν(ευματι)κὴν φιλίαν
φιλοῦντα σε; οὕτω γάρ καί / ἡμεῖς ἀντιγράψωμεν ἐκ τοῦ ὄνυχος εἰδῆ τόν λέοντα.

Ἔρρωσο φίλων μοι ποθεινότατε. Ἐξ Ἄρτης /
1674 Γρηγόριος ἱερομόναχος καὶ σὸς ὄσιος».

Ε΄

(Ἄρτα) Γρηγόριος ἱερομόναχος 28-10-1676

Νικόλαο ἱερέα Τρίκαλα.²⁷

Κώδικας Π 2406 Βρυξελλών, μέρος Β΄ Φ188β-189α.

«Νικόλαφ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ καὶ ἱερῷ ἀνδρὶ τῶν πο/θουμένων ἐπίτευξιν.

Οὐδέν ἀνδρὸς ἀπαιδευτοῦ χειρὸν καὶ φίλου ἀπελε/κῆτου ἐπαχθέστερον
ἀδελφέ. Ἄχθος ἀρούρης ὡς / ἀληθῶς ὁ τοιοῦτος καὶ πέπων ὀρινὸς δῆπουθεν. / Ὅ
γάρ ὑμέτερος (ἀπὸ Μυρόκοβον) γραμματοκομιστῆς / καὶ τῶν ὠσταράχων ὀνιστῆς
προὔτρεψάμενος ἡμῖν / γράφας πρὸς ὑμᾶς εἰ καὶ ἡμᾶς. Τοῦτο μὴ προτρεπό/μενοι
(ποιοῦμεν) καὶ τὴν ἐπιστολὴν οἴκαδε παρα/λιπεῖν ὡς παροδεῦαν λήψεσθαι, ἔλαθεν
ἡμᾶς / σὺκ οἶδα νύκτωρ διαφυγών, ἡμεῖς δέ τὴν ἐπιστο/λὴν καθείρξαντες (καθᾶπερ
Ἄκεισιος τὴν Δαναῖν / ἐν τῷ πύργῳ) ἐτηροῦμεν ἕως τοῦ νῦν.

Νυνὶ διὰ / τοῦ ἡμετέρου Γεωργίου ἐπιστέλλοντες σοι συναπελόμενος αὐτῇ
κάκεινῃν. Γινωσκέτω τοῖνυν ἡ σὴ ἱερότης / ὡς (τῇ τοῦ Χριστοῦ) χάριτι, καὶ δι' εὐχῶν
αὐτῆς θεοπειδῶν) / ὑγιαίνομεν ἄχρις οὗ γράφομεν, ἔχοντες ἐν ταῖς πλα/ξί τῆς καρδίας
καὶ τῷ γραφεῖ τῆς διανοίας γεγραμμέ/νων τε καὶ τετυπωμένην, τὴν αἰδεσιμωτάτην
καὶ πεπο/θμημένην ἡμῖν ἰδέαν τοῦ ἱεροῦ Νικόλαου, τοῦ ὄντως / φίλου φιλάτου ἡμῶν.

Ἐκ γάρ τῶν ἀποτελεσμάτων / ὅπου εἰς τόν ἡμέτερον παῖδα Γεώργιον
ἐνεφυλάξας / διαπρσιῶς ἢ πρὸς ἡμᾶς, αὐτῆς ἀγαθὴ διάθεσις / πεφανέρωται. Ἰδοὺ
λοιπὸν καὶ πάλιν τόν αὐτὸν Γεώργιον ἐπιστέλομεν προτρέποντες οὐδέν. Οἶδαμεν /
ἐκ τῶν παρωχημένων τά μέλλοντα καὶ συνελθόντι φάνα / τὴν ἀγαθὴν ἡμῶν συνειδησιν
ἐγνωμεν καὶ οὐδεὶς τί / προτρέψασθαι. Ἔρρωσο.

ἄχουστ' Ὀκτωβρίου κη΄

Γρηγόριος ὁ ὑμέτερος ὁ σό./

Νικόλαφ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ καὶ ἱερῷ ἀνδρὶ ὑγιῶς καὶ / εὐτυχῶς προσενεχθεῖ εἰς

Τρίκλῃν».

26. Πρόκειται γιὰ τὸν πνευματικὸ τῆς Ἱ. Μονῆς Ἁγ. Γεωργίου Μεροκόβου Παῖσιο, μὲ τὸν ὁποῖο ἐρχεται σὲ διαφωνία ἀργότερα ὁ Νικόλαος ἱερεὺς. Γίνεται αἰτία νὰ διχασθεῖ ἡ πνευματικὴ κοινότητα στοῦ Μυρόφυλλο. Μὲ τὸ μέρος τοῦ Παΐσιου πῆγε καὶ ὁ Γρηγόριος Σκιαδόπουλος ὅπως καὶ ὁ ἱερομόναχος Νικόδημος Μασσαράκης πού διδάξεε στὴν σχολὴ Ἄρτας· μάλιστα σοσιζόμενες ἐπιστολὲς στὸν κώδικα ἀντικατοπτρίζουν πόση μεγάλη διάσταση εἶχε τὸ γεγονός αὐτὸ στὸν κόσμον τῶν λογίων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

27. Ὁ Νικόλαος μετὰ τὴν διαφωνία του μὲ τὸν Παῖσιο, κατατρέχεται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Σταγῶν Δανιὴλ ὁ ὁποῖος παίρνει τὸ μέρος τοῦ Παΐσιου καὶ κάνει ἀργὸ τὸν Νικόλαο. Ὁ Νικόλαος καταφεύγει στοῦ Πατριαρχεῖο διὰ ὑπομνήματος χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ λόγιος κωδικόγραφος Νικόλαος προσλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Λαρίσης πού ἐδρεῖται στὴν Τρίκλῃ (Τρίκαλα), γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἐπιστολὲς ἀποστελλοῦνται ἐκεῖ. Μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια καθαιρεῖται ὁ ἐπίσκοπος Δανιὴλ (βλ. Σπανός Κ., Ἡ καθαιρέση τριῶν Θεσσαλῶν κληρικῶν (...), Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο 27, 1995, σελ. 55-62. Ὁ Δανιὴλ «διεστραμμένος ἐξ ἀρχῆς» καὶ ἀγράμματος καθαιρεῖται καὶ δικαίωεται ἐτσι ὁ Νικόλαος ἱερέας.

ΣΤ'

"Αρτα 1-10-1677 Γρηγόριος ιερομόναχος
Κώδικας

Νικόλαος ιερέυς Μυροκόβου

«Ιερῶν ἀνδρῶν αἰδεσιμώτατε, καί φίλων μοι φίλτατε καί πο/θεινότατε κύριε κ. Νικόλαε, εἶης υἰγαίων κατα/ευθυμῶν ἐν ταῖς σ(απη)ριώδεσιν ἀναβάσεσιν.

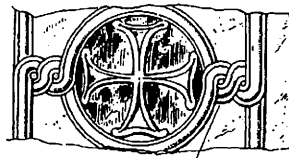
Δέν γράφομεν εἰς πλάτος τῆς ἀγάπης τῆς ἐπειδή / καί τῆς ὥρας σχολήν οὐκ ἀγόμενος, ἔπαινος ἐτησίου / χρείας κατεπειγόμενοι. Διό συγγνωσθέσι εἶης τῆ σῆ αἰδεσιμότητι. Τοῦτο δέ μόνον ἴσθι ὅτι λα/βόντες τὰς κλεινάς τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ἐπι/στολάς, εἰς τὴν πεποθημένην ἡμῖν αὐτῆς υἰγαίαν. / δι' αὐτῶν μαθόντες, τῷ πν(εύμα)τι λίαν ηὔφρανθημεν / ἀγαλλώμενος τῆ εὐεξία τῆς φιλτάτης ἡμῖν κεφα/λῆς καί αἰδεσιμωτάτης υἰγαίνομεν καί ἡμεῖς θεία / χάριτι καί δι'εὐχῶν αὐτῆς ἀγίων ἄχρι τοῦ γράφο/μεν. Ὠοτάραχα²⁸ κομιδὴ σπανίως εὐρίσκοντες / τό ἐφέτος ἔτος, διὰ τῆς περὶ τούτων τῶν ἐμπόρων / ἕως Μελήτης²⁹ ἐπιζήτησιν. ηὔραμεν ὁμως ἕξ τόν / ἀριθμόν, τὰ ὁποῖα ἠγοράσθησαν παράδες ροι' / καί ἅς τὰ λάβει. /

Τοὺς φιλικοὺς ἀσπασμοὺς χαιρετήσομεν / ἀφ'ἡμῶν, ὁ ἡμέτερος Γεώργιος³⁰ ἀκορέστως / ἀσπάζεται τὰς ἀγίας ἡμῶν δεξιὰς. Ὁ παπᾶ-Δαμιανός ὁμοίως ἀντασπάζεται ὑμᾶς. /

Ἐρρωσο καί / πάντας φίλων μοι φίλτατε. /
αχοῦς ὀκτωβρίου 1

Γρηγόριος ἡ ὑμέτερος ἀδελφός.

Τῷ εὐλαβεστάτῳ ἱερεῖ καί αἰδεσιμωτάτῳ ἀνδρὶ / κυρίῳ Νικολάῳ αἰσίως ἐγγχειρισθεῖη. Ἐξ Ἄρτης /εἰς Μυροκόβον³¹».

28. Ἡ ἀποστολὴ αὐγοτάραχου στό Μυρόφυλλο δείχνει σέ ποιὰ κοινωνική θέση εὐρίσκατο τό σημερινό ἀπομονωμένο χωριό αὐτῆ τὴν ἐποχῆ.

29. Μελήτη εἶναι ἡ σημερινὴ Μάλτα, μέ τὴν ὁποῖα εἶχε δοσοληψίες αὐτὴν τὴν ἐποχῆ ἢ Ἄρτα.

30. Πρόκειται γιὰ τόν Γεώργιο, υἱοθετημένο υἱό τοῦ Γρηγορίου Σμιαδοπούλου.

31. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ γράμματος στό Μυρόφυλλο δηλώνει καί τὴν ἐκεῖ παρουσία τοῦ Νικολάου, ὁ ὁποῖος αὐτῆ τὴν χρονολογία ἀσχολεῖται μέ τὴν ἀντιγραφὴ χειρογράφων.

ΕΤΣΙ ΞΕΚΙΝΗΣΕ Ο ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ

ΣΠΥΡ. Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

*Θέλω νά πολεμήσω τουλάχιστον μέ λόγια
καί ἄν εὐτυχῆσω μέ ἔργα,
Θά ξεσηκώσω ἄν μπορέσω καί τίς πέτρες ἀκόμα
ένάντια στους τυράννους τῆς γῆς*

BYRON

“Όλα ἄρχισαν τό 1807, ὅταν στά βιβλιοπωλεῖα τοῦ Λονδίνου ἐφανίστηκε ἕνα βιβλίο ποιημάτων μέ τίτλο “Όρες τεμπελιᾶς”. Εἶχε γραφεῖ ἀπό κάποιον νεαρό λόρδο, τόν George Gordon Byron -τόν κατοπινό λόρδο Βύρωνα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Βύρων ἦταν τότε 19 ἐτῶν καί ἐσπούδασε εἰς τό γνωστό Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ.

Ἡ “Επιθεώρηση τοῦ Ἑδιμβούργου” ἔνα ἀπό τά πιά σημαντικά περιοδικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού ἐσχολίαζε νέα λογοτεχνικά ἔργα, ἔλαβε ἕνα ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου. Τῆς ἄρεσε νά δημοσιεύη ἔξυπνα καί διασκεδαστικά ἄρθρα, ἄν καί μερικῆς φορές “ἔξυπνο” σήμαινε καί ἄδικο.

Ἐτσι ἕνα βιβλίο γραμμένο ἀπό κάποιον νεαρό λόρδο ἦταν μιά καλή εὐκαιρία γιά εἰρωνία καί κατ’ αὐτό τόν τρόπο ἡ “Επιθεώρηση τοῦ Ἑδιμβούργου” ἔγραψε γιά τόν Βύρωνα:

«Ἡ ποίηση αὐτοῦ τοῦ νεαροῦ λόρδου εἰς τήν τάξιν τήν ὁποίαν ἀνήκεν οὔτε ὁ Θεός, οὔτε ὁ ἄνθρωπος». Χλευάζοντας μερικά ποιήματά του, συνεβούλεψε τόν Βύρωνα «νά ἀφήσῃ τήν ποίηση καί νά στρέψῃ τίς κλίσεις του... σέ κάτι πιά καλό».

Ὁ κόσμος ἐδίδασκε καί γέλασε. Κανένας δέν πῆρε στά σοβαρά ἕνα νεαρό λόρδο τοῦ κολλεγίου πού εἶχε ρεζιλευτῆ ἀπό τό πανίσχυρο περιοδικό.

Ἄλλά εἰς τήν ἀρχή τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1809 ἐξεδόθη ἕνα βιβλίο του, “Ἄγγλοι Ποιταῖ καί Σκῶτοι Ἐπικριταῖ”. Ἦταν μιά σάτιρα, πού χλευάζε αὐτούς πού κάνουν κριτικές. Ἄλλά τό ποίημα δέν σταματοῦσε στους κριτικούς. Χτυποῦσε ἐπίσης καί τούς ποιητάς πού ἔγραφαν τότε. Μικροί ἢ μεγάλοι, ὅλοι τους ἐγνωρίζαν τήν αἰχμή τῆς πέννας τοῦ λόρδου Βύρωνα. Ἐκπληκτοί, ἀλλά καί τρομαγμένοι ἀπό τήν τολμηρότητα τοῦ ποιήματός του, ἀλλά καί γοητευμένοι ἀπό τό πνεῦμα του καί τήν ἰκανότητά του, οἱ ἀναγνώστες ἐσχολίαζαν καί συζητοῦσαν, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐσπευδαν νά ἀγοράσουν ἀντίτυπα. Καί ἐρωτοῦσαν: «Ποίός νά ἔναι αὐτός ὁ τρελοδιάβολος ὁ Byron πού εἶχε γράψῃ τήν καλύτερη σάτιρα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Πόουπ;»

Ποίός ἦταν λοιπόν;

Ὁ πατέρας του, John Byron, καταγόταν ἀπὸ εὐγενῆ οικογένεια, ἦταν ἄσωτος καὶ σπάταλος. Εἶχε παντρευθῆ δύο φορές καὶ ἔζησε μὲ τὰ χρήματα τῶν γυναικῶν του. Αὐτοκτόνησε ὅταν τὸ παιδί του ἦταν μόλις 3 ἐτῶν. Ἡ γυναίκα του καὶ ὁ υἱὸς του ἔμειναν μὲ ἐλάχιστα χρήματα. Ἰσα-ἴσα τοὺς ἔφταναν γιὰ νὰ ζήσουν. Ἔτσι ὁ μελλοντικὸς λόρδος Βύρων μεγάλωσε στὸ Ambodin (Ἀμποντίν) τῆς Σκωτίας, ὅπως ὁποιοδήποτε φτωχὸ ἀγόρι. Ἡ μητέρα του ἀρκετὲς φορές ξεσποῦσε ἐπάνω του τὴ συμφορὰ τῆς, καὶ ἀρκετὲς ἄλλες φορές ἢ ἴδια καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι τὸν προσέβαλαν, γιὰτὶ ἦταν κουτσὸς ἀπὸ τὸ ἓνα πόδι. Ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα γιὰ τὸν μόλις δεκάχρονο λόρδο.

Εἰς τὰ δέκα του χρόνια κληρονόμησε ἐντελῶς ξαφνικὰ τὸν τίτλο καὶ τὴν περιουσία τοῦ θεοῦ του. Ἡ ἀλλαγὴ γι’ αὐτὸν ἦταν τρομερή. Κι ὅμως, ἄν καὶ τὰ πράγματα πῆγαιναν ἀρκετὰ καλὰ στὸ σχολεῖο του, μάθαινε πυγμαχία, κολύμβηση καὶ ἔπαιζε στὴν ὁμάδα τοῦ κρίκετ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Κάιμπριτζ, πλὴν ὅμως ἔδινε τὴν ἐντύπωση ἰδιορρύθμου.

Ὁ Βύρων εἶχε διαβάσει πολὺ ποίηση καὶ ἱστορία καὶ ἦταν εἰς θέσιν νὰ συμπεριφερθῆ γοπητικὰ ὅταν τὸ ἤθελε. Ἦταν πολὺ εὐαίσθητος, μπορούσε νὰ φθάσῃ στὴν παραφορὰ γιὰ τὰ πῶ ἀσημάντα πράγματα καὶ ἔδειχνε ὅτι δέν τὸν ἐνδιέφερε ἡ γνώμη κανενὸς γιὰ ὅ,τι ἔκανε.

Αὐτὸς λοιπὸν ἦταν ὁ νεαρὸς πού εἶχε καταπλήξει τὴν Ἀγγλία μὲ ἓνα ποίημά του. Καὶ πρὶν οἱ Ἀγγλοὶ προλάβουν νὰ μάθουν περισσότερα ἀπὸ τὰ λίγα πού ἤξεραν γι’ αὐτὸν, ἓνα-δύο μῆνες μετὰ τῆ δημοσίευση τοῦ “Ἀγγλοὶ Ποιητὲς καὶ Σκῶτοι Ἐπικριτὲς”, ὁ λόρδος Βύρων ἔφευγε γιὰ ταξίδι στὴν Πορτογαλλία, τὴν Ἰσπανία, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία.

Ὅταν γύρισε μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια, ἔφερε ἓνα νέο ποίημα μαζί του “Τὸ προσκύνημα τοῦ Τσαϊλντ Χάρολντ”, τὸ ὁποῖο ἐνεπνεύσθη στὴν Πορτογαλλία καὶ ἐδημοσιεύθη στὶς ἀρχὲς τοῦ 1812. Ἡ Ἀγγλία ἐγοπητεύθη ἀπὸ αὐτὸ τὸ ποίημα. «Ἐύπνησα ἓνα πρῶνὸ καὶ βρῆκα τὸν ἑαυτὸ μου διάσημο», ἔλεγε ὁ λόρδος Βύρων.

Διαβάζοντας τότε τὰ δύο πρῶτα μέρη τοῦ “Τσαϊλντ Χάρολντ”, κάποιοι θά ποῦν «τί τὴν ἔχει πιάσει τὴν Ἀγγλία;» ἐπιθύριζε ὁ Βύρων. Τὸ μεγάλο αὐτὸ ποίημά του ὀμιλεῖ γιὰ ἓνα νέο, πού ἔφυγε μὲ πλοῖο μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, γιὰ νὰ ξεχάσει μιὰ ζωὴ ποτοῦ καὶ ἔρωτα, καὶ πῆγε στὴ Νότια Εὐρώπη. Στὴν πραγματικότητα τὸ ποίημα ὕμνουσε τὸν ἴδιο τὸν Βύρωνα. Δέν ἦταν μιὰ ἱστορία ἀπλῶς. Ἦταν μιὰ σειρά μὲ περιγραφὲς ἀπὸ τὰ μέρη πού εἶχε δεῖ ὁ “Child Harold” μὲ τίς σκέψεις του καὶ μὲ τὰ συναισθήματά του. Ἄλλὰ στὸ 1812 κάτι τέτοιο ἦταν πολὺ ἐντυπωσιακὸ ἢ μᾶλλον ἀδιανόητο.

Τότε δέν ὑπῆρχαν οὔτε τηλέφωνα, οὔτε ὑπηρεσίες ἐπικαίρων μὲ τὰ νέα τῆς ἡμέρας. Ἡ Ἰσπανία καὶ περισσότερο ἡ Ἑλλάδα δέν εἶχαν ἀνταποκριτὰς ἐφημερίδων διὰ τὴν Ἀγγλίαν καὶ ὁ λόρδος Βύρων ἦταν ἓνα εἶδος γλαφυροῦ ἀνταποκριτοῦ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ποίηση πού ἔγραφε ἦταν ἓνα νέο ζωντανὸ εἶδος ποιήσεως, διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ξηρὰ ἠρωϊκὰ δίστιχα τῶν μέχρι τότε ποιητῶν. Χρησιμοποιοῦσε τὴν γραφίδα τοῦ Spenser μὲ τὴ γεύση τοῦ ρομαντισμοῦ καὶ τοῦ ἵπποτισμοῦ καθὼς καὶ γραφικὲς περιγραφὲς

για επικίνδυνες πόλεις, για ταυρομαχίες, για Τούρκους αξιωματικούς και για Έλληνικά έρεϊπια.

Οι αναγνώστες των ιπποτικών μυθιστορημάτων, οι έραστές των αγρίων θαλασσών, των υψηλών βουνοκορφών και των μοναχικών έρημητριών, όλοι αυτοί που είχαν αρχίσει να κουράζονται με τις προηγούμενες επδόσεις του σπίν ποίηση, ξαφνικά βρήκαν σ' αυτό τό ποίημα τό είδος τής ποιήσεως που τούς αντιπροσώπευε.

Είναι αλήθεια ότι πριν αρχίσει να γράφει ο λόρδος Βύρων, οι ρομαντικοί ποιηταί είχαν προχωρήσει κιόλας σέ αλλαγή του στυλ. Άλλά ο Γουάρντγουορθ, ο Κόλεριτζ και ο Μπλαϊνκ ήταν τόσο άσυνήθιστοι ή παράξενοι ή αλλόκοτοι ή τρελοί, όπως έσυνήθιζε άργότερα να τούς άποκαλεί ο Βύρων, που οι περισσότεροι αναγνώστες ποιημάτων τούς άγνοούσαν ή τούς άμφισβητούσαν. Ο Μπέρνς και ο Ουώλτερ Σκωτ ήταν δημοφιλείς, αλλά ο πρώτος έγραφε στή σκωτσέζικη διάλεκτο και ο Ουώλτερ Σκωτ είχε περιορισθεί στις μπαλάντες και στις ήδη γνωστές του ιστορίες. Τραγουδισταί, ποιηταί σαν τον Μούρ και τον Κάμπελ έπαιζαν μέ ρομαντικές ιδέες, αλλά άκόμη κρατούσαν πολλά στοιχεία του 18ου αιώνας. Τό πνεύμα του ήρωϊκού δίστικου εξακολουθούσε να κυριαρχεί.

Ο λόρδος Βύρων όμως έγραψε μία ρομαντική ποίηση, που έκέρδισε άμέσως τήν κοινή γνώμη, έφερε τή φύση, τό πάθος, τή μελαγχολία και τά δάκρυα στή μόδα. Τά κατάφερε διότι διέθετε κοινόν νοϋ και γνήσιο ρομαντισμό. Είχε δείξει τήν ικανότητά του να χειρίζεται τό ήρωϊκό δίστικο, και ή ίδια αυτή δύναμη φάνηκε θεαματική στον "Τσάιλντ Χάρολντ" διά τήν όποϊαν οι όπαδοί τής κλασικής ποιήσεως δέν άντέδρασαν πολύ. Τά πιο ευτυχισμένα ποιήματα του λόρδου Βύρωνα ήταν ρομαντικά, όχι μόνον στις σκηνές που περιγράφουν ή στή γλώσσα ή στή μορφή που είναι δοσμένα, αλλά και στο προσωπικό έντονο αίσθημα που έκλεισε μέσα τους ο λόρδος Βύρων, γιατί σ' αυτά τά ποιήματα τραγούδησε τή λύπη του, τό μίσος του και τήν αγάπη του. Τραγούδησε άκόμη κι αυτά που έννοιωσε για τις αρχαίες πόλεις που έπεσκέφθη, για τις θάλασσες που πέρασε, για τά πεδία των μαχών που είδε, για κάθε τί που άκουσε για ανθρώπους και χώρες. Μέ τό άγγιγμα του λόρδου Βύρωνα ή ποίηση, που είχε αρχίσει να γίνεται άπόμακρη και σκοτεινή, έγινε πάλι σύγχρονη, ζεστή, έντυπωσιακή και σπουδαία και ο ίδιος έγινε σπουδαίος και διάσημος.

Τώρα ήταν και έντυπωσιακά όραϊος. Είχε ένα καλοσχηματισμένο κεφάλι μέ πυρόξανθα σγουρά μαλλιά, μέ μία έξοχη αισθησιακή μύτη, στόμα και πηγούνι και μάτια που ο Κόλεριτζ τά είχε πει "άνοιχτές θύρες του ήλιου".

Η θάναυση και έξυπνη επίθεσή του στους κριτικούς, τό γεγονός ότι ήταν λόρδος, τά ταξίδια του και ή υπερέφανη συμπεριφορά του, ήταν φορές που έκαναν τις γυναίκες να διεγείρονται τόσο πολύ όταν τον έβλεπαν, ώστε να λιποθυμούν. Έτσι ο λόρδος Βύρων βρέθηκε στην άνώτερη κοινωνία του Λονδίνου. Συνδιαλέχθηκε μέ άλλους ποιητάς. Έρωτεύθηκε και άπαρνήθηκε μία σειρά γυναικών, και τή νύχτα ή όποτε άλλοτε του δινόταν ευκαιρία έγραφε ποίηση. Τά μικρά ποιήματα και οι μεγάλες ποιητικές συθέσεις που έγιναν μέ αυτό τον τρόπο, δέν είναι ή καλύτερη δουλειά του και όταν σκεφθούμε

πῶς ἐγράψαν, μπορούμε νά καταλάβουμε τό γιατί.

Οἱ ἔρωτες τοῦ λόρδου Βύρωνα μόλις τώρα ἀποκτοῦσαν ιδιαίτερη σημασία στή ζωή του. Πάντα τόν ἐγοῦτευαν οἱ γυναῖκες – ἄν καί ὄχι τόσο πολύ ὅσο προσεποιεῖτο– γιατί τοῦ ἄρεσε νά νομίζουν πῶς ἦταν χειρότερος στήν πραγματικότητα. Καί τώρα τοῦ ἦταν πολύ εὐκόλο νά ἐρωτεύεται, ἀφοῦ ὅλες οἱ γυναῖκες στήν Ἀγγλία ἐνδιαφέρονταν γι’ αὐτόν. Περνοῦσε ἀπό τόν ἕναν ἔρωτα στόν ἄλλο, κατάστασι πού συνεχίστηκε γιά χρόνια. Πιθανόν σέ μία προσπάθεια νά ξεφύγει ἀπό τούς ἔρωτές του, πού διαρκοῦσαν μόνον ὀλίγους μῆνες καί τόν ἄφηναν θλιμμένο, ὁ ποιητής ἄρχισε τήν πιά ἀτυχή ἐρωτική του σχέση –τόν γάμο.

Μποροῦμε νά σταθοῦμε! γιατί ἤλπιζε νά βρεῖ τήν γαλήνη καί τήν σταθερότητα σ’ αὐτόν τόν γάμο. Ἡ Ἀναμπέλα Μιλμπάνκ ὑπῆρξε ἤρεμη, γνωστική κοπέλλα. Ἦταν ὁμορφη γνωστική καί πλούσια, ἀπό καλή οἰκογένεια. Πρέπει νά ἦταν, πέρα ἀπό τήν ἀντιμέτωπιση τῶν δανειστῶν του, μιά εὐπρόσδεκτη ἀνακούφιση γιά τόν Βύρωνα, ὕστερα ἀπό τίς ξαναμμένες φλύαρες καί διαχυτικές γυναῖκες πού συνήθως εἶχε σχέσεις.

Ἀλλά, ὅπως μπορούμε νά ἰδοῦμε τώρα, τό πρόβλημα ἦταν ὅτι ἡ μίς Μιλμπάνκ – μετέπειτα λαίδη Μπάϊρον– ἦταν μιά γυναίκα μέ πολύ σταθερές συνήθειες καί ἀπόψεις, δηλαδή τό ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπό τόν Βύρωνα. Καί παρ’ ὄλο πού ἐγνώριζε ὅτι ὁ ἄνδρας τῆς ἦταν ἀτίθασος, εἶχε τήν ἐλπίδα πῶς θά τόν ἀλλάξει. Ἐνόμιζε πῶς ὁ φουρτουνιασμένος ποιητής θά καταλάγιαζε, θά ἄλλαζε γνώμη, θά καλυτέρευε τούς τρόπους του καί θά γινόταν σάν κάποιος συνηθισμένος παντρεμένος κι ἄς παρέμενε ὁ ποιητής τοῦ πάθους.

Ἀλλά οἱ τίγρεις δέν γίνονται ἀρνάκια κι ὁ λόρδος Βύρων δέν ἄλλαξε καθόλου. Ἀπό τότε πού παντρεύτηκε, δέν τοῦ ἄρεσαν οἱ ιδέες καί ἡ συμπεριφορά τῆς γυναίκα του. Εἶναι σίγουρο πῶς ἦταν τραχύς καί σκληρός ἀπέναντί τῆς. Τελικῶς ἡ λαίδη Μπάϊρον φαίνεται ὅτι εἶχε φοβηθῆ πῶς ἦταν τρελλός καί ὅταν τήν διαβεβαίωσαν πῶς δέν ἦταν, ἐζήτησε διαζύγιο. Ὁ χωρισμός πραγματοποιήθηκε καί ἡ Ἀναμπέλα κράτησε τή μικρή νεογέννητη κόρη τους. Ὁ λόρδος Βύρων ἔγραψε ἀρκετά ποινεμένα ποιήματα γιά τό χωρισμό του τά ὁποῖα ἐδημοσίευσαν οἱ ἐφημερίδες καί ἔτσι ὁ λόρδος ἔχασε ξαφνικά τή δημοτικότητά του. Μετά ἀπό λίγο ἔφυγε ἀπό τήν Ἀγγλία, λέγοντας πῶς δέν ἤθελε νά ξαναγυρίσει ποτέ πιά.

Καί δέν ξαναγύρισε ποτέ...

Αὐτά συνέβησαν τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1816 καί γιά ὀκτώ χρόνια ὁ λόρδος Βύρων περιπλανήθηκε στήν Εὐρώπη. Εἰς τήν Ἑλβετία συνάντησε τόν Σέλλεϋ καί οἱ δύο ποιηταί ἔμειναν φίλοι ὡς τόν θάνατο τοῦ Σέλλεϋ πού πνίγηκε τό 1822. Ὁ Βύρων ταξίδεψε στήν Βενετία καί ἀπό ἐκεῖ στή Ραβένα, τήν Πίζα καί τήν Γένοβα. Ἦταν συνεχῶς ἀνήσυχος καί συχνά περίλυπος. Ποτέ δέν ξεχνοῦσε ὅτι ἦταν λόρδος καί ἀποζητοῦσε νά κάνει κάτι πέρα ἀπό τό νά γράφει ποιήματα –νά διακριθεῖ στήν πολιτική ἢ σέ ἄλλα πρακτικά θέματα, νά γίνει ἡ κεφαλή μιᾶς μεγάλης οἰκογένειας ἢ κάτι περισσότερο– σκεπτόταν διαρκῶς πῶς ἦταν μακριά ἀπό τήν Ἀγγλία καί τήν μικρή κόρη του.

Ἰσως ἔλεγε μέ τήν ποίησή του, ὅτι δέν μπορούσε νά ἐκφράσει μέ ἄλλους τρόπους.

Πάντως ἐνῶ ἐθλίβετο ὅτι ἦταν ἀπλὸς ποιητής, ἐν τούτοις δημιούργησε μεγάλα ποιήματα, ὅπως στὴν Ἑλβετία ἔγραψε τὸν “Φυλακισμένο τοῦ Σιγιόν” καὶ τελείωσε τὸ “Προσκύνημα τοῦ Τσαίλντ Χάρολντ”. Στὴν Ἰταλία ἔγραψε σειρὰ ὀλόκληρη ἀπὸ ἔμμετρα θεατρικὰ ἔργα καὶ τὸ μεγαλύτερο καὶ σπουδαιότερο ἀπ’ ὅλα τὰ ποιήματα πού ἦταν ὁ “Δὸν Ζουάν”.

*Βουνά τὸν πλατὺ Μαραθῶνα κοιτάτε
καὶ κείνος κοιτάει τῆ θάλασσα πέρα
κι ἐγὼ πῶς μπορούσε νὰ ὄνειρεύομαι νᾶναι
ἐλεύθερη πάλι ἢ Ἑλλάδα μιά μέρα.
Γιατὶ σέ ἐδάφη πού νίκες κατέχουν,
ἐγὼ δέν ἀντέχω γιὰ σκλάβο νά σ’ ἔχουν.
Στὸν ἄδοξο δρόμο πού ἡ μοίρα μέ δένει
μ’ ἀνθρώπους πού ἔχουν σκλαβιάς ἀλυσίδα,
Τὸ νοιώθω πῶς κάτι τῆ σκέψη βαραίνει
ἀφοῦ μέ ντροπιάζει μιά τέτοια πατρίδα.
Τὶ νὰ ’χει ὁ βάρδος στό νοῦ του τὴν ἄκρη
παρὰ γιὰ τούς Ἕλληνες πίκρα καὶ δάκρυ...*

ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΟΥ ΠΟΙΗΜΑ

Στὰ “Ἑλληνικά Χρονικά” τοῦ Μεσολογγίου, φ. 12/11-2-1825, σελ. 4, δημοσιεύτηκε τὸ τελευταῖο ἴσως ποίημα τοῦ Λόρδου Βύρωνα, γραμμένο βέβαια στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, μέ μετάφραση δίπλα στὰ Ἑλληνικά. Τὴν μετάφραση ἔκανε ὁ Σπυρίδων Τρικούπης. Ἄξιζει νὰ τονισθεῖ ἡ σεμνότητα τοῦ μεταφραστῆ, πού σημειώνει «κανεῖς δέν γνωρίζει καλῆτέρὰ μου τὴν ἀτέλειαν αὐτῆς μου τῆς μεταφράσεως». Ἀποφεύγουμε τὴν σύγκριση μέ σημερινούς διανοουμένους (Σημ. “Σκουφᾶ”).

ΛΟΡΔ ΜΠΑΪΡΩΝ

Τοῦ Κυρίου Σπυρίδωνος Τρικούπη, Μέλους τοῦ Σ. Βουλευτικῆς Σώματος.

Ἐκλείσεν ὁ Λόρδ Μπαΐρων τὸ στόμα του διὰ τὴν ὑστερὴν φορὰν εἰς Μισολόγγι μέ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος· ἐκλείσεν καὶ ἡ Μοῦσα τὸ στάδιον τῆς ποιητικῆς του δόξης μέ τούς ἀκολουθούς στίχους, γραμμένους καὶ αὐτούς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου γίνεται πάλιν λόγος διὰ τὴν ἀγαπητὴν του Ἑλλάδα. Αὐτοὶ οἱ στίχοι ἐγγράφησαν ἀπὸ τὸν ἴδιον εἰς Μισολόγγι ταῖς 22 Ἰανουαρίου 1824, τὴν ἡμέραν (καθὼς μαρτυρεῖ τὸ ἰδιόγραφόν του) ὅπου ἐκλείσεν τούς τριανταεξ χρόνους τῆς ζωῆς του· αὐτούς ἐτόλμησα καὶ ὅπως ἠμπόρεσα τούς ἐμετάφρασα καὶ τούς κοινολόγῳ εἰς τὴν Ἑλλάδα, μόνον ὅτι κανεῖς δέν γνωρίζει καλῆτέρὰ μου τὴν ἀτέλειαν αὐτῆς μου τῆς μεταφράσεως. Δέν εἶναι ἡ δύναμις καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, κοινὰ προτερήματα τῶν ποιημάτων του, μῆτε ἡ περίστασις εἰς τὴν ὁποίαν ἐγγράφη ὅπου μέ ἐπαρακίνησαν καὶ τούς ἐμετάφρασα· εἶναι ἡ ἐντύπωσις ὅπου μοῦ ἔκαμαν ὅταν τούς ἐπρωτοδιάβασα. Μοῦ ἐφάνη ὅτι ἐδιάβασα τὴν Διαθήκην τῆς καρδιᾶς του.

Η καρδιά μου καιρός είναι ανερώτευτη νά ζῆ,
 ἀφ' οὗ ἔπαυσε ν' ἀνάφτη σ' ἄλλαις φλόγα ἔρωτικῆ.
 Πλήν κ' ἄν ἔπαυσε ν' ἀνάφτη σ' ἄλλαις φλόγα ἔρωτικῆ,
 ἡ καρδιά μου πάντα θέλει μέ τόν ἔρωτα νά ζῆ.

Μοῦ ἐμαράθηκαν τά νιάτα, πᾶνε τ' ἄνθη καί οἱ καρποί
 τῆς Ἀγάπης· τώρα τάφος καί καῦμός μ' ἀκαρτερεῖ.
 Μέ θειαφότοπον ὁμοιάζει τῶν σπηθιῶνε μου ἡ φωτιά,
 ὅπου καίεται καί δέν καίει· εἶν' νεκρόκαυστη πυρά.
 Φόβοι, ἐλπίδες, πόνοι, ζάλαις τήν καρδιάν μου δέν κινοῦν·
 δέν ἰσχύει μήτ' ἡ Ἀγάπη, στόν ζυγόν πλήν μέ κρατοῦν.
 Μακρὰ τώρα ἀπ' τήν ψυχὴν μου, μακρὰ τέτοιοι στοχασμοί,
 εἰς τόν Τάφον τώρα ἡ Δόξα τόν ἀνδρεῖον ξεπροβοδεῖ,
 Καί τοῦ κλειῖ τά μάτια ἄν πέση θῦμα τῆς Ἐλευθεριᾶς.
 τήρα· γύρω μας τουφέκι, φλάμπουρο, Δόξα, Ἑλλάς!
 Ὁ Σπαρτιάτης βαστασμένος σπὴν ἀσπίδα ἕνα καιρόν
 πλιό ἐλευθερος δέν ἦτον ἀπ' τόν τωρινόν Γραικόν.
 Ψυχὴ ξύπνισε ψυχὴ μου! τήν Ἑλλάδα δέν ξυπνῶ.
 ἔξυπν' εἶναι νά ἡ Ἑλλάς μου! ψυχὴ ξύπνα ἀπ' τόν βυθό!
 Τήν ἀθάνατην στοχάσου τήν οὐράνιαν πηγὴ
 ποῦ ποτίζει τό κορμί σου. Ὅθεν ἦλθες τρέχα ἐκεῖ.
 Πάθη ὅπου ξανανέουν καταπάτα τα ψυχὴ.
 ἄχρηστο γιά μέ τό γέλιο εἶν' τοῦ Κάλλους καί ἡ ὄργη.
 Ἄν τί Νιότη σου λυπᾶσαι, γιατί θέλεις πλιό νά ζῆς;
 τῆς τιμῆς ἐδῶναι ὁ Τάφος· τρέξε αὐτοῦ νά σκοτωθῆς.
 Δέν σοῦ μένει παρά ναῦρης ὅ,τι ἐγύρευες παντοῦ,
 καί νά τό εὔρης δέν μποροῦσες. Μνημα Ἀνδρός Πολεμικοῦ.
 Βρῆσκωντάς το κύττα γύρω, πιάσ' τήν θέσιν ποῦ ποθεῖς,
 γιά τήν δόξαν πολεμῶντας πέσ' ἐκεῖ ν' ἀναπαυθῆς.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ*

ΕΥΡΥΔΙΚΗΣ ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ

Τό θέμα τής μουσειακής παρουσίασης τής λαογραφίας –σημειώνοντας τήν εμφάνισή του ως επιστημονικό ζήτημα ήδη από τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα– ἔχει ἀπασχολήσει πιό ἐντατικά ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰώνα μας τούς ἐπιστήμονες στό ἐξωτερικό καί στήν Ἑλλάδα.¹

Ἐνάμεσα στίς πρώτες σχετικές ἐργασίες συγκαταλέγεται τό ἄρθρο τοῦ Στίλπανος Κυριακίδη μέ τίτλο “Λαογραφικά Μουσεῖα”, πού δημοσιεύθηκε στό περιοδικό *Μῆνες*, τεύχ. γ’ (σελ. 110-116), τόν Μάρτιο τοῦ 1937 στή Θεσσαλονίκη καί ἀναφέρεται στήν ἀναγκαιότητα τής δημιουργίας τῶν λαογραφικῶν μουσείων καί στήν ὑπηρεσία πού προσφέρουν στήν ἐπιστήμη τής Λαογραφίας. Ἡ ἀνάγνωσή του σήμερα ἀπό τή σκοπιά τής σύγχρονης μουσειολογικῆς ὀρολογίας καί θεματικῆς ὁδηγεῖ σέ ἐπισημάνσεις πού ἀναφέρονται:

- στή συλλεκτική πρακτική
- στήν ἀποστολή καί στό ρόλο τοῦ μουσείου
- στήν ἰδιάζουσα ἐκπαιδευτική διαδικασία πού συντελεῖται μέσα στό μουσεῖο
- στήν τυπολογία τῶν μουσείων
- στό ὀργανωτικό καί λειτουργικό πλαίσιο τής σύστασής τους, καί
- στή στρατηγική τοῦ προγραμματισμοῦ τους.

Εἰδικότερα, στό ἄρθρο αὐτό ὁ Κυριακίδης: *ἐπισημαίνει* τήν ἀνάγκη τής ἐνέργειας τοῦ συλλέγειν κατά ἐπιστημονικό τρόπο, δηλαδή συστηματικά, μεθοδικά καί ἀντιπροσωπευτικά καί ὄχι μέ βάση προσωπικές ἐπιλογές ἢ ἰδιοτροπίες τοῦ μελετητή· *τονίζει* τήν ἀνάγκη συλλογῆς τοῦ συνόλου τῶν ὑλικῶν τεκμηρίων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, δηλ. καλλιτεχνημάτων καί ἐργῶν πρακτικῆς ἀνάγκης· ὑπογραμμίζει τόν ἐκπαιδευτικό ρόλο τοῦ μουσείου ὡς ἰδρύματος, μιλώντας γιά τήν

* Ανακοίνωση στό 1ο Συνέδριο Ἀνθρωπολογίας, Κομοτηνῆ 5-7 Νοεμβρίου 1993.

1. Βλ. σχετ. Patricia Hall and Charlie Seemann (eds): *Folklife and Museums (Selected Readings)*. Nashville, Tennessee: The American Association for State and Local History, 1987.

καλλιέργεια, ανάπτυξη και αὐτογνωσία πού ἐπιτυγχάνεται μέσω αὐτοῦ· διακρίνει δύο βασικές διαδικασίες πού ἐπιτελοῦνται μέσα σέ αὐτό: τή μελέτη καί τή "θέαση" (τὴν ἀποκαλεῖ "θεωρία") τοῦ ἐθνικοῦ βίου· διαβλέπει τὴ σημασία πού ἔχει –καί γιὰ λόγους διδακτικούς– ἡ συγκρότηση πανεπιστημιακῶν μουσείων, καθὼς καί τὴ σημασία πού ἔχει ἡ δραστηριοποίηση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης στὸν τομέα γενικά τῆς δημιουργίας λαογραφικῶν μουσείων καί ἀναφέρεται σέ δραστηριότητες πού θὰ πρέπει νά ἀναλάβουν δήμοι καί κοινότητες –θέμα πού στή σημερινή πραγματικότητα ἀποδίδεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς πολιτιστικῆς ἀποκέντρωσης.

Ἄκόμα, στὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀνευρίσκονται, ἐν σπέρματι, στοιχεῖα αὐτοῦ πού σήμερα χαρακτηρίζουμε ὡς στρατηγικό σχεδιασμό, καθὼς ἀναφέρεται ὅτι χρειάζεται πρῶτα νά ὑπάρχει ἡ ἀντίληψη τῆς ἐθνικῆς καί ἐπιστημονικῆς ἀνάγκης – αὐτὸ πού σήμερα στή γλώσσα τοῦ σύγχρονου μουσειακοῦ management ὀρίζεται ὡς *ὄραμα*– καί ἡ διάθεση γιὰ ἐργασία, –αὐτὸ πού θὰ χαρακτηρίζαμε μὲ σημερινὰ μουσειολογικά δεδομένα ὡς *ἐπαγγελματικὴ προσήλωση*· μετὰ ἀναφέρεται στὸ χῶρο στέγασης καί τελευταία στὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὅτι μπορεῖ νά εἶναι λίγα. Ἡ ἱεράρχηση αὐτὴ θὰ ἔλεγα ὅτι ἐμφανίζει μιὰ λεπτὴ πνευματικὴ συγγένεια μὲ τὶς τάσεις τῆς σύγχρονης μουσειακῆς πράξης, δεδομένου μάλιστα ὅτι μὲ τὶς σκέψεις αὐτῆς τοῦ Κυριακίδη προβάλλει ὡς κινητήρια δύναμη ὁ *ἄνθρωπος* –μὲ τὰ ὄραματά του, τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση καί τὴν ἀφοσίωσή του– θέμα στὸ ὁποῖο ἐπικεντρῶνεται σήμερα τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σύγχρονης μουσειολογίας.

Προχωρώντας τώρα σέ μιὰ σφαιρικότερη θεώρηση τοῦ θέματος πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἔως σήμερα σχετικὴ μὲ τὸν ἐπιστημονικὸ κλάδο τῆς Λαογραφίας μουσειακὴ πρακτικὴ καί στὸν ἑλληνικὸ καί στὸ διεθνὴ χῶρο προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ ὀρισμένες σταθερὲς –χαρακτηριστικὲς, ἄλλωστε καί κοινὲς γιὰ κάθε τύπο μουσείου– ὅπως εἶναι ἡ συγκέντρωση καί παρουσίαση ὑλικῶν τεκμηρίων– ἢ ὅπως ἀλλιῶς θὰ λέγαμε ἀντικειμένων κυρίως τρισδιάστατων– τὰ ὁποῖα ἄλλοτε προσεγγίζονται ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ πλευρὰ καί ἐξετάζονται ὡς ἔργα τέχνης, ἄλλοτε ἀναλύονται κοινωνιολογικά καί ἄλλοτε μελετῶνται μὲ βάση τὴ λειτουργικὴ χρῆση τους.²

Ἡ ἔννοια ὅτι τὸ τρισδιάστατο λαογραφικὸ ἀντικείμενο εἶναι τεκμήριο – διαπίστωση πού κάθε φορὰ προκύπτει καί ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἐπιστημονικὴ λαογραφικὴ ἐρευνα– πρυτανεῦει καί καθοδηγεῖ τὶς ἐπιλογὲς τῆς μουσειακῆς πράξης– κυρίως σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ συλλογὴ καί τὴν παρουσίαση– μὲ τρόπο καθοριστικὸ, τοῦλάχιστον στὶς τελευταῖες δεκαετίες, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀναζήτηση ἐφαρμογῶν καί λύσεων πού σκοπὸ ἔχουν νά κοινοποιοῦν καί νά προβάλλουν, ὅσον τὸ δυνατόν πιὸ ἀνάγλυφα, τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα.³ Οἱ μουσειακὲς αὐτὲς ἐφαρμογὲς πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση τοῦ μουσείου, πού ἡ ἐξέτασή της ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ, τὴ γενετικὴ καί τὴν ὄντολογικὴ διάσταση

2. Alain Nicolas (ed): *Nouvelles Muséologies*. Marseille: Muséologie Nouvelle et Experimentation Sociale, 1985, σελ. 65. Jaques Hainard et Roland Kaehr (eds): *Temps perdu, temps retrouvé* (Voir les choses du passé au présent). Neuchâtel, Suisse: Musée d' Ethnographie, 1985, σελ. 66 κεξ.

3. *Temps perdu, temps retrouvé*, ὁ.π., σελ. 163.

προβληματίζει σε κάθε εποχή και σε κάθε κοινωνία εκείνο που δρα μέσα σε αυτό και αναζητεί μέσα από αυτόν τον έτασμο τελεολογικές ερμηνείες και δικαίωση.⁴ Έπιπλέον, ο τρισυπόστατος αυτός προβληματισμός οδηγεί σε αναζητήσεις προωθημένων μοντέλων πράξης, που υποδηλώνουν μια διαρκή τάση για επαναπροσδιορισμό των ορίων και του περιεχομένου των παραμέτρων της συλλογής και παρουσίασης, για τις οποίες έγινε λόγος προηγουμένως.

Μέσα από αυτήν την προοπτική, και για να μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα, τό ιδανικό της απόκτησης και αποθησαύρισης, για τη διατήρηση στο διηνεκές, –πού βρίσκεται πάντα στην άφετηρία της μουσειακής ενέργειας του συλλέγειν– προσανατολίζεται σε πεδία ποικίλα και διαφορετικά από τά ήδη καθιερωμένα, ή εργώδης έπιστημονική έπεξεργασία του συλλεγόμενου ύλικού επιβάλλει να γίνεται πλέον λόγος για μουσειο-τράπεζα δεδομένων και ή φροντίδα για παρουσίαση προς τά έξω έργου άπτού και εύληπτου από τόν κοινωνικό άποδέκτη καταλήγει στην έντατικοποίηση της μορφωτικής δραστηριότητας του μουσείου.

Αυτό σημαίνει ότι στο επίπεδο του συλλέγειν και μέ γνώμονα τά έρευνητικά πεδία στά όποια στρέφει τό ενδιαφέρον της ή Λαογραφία, ό όρίζοντας έπεκτείνεται σε ότιδήποτε είναι τρισδιάστατο και άποτελεί είτε άπτότοκο καλλιτεχνικής ένόρασης (δηλαδή τά έργα της λαϊκής τέχνης μέ τη γνωστή τυπολογική διαίρεσή τους σε ξυλόγλυπτα, λιθόγλυπτα, ύφαντά, κεντήματα κ.λπ.) ή παράγωγο πρακτικής άναγκαιότητας συνδεδεμένο μέ μία οικονομική, έπαγγελματική ή γενικότερα βιοτική πραγματικότητα (και έδώ συμπεριλαμβάνονται διάφορα εργαλεία).

Η παράλληλη συλλογή τεκμηριωτικών πλαισιωτικών στοιχείων (όπως π.χ. φωτογραφίες, κείμενα, σχέδια, ήχητικό ύλικό κ.λπ.) καταλήγει στη συσσώρευση δεδομένων, που τελικό στόχο έχουν την άνάπλαση της πραγματικότητας, από την όποια προέρχεται τό άντικείμενο, μέσα από τις δυνατότητες που διαθέτει τό μουσειο –και έδώ νοείται κυρίως ή μουσειακή έκθεση, που συνιστά τό κατεξοχήν έκφραστικό μουσειακό ιδίωμα.⁵

Στή διαδικασία αυτή της έκθετικής παρουσίασης, ή επίμονη προσφυγή στην άρωγή της σύγχρονης τεχνολογίας, μέ τη χρήση έφαρμογών από τόν κλάδο τών γραφικών τεχνών, τών όπτικοακουστικών μέσων και της πληροφορικής, συμβάλλει στην προσπάθεια για σύλληψη ή άνάπλαση ολοκληρωμένων συνόλων ζωής, χωρίς όμως από την άλλη πλευρά να αίρεται όριστικά ή αίσθηση της άποσπασματικότητας, που άποτελεί έγγενή άδυναμία του έγχειρήματος αυτού, άφού έξ όρισμού κάθε άντικείμενο που αφαιρείται από τό ζωτικό χώρο του, για να εισέλθει στο συμβατικό μουσειακό περιβάλλον, άλλουώνεται θεμελιακά, ως προς την όντολογική διάστασή του.

Προσπάθεια για ύπέρβαση αυτής της άντινομίας, που είναι σύμφυτη μέ την ούσία του φαινομένου “μουσειο”, άποτελούν δραστηριότητες μέ στόχο εκπαιδευτικό –όπως είναι τα ποικίλα μορφωτικά προγράμματα για τό κοινό, που επιδιώκουν να

4. Bernard Schiele (ed): Faire voir, faire savoir. La muséologie scientifique au présent. Quebec: Musée de la Civilisation, 1989, σελ.10-11. Bernard Deloche: Muséologica. Contradiction et logique du musée. Muséologie Nouvelle et Expérimentation Sociale, 1989², σελ. 39 κ.έξ.

5. Εύρυδικη Άντζουλάτου-Ρετούλα: Λαογραφικά Μουσεία και Παιδεία. Άθήνα 1986, σελ. 11 κ.έξ.

μειώσουν γνωσιολογικά την “απόσταση” από το αντικείμενο⁶ και να αποκαταστήσουν τη σχέση του ανθρώπου με αυτό, έτσι όπως το έντοπίζει στην πρωτογενή της μορφή, όταν τη μελετά, ή Λαογραφία.

Το τρισδιάστατο μουσειακό αντικείμενο συνιστά την πύο εύλογη μουσειακή επένδυση, αλλά δέν αποτελεί τό μόνο πεδίο πού έρευνά ή Λαογραφία. Άπομένει ένα πλήθος άλλων τομέων, πού ανάγονται στη σφαίρα του “μή άπτού”, του μή προσδιοριζόμενου από ύλικά σχήματα, όπως είναι: ό λόγος, οι δοξασίες, οι δημιουργικές διαδικασίες σε όλα τά επίπεδα παραγωγής, οι ψυχικές τάσεις και οι μεταφυσικές άναζητήσεις.

Ύπάρχει ακόμα και αυτή ή ίδια ή έπιστημολογική θεώρηση αυτού τούτου του κλάδου της Λαογραφίας, πού δίνει κάθε φορά τό status quo στό όποίο έχει φθάσει ή έπιστήμη αυτή.

“Όλα αυτά τά πεδία στοιχειοθετούν μιά πρόκληση για ή μουσειακή πρακτική και τό έρώτημα πού τίθεται είναι: κατά πόσον είναι έφικτή ή “μουσειοποίησή τους”, ή άπόδοσή τους, δηλαδή, μέσα από μουσειακά έκφραστικά σχήματα.

Στήν πρόκληση αυτή μπορεί και πάλι νά ανταποκριθεί ή σύγχρονη τεχνολογία, μέ τίς σημερινές κατακτήσεις και τίς προοπτικές πού διανοίγονται, μέσα από ή χρήση των ήλεκτρονικών ύπολογιστών και των ακτίνων laser –για νά άναφερθώ σε δύο μόνον έφαρμογές, μέσα από τίς όποιες έπιτυγχάνεται ή υπέρβαση της άπουσίας του τρισδιάστατου τεμηρίου, πού συνιστά προϋπόθεση για ήν παραδοσιακή μουσειολογία.

Παράλληλα μέ αυτές τίς κινήσεις, άλλες σύγχρονες κατευθύνσεις στον τομέα, πάντα, της μουσειακής πράξης, όπως ή οικομουσειολογία,⁷ προτάσσουν συνεχώς και δοκιμάζουν ποικίλες έφαρμογές, χρησιμοποιώντας έδώ, διαφορετική μεθοδολογία και άνατρέχοντας στά ίδια τά ανθρώπινα κοιτάσματα. Πιο συγκεκριμένα, στό χώρο της οικομουσειολογίας, οι υπερβατικές –κατά ήν παραδοσιακή μουσειακή αντίληψη– λαογραφικές έννοιες του χωρόχρονου, του κοινωνικού περιγυρου, των συμπεριφορών της προφορικής παράδοσης, έχουν ή δυνατότητα για άυτοπραγμάτωση μέσα σε ένα νοητικοσυναισθηματικό μουσειακό κέλυφος, πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί ως “κοσμομηχανή”, καθώς μέσα σε αυτό ό άνθρωπος παραμένει καταλύτης και κύριος φορέας της δράσης. Είναι άκριβώς αυτή ή ιδιότυπη και νεωτεριστική μουσειακή διαδικασία πού έπιτρέπει νά γίνεται πλέον λόγος για έναν νέο ρόλο του λαογραφικού μουσείου, «ώστε μέσω αυτού ό άνθρωπος νά άποδώσει στον άνθρωπο αυτό πού του έχει άφαιρέσει».

Συμπερασματικά, λοιπόν, θά μπορούσε νά διατυπωθεί ή σκέψη ότι μιά άδιάκοπη διαλεκτική σχέση άναπτύσσεται μεταξύ των δύο έπιστημονικών χώρων πού μās άπασχολούν έδώ, δηλαδή της Λαογραφίας και της Μουσειολογίας, μέ άμφίδρομες επιδράσεις στό επίπεδο του έπιστημολογικού διαλογισμού.

6. Ευρύδειη Άντζουλάτου-Ρετούλα: “Η έκπαιδευτική δραστηριότητα του λαογραφικού μουσείου” στό: Λαογραφικά Μουσεία και Συλλογές: Οργάνωση-Λειτουργία (Πρακτικά Έπιστημονικού Σεμιναρίου). Άθήνα: Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του Ύπουργείου Πολιτισμού και Μουσείο Έλληνικής Λαϊκής Τέχνης, 1988, σελ. 87-90.

7. La Muséologie selon Georges-Henri Rivière. Bordas, 1989, σελ. 140 κ.έξ.

ΑΠ' ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΑΡΤΑ

Ο προπολεμικός "Κρουστάλλης". Μερικές γενιές ψυχαγωγήθηκαν σ' αυτόν.

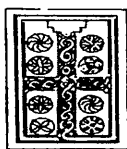
Τό βλέπετε; Δέν ύπάρχει πιά. Τό έφαγε ή άντιπαροχή.

Όλα είναι μέσα μας
 κι ἄς μοιάζουν ξεχασμένα
 ἀγάπες τρυφερές στιγμές
 γονάτισμα ψυχῶν
 ἀγγέλων μελωδίες
 ξαφνιάσματα ἀναπάντεχα
 ἀπρόσμενες θανάτου καταγίδες
 δέρνουν τό νοῦ καί τό κορμί
 καί ξαστεριά ὀλόφωτη
 πού ξαποσταίνει ἡ ψυχή
 κι ἀποκοιτιά
 γιατί ἡ μοίρα εἶναι αὐτή.
 Όλα εἶναι μέσα μας
 κι ἄς μοιάζουν ξεχασμένα.
 Χωρίς δικό μας κάλεσμα
 νεράϊδες σπίνουνε χορό
 μοιρολογίστρες κλαῖνε
 καί σάν κουρσέψουν τήν καρδιά
 ξαναγουρίζουν ἀπαλά
 στό χρόνο τόν δικό τους.

ΑΡΤΑ, ΜΕΓΑ ΣΑΒΒΑΤΟ 1941

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΙΝΟΥ

Ποιός φύτεψε τό κόκκινο γαρύφαλλο
 στό μέτωπο τοῦ κύρ-Ἀντώνη;
 Ποιός σκότωσε τήν ἄκακη μοσχοϊπιά
 στῆς κυρα Ἰφιγένειας τόν κῆπο;
 Ποιός στόλισε μέ παπαροῦνες ἄλικες
 τᾶγουρο σπῆθος τῆς Ἀγγέλας;
 Ποιός τσάκισε τίς στάμνες μέ τ' ἀνθόνερο
 τῆς χρυσοκέρας κυρα Λένης;
 Ποιός ἔφραξε τούς δρόμους μέ νεκρούς
 κι' ὄλη τήν πόλη τύλιξε μέ φλόγες;
 Ποιός μέ σκοτάδι σκέπασε τόν οὐρανό
 καί ἔκλεψε τόν ἥλιο;

.....
 Ἔρθαν ἀτσάλινα πουλιά
 μέ μαύρους στά φτερά σταυρούς
 κι ἀνέβασαν τήν κόλαση στή γῆ.

ΛΑΓΠΑΣ (1760)*

Χρυσός άπτός έκάθονταν στόν έρημο τό Λουΐρο
 Κι όλημερής κυνήγαγεν άπδόνια καί περδίκια.
 Στές δέκα πέντε τοϋ Μαγιου δέ γύρευε κυνήγι,
 Μόν μαραμένος κάθονταν καί χάλαε τή φωλιά του.
 Άλλος άπτός έδιάβαινε καί τόν ρωτάει μέ πόνο:
 -Τ' έχεις καμμένε, Σταυραπέ, καί στέκεις μαραμένος,
 Κι όλο μαδυέσαι καί χαλᾶς τή μαύρη τή φωλιά σου;
 Μήνα τά αυγά σου κλούβιασαν, μήν είσαι άρρωστεμένος;
 -Άπέ μου, σᾶ μέ ρώτησες, νά σοϋ τό μολογήσω:
 Οϋτε τ' αυγά μου κλούβιασαν οϋδ' είμαι άρρωστεμένος,
 Άπόψε είδα στόν ύπνο μου, στόν ύπνο πού κοιμώμουν,
 Είδα πώς πῆγα στόν Πασιᾶ τόν Κούρτη στό Μπεράτι,
 Κι άκουσα πού κουβέντιαζαν ό Γιάχος μέ τόν Κούρτη:
 -Πασιᾶ μου, γύρευε φλωριά, καί πάρε μου όσα θέλεις,
 Για νά μέ στείλεις βόηθοντα στήν παινεμένην Άρτα,
 Νά διώξω τούς Μπερατιανούς, τό σκύλο Χαζναντάρη,
 Νά διώξω άπό τή Λάμαρη, καί μέσα 'πό τό Λουΐρο
 Τό Λάππα τόν άρματωλό, τό φοβερό τόν κλέφτη,
 Πού τόσους Τούρκους σκότωσε, τόσους Μαργαριτιώτες.

* Ο Λάππας καταγόταν άπ' τή Λάμαρη. Στήν έποχή του ό Λουΐρος κι ή Λάμαρη
 υπάγονταν στήν Άρτα, πού τότε είχε βοεβόντα τόν Γιάχο. Ο Γιάχος άφάιρεσε
 τό άρματωλίκι τής Λάμαρης άπ'τόν Λάππα, ό όποιος έγινε άρχηγός κλεφτών
 κι ήρθε σέ σύγκρουση μέ τόν Γιάχο.

Η ΓΥΝΗ ΜΥΡΟΛΟΓΟΥΝΤΑΣ

Δέν πρέπει έγώ νά χαίρωμαι οϋδέ κρασί νά πίνω.
 Μόν' πρέπ' έγώ νᾶμ' σ' έρημιά σ' ένα μαρμαροβούνη,
 Νά κείτωμαι τά πίστομα, νά χύνω μαϋρα δάκρυα,
 Νά γείνω λίμνη καί γυαλί, νά γείνω κρύα βρύσι,
 Νήρχωνται ή Κομποτιαναίς, νά πλένουν, νά λευκαίνουν,
 Νά πλένουν τά ποδάρια τους, τόν άσπρο τό λαιμό τους.
 (Άπό τά Δημοτικά Τραγούδια τοϋ Α. Passow, CCCXVII).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ “ΣΚΟΥΦΑΣ”

Στις αρχές Νοεμβρίου 1953, ό τότε Μητροπολίτης Άρτας καί σήμερα Άρχιεπίσκοπος Άθηνών κ.κ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ κάλεσε τρεΐς νέους Άρτινούς στό Μοναστήρι του Θεοτοκιου γιά συζήτηση γύρω άπό τά πολιτιστικά προβλήματα τής περιοχής. Τους Κ. Βάγια. Γ. Καρατσιώλη καί Ι. Τσούτσινου.

Ό Μητροπολίτης, άνάμεσα στά άλλα, πρότεινε καί τήν έκδοση ενός τοπικού, κυρίως ιστορικολαογραφικού περιοδικου. Άποφασίστηκε νά γίνει μιά ευρύτερη σύσκεψη, μέ τή συμμετοχή καί των μελών του Δ.Σ. του Συλλόγου “ΣΚΟΥΦΑΣ”. Η σύσκεψη πραγματοποιήθηκε στον Ι. Ν. τής Μητρόπολης καί άκολούθως ό τότε Πρόεδρος του “ΣΚΟΥΦΑ” Χρ. Γκίζας μετέφερε τς προτάσεις του Μητροπολίτη καί των συσχεφθέντων στό Δ.Σ. του Συλλόγου.

Τό Δ.Σ. του “ΣΚΟΥΦΑ”, μέ τήν ύπ’ αριθ. 18/28-12-53 πράξη του, όμόφωνα άποδέχτηκε τήν πρόταση του Μητροπολίτη γιά τήν έκδοση του περιοδικου καί μέ τήν ύπ’ αριθ. 8/16-4-54 πράξη του Δ.Σ. του “ΣΚΟΥΦΑ” άποφασίστηκε ή ύποβολή αίτησης στό άρμόδιο Υπουργείο γιά τήν χορήγηση τής τότε άπαιτούμενης άδειας έκδοσης περιοδικου.

Τό πρώτο τεύχος του “ΣΚΟΥΦΑ” τυπώθηκε τόν Άπριλη του 1955 στά Γιάννενα, στά τυπογραφεία του “Ηπειρωτικού Άγώνα” (Εύθ. Τzáλλα), όπου πήγαν γιά τόν σκοπό αυτό οι Γιάννης Τσούτσινος καί Κων. Βάγιας.

Η επιτροπή επιμελείας έκδόσεως άποτελέστηκε άπό τους Γρηγ. Νάκο, Άγγ. Στεργίου, Εύστρ. Πατσαλιά, Ίωάν. Τσούτσινου καί Κων. Χ. Βάγια. Ώς ύπεύθυνος συντάκτης όρίστηκε ό Γιάννης Τσούτσινος.

ΤΑ 100 ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ “ΣΚΟΥΦΑΣ”

Τόν Άπριλη του 1996 συμπληρώνονται ήκατο χρόνια άπό τήν ίδρυση του Μουσικοφιλολογικου Συλλόγου τής Άρτας “ό Σκουφάς”

Άσφαλώς ό Σύλλογος θά γιορτάσει τό γεγονός μέ πανηγυρικές εκδηλώσεις, όπως ταιριάζει σέ ένα τόσο σημαντικό γιά τήν Άρτα γεγονός, δεδομένου ότι σ’ αυτά τά ήκατό χρόνια, ό “Σκουφάς” άποτέλεσε τήν σπονδυλική στήλη τής πνευματικής καί πολιτιστικής ζωής στήν περιοχή μας.

Θά κληθούν βέβαια νά μετάσχουν στό

έορτασμό πολλές προσωπικότητες των γραμμάτων καί τής τέχνης, συμπατριώτες πού διακρίθηκαν στίς έπιστήμες, άνθρωποι των γειτονικών πολιτιστικών σωμάτων καί φυσικά οι ντόπιοι παράγοντες καί τό κοινό τής πόλης, πού τόσο συνέδραμε τόν “Σκουφά” σ’ αυτά τά ήκατό χρόνια.

Όι εκδηλώσεις αυτές θά άπαιτήσουν μεγάλες δαπάνες, τς όποιες δέν θά μπορέσει νά άντιμετωπίσει μόνος του ό Σύλλογος.

Άσφαλώς θά βοηθήσει καί ό Δήμος, ή Νομαρχία, τό Υπουργείο Πολιτισμου.

Θά πρέπει όμως νά συγκροτηθεί καί μιά

Οικονομική Έπιτροπή, πού θά άσοληθεΐ άποκλειστικά μέ τήν συγκέντρωση χρηματικῶν ποσῶν άπό τίς τοπικές έπιχειρήσεις, μεγάλες ἢ μικρές.

Έτσι θά έξασφαλιστεΐ ένας άνάλογος μέ τήν Ιστορία του έκατοντάχρονο Συλλόγου έορτασμός.

*

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Τό καλό νά λέγεται. Έ άπόφαση του Δήμου νά κατασκευάσει ένα σύγχρονο Συνεδριακό Κέντρο στόν θαυμάσιο χώρο τής έμποροπανήγυρης είναι άξια πολλῶν έπαινῶν, γιατί μέ τήν άπόκτηση του Κέντρου καλύπτεται ένα σημαντικό κενό. Βέβαια υπάρχει ἡ Πνευματική Στέγη του “Σκουφά”, ἡ όποία τριάντα περίπου χρόνια καλύπτει τίς σχετικές άνάγκες τής πόλης.

Έ αίθουσα όμως του “Σκουφά”, κατάλληλη γιά διαλέξεις, συνεντεύξεις καί σωματειακές συγκεντρώσεις, έχει έλλείψεις, όπως τήν έλλειψη μεταφραστικῶν μηχανημάτων, άμφιθεατρικού δαπέδου, φουαγιέ κ.λπ. Τό νέο Συνεδριακό Κέντρο θά είναι σύγχρονο καί πλήρες.

Τό έργο τής κατασκευής του ξεκίνησε, άς έλπίσουμε πώς θά ολοκληρωθεΐ στίς συμφωνημένες προθεσμίες.

*

ΤΑ “ΘΥΡΑΝΟΙΞΕΙΑ”

Πραγματοποιήθηκαν τόν Αύγουστο τά “Θυρανοίξεια” του ναού του Άγίου Κοσμά (του πάτερ Κοσμά του Αιτωλού) στόν χώρο τής Έμποροπανήγυρης.

Πρόκειται γιά δημοτικό ναΐδριο πού κατασκευάστηκε μέ δαπάνη ιδιότη καί διακοσμείται επίσης μέ δαπάνη ιδιωτῶν.

Ό πάτερ Κοσμάς, ἡ μεγάλη αὐτή μορφή του προεπαναστατικῶ έλληνισμοῦ, καιρός ἦταν νά τιμηθεΐ καί άπό τήν πόλη μας.

Καί άσφαλῶς πολλοί θά τελοῦν σ’ αὐτῶν τόν ναό τούς γάμους καί τά βαπτίσιμα τῶν παιδιῶν τους, μιά καί γύρω άπό τόν ναό υπάρχει μεγάλη έκταση γιά παρκάρισμα αυτοκινήτων.

“Θυρανοίξεια” λοιπόν. Άργήσαμε, αλλά μάθαμε μιά παραπαν έλληνική λέξη.

Άς έλπίσουμε πώς θά υπάρξει σύντομα πρωτοβουλία γιά τήν κατασκευή μεγαλοπρεποῦς

ναοῦ του τέκνου τής Άρτας Άγίου Μαξίμου (του Γραικοῦ), του μεγάλου αὐτοῦ άγίου καί Έλληνα του 15ου-16ου αΐωνα καί νά έχουμε έτσι καί άλλα “Θυρανοίξεια”.

*

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ “ΣΚΟΥΦΑ”

Έ βιβλιοθήκη του Συλλόγου “Σκουφάς” είναι μιά άπό τίς πλουσιότερες βιβλιοθήκες τής Ελλάδας. Ό αριθμός τῶν βιβλίων τής, ἡ σπανιότητα καί ἡ παλαιότητα πάρα πολλῶν, τής δίνουν μιά ξεχωριστή θέση ανάμεσα στίς έλληνικές βιβλιοθήκες. Τώρα στεγάζεται στο Ισόγειο του Ιστορικοῦ Μουσείου του Συλλόγου, πού άνήκει –τό ισόγειο– στή Έλέη Άρτας, δωρεά του Δημ. Γαρουφαλιά.

Έ μηχανοργάνωση τής βιβλιοθήκης προχωρεΐ μέ καλό ρυθμό καί σύντομα θά έχει ολοκληρωθεΐ.

Έ θέση όμως τής βιβλιοθήκης στήν πλατεΐα “Σκουφά” δέν έξυπηρετεΐ τό κοινό καί κυρίως τούς μαθητές. Καλό θά είναι νά μεταφερθεΐ σέ κεντρικό σημείο καί τέτοιο νομίζουμε πώς είναι ὁ χώρος πάνω άπό τήν Πνευματική Στέγη του Συλλόγου, στήν κεντρική πλατεΐα Έθνικῆς Άντίστασης. Ό Δήμος τής Άρτας πρέπει νά προχωρήσει στή μεταβίβαση –δωρεά– του χώρου προς τόν Σύλλογο, μέ όρο νά χρησιμοποιηθεΐ άποκλειστικά γιά τήν έγκατάσταση βιβλιοθήκης.

Έ δωρεά αὐτή δέν θά είναι στήν οὐσία δωρεά προς τόν Σύλλογο, αλλά προς τήν πόλη καί τούς κατοίκους τής, γιατί ἡ βιβλιοθήκη του “Σκουφά” είναι ἡ μοναδική βιβλιοθήκη τής πόλης μας καί τής περιοχῆς τής καί έξυπηρετεΐ τούς πάντες χωρίς καμιά διάκριση.

Γ’ αὐτό πιστεύουμε πώς δέν θά υπάρξει καμιά διαφωνία ἢ αντίρρηση.

*

Η “ΑΡΤΙΝΗ ΠΑΡΕΑ”

Εΐναι μεγάλη ἡ συγκίνηση πού μᾶς προσφέρουν κάθε χρόνο τά παιδιά –ναΐ, τά παιδιά– τής “Αρτινῆς Παρέας”. Εΐναι παιδιά, γιατί, άσχετα μέ τήν ηλικία τους, διαθέτουν ζωντάνια καί κέφι πού μόνο σέ παιδιά καί έφήβους άπαντιέται.

Μέ πρωτοφανή σύμπνοια, προετοιμάζονται γιά μιά ἢ δυό εμφανίσεις κάθε χρόνο.

Άγαποῦν τό τραγούδι, άγαποῦν τόν τόπο τους, τούς συνδέουν φιλίες καί κοινές άναμνήσεις καί μέ τή θαυμάσια καί σεμνή παρουσία τους συνδέουν τό παρελθόν μέ τό παρόν, τό παλιό μέ τό καινούργιο, δίνοντας έτσι στούς νεότερους μαθήματα

γνώσις κουλτούρας. Καί μέ τήν ἔλλειψη βενετιστικῶν ἢ ἐγωϊστικῶν ἐκδηλώσεων, δίνουν καί μαθήματα ἤθους.

Θά ἦταν λάθος –ἴσως θά προσβάλαμε τήν σεμνότητά τους– νά ἀναφερθοῦμε σέ ὀνόματα. Καί πολύ περισσότερο ὅταν ὅλοι καί ὅλες ἀγγιξαν τήν τελειότητα.

Ἐλπίζουμε ἡ “Ἀρτινή Παρέα” νά συνεχίσει τίς ἐμφανίσεις της καί ἐδῶ καί στήν Ἀθήνα, ὅπου ζεῖ καί ἐργάζεται ἕνας δευτέρος ἀρτινός πληθυσμός.

Τό ἔργο τῆς “Ἀρτινῆς Παρέας” δέν εἶναι μόνο ψυχαγωγικό. Εἶναι καί συσπειρωτικό. Συγκεντρώνει καί ἐνθουσιάζει ὅλους τούς ἀρτινοῦς, τούς φέρνει σέ ἐπαφή καί τούς προετοιμάζει καί γιά ἄλλου εἴδους ἐκδηλώσεις.

Συγχαίρουμε ὅλα τά μέλη τῆς “Ἀρτινῆς Παρέας”. Μπράβο σέ ὅλους καί σέ ὅλες.

*

Η “ΑΜΒΡΑΚΙΑ” ΤΗΣ Κ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

Ὁ Σύλλογος “Σκουφᾶς” ἄρξισε τό 1992 μιά σειρά ἐκδόσεων μέ τίτλο “Μελέτες γιά τήν ἼΑρτα”, μέ πρῶτο ἐκδοθέν ἔργο τήν “Ἀμβρακία” τῆς συμπατριώτισσας κ. Χρυσ. Τζουβάρα-Σούλη, πού εἶναι ἐπικουρη καθηγήτρια τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας στό Πανεπιστήμιο τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ ἐργασία αὐτή (σελίδες 220) μᾶς ἐνημερώνει γιά ὅλα τά εὐρήματα πού ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη ἔχει φέρει στό φῶς μέχρι σχεδόν τήν ἐκδοση αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

Πρόκειται γιά ἕναν πολύ κατατοπιστικό καί χρήσιμο ὁδηγό, γιά ὅσους ἐνδιαφέρονται γιά τήν ζωή καί τόν πολιτισμό στή μεγάλη καί ἀξιόλογη αὐτή ἀρχαία πόλη, τήν Ἀμβρακία.

Τό ἔργο τῆς κ. Τζουβάρα-Σούλη χωρίζεται σέ δέκα κεφάλαια, κλείνει μέ μιά γενική βιβλιογραφία καί ἐνδιάμεσα στίς σελίδες του περιλαμβάνει ὀγκόντα ὀκτώ πίνακες (εἰκόνες) ἀπό διάφορα εὐρήματα.

Ἀσφαλῶς ἡ “Ἀμβρακία” τῆς κ. Τζουβάρα-Σούλη ἀποτελεῖ σπάνιο ἀπόκτημα γιά τήν Ἀρτινή βιβλιογραφία καί πρέπει νά κοσμεῖ τήν βιβλιοθήκη κάθε Ἀρτινοῦ πού ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἱστορία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του.

*

ΠΟΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΟΥΝ

Διασώθηκαν καί βρίσκονται στή φύλαξη τῶν Συλλόγου “Σκουφᾶς” τά ἀρχεῖα τοῦ Ρωσικοῦ

Ἵγποπροξενείου τῆς ἼΑρτας. Πρόκειται γιά πλούσιο ὕλικό πού φωτίζει τήν ἱστορία τῆς ἼΑρτας κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ Σύλλογος “Σκουφᾶς” πρέπει νά φροντίσει γιά τήν ἐκδοση αὐτῶν τῶν ἀρχεῖων, ὥστε νά γίνουν κτήμα τοῦ κοινοῦ. Ἡ ἐκδοσή τους θά εἶναι μιά μεγάλη προσφορά στήν ἱστορία τοῦ τόπου μας.

Ἐπίσης καλό θά εἶναι νά ἐκδοθεῖ ἡ ἐργασία τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου “Ἡ ἼΑρτα στά ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, 1696-1987”. Βέβαια ἡ ἐργασία αὐτή δημοσιεύτηκε στό περιοδικό μας τμηματικά, πρῖν ἀπό 30-35 χρόνια, σήμερα ὅμως τά τεύχη τοῦ περιοδικοῦ μας εἶναι δυσεῦρετα καί ἡ ἐκδοση τῶν ἀρχεῖων συγκεντρωμένων σέ ἕνα βιβλίο εἶναι ἀπαραίτητη.

Ἄλλα καί τό θεατρικό ἔργο τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου “Τῆς ἼΑρτας τό Γιοφύρι” πού ἄρξισε νά δημοσιεύεται στό τεύχος 29 (1964-65) τοῦ περιοδικοῦ μας, καλό θά εἶναι νά ἐκδοθεῖ σέ βιβλίο καί ἴσως σ’ αὐτό μπορεῖ νά βοηθήσει κάποιος ἐκδοτικός οἶκος τῆς Ἀθήνας.

Μαθαίνουμε πῶς καί ἡ ἀρχαιολόγος κ. Βαρβάρα Παπαδοπούλου ἔχει ἔτοιμη μιά ἐργασία γιά τά Βυζαντινά Μνημεῖα τῆς ἼΑρτας καί πῶς ὁ Σύλλογος “Σκουφᾶς” ἔδωσε ὑπόσχεση νά τήν ἐκδόσει. Μακάρι. Θά εἶναι ἕνα ἀκόμα πολύτιμο ἀπόκτημα γιά τήν τοπική μας βιβλιογραφία.

*

ΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Τί γίνεται μέ τό Τοπικό Ἱστορικό Ἀρχεῖο; Ἐχει ἀρκετούς μῖνες πού εἶναι κλειστό ἀπό ἔλλειψη προσωπικοῦ.

Ἐνῶ ξεκίνησε μέ δύο ἐξαιρετικούς καί ὀρεξάτους ἐπιστήμονες, τόν Νέστορα Μπαμίδη καί τήν Ἀγγελική Χατζηπαθανασίου, ἀφηνιδίως ἔμεινε χωρίς ὑπάλληλο.

Νομίζουμε πῶς τόσο ὁ κ. Νομάρχης, ὅσο καί ὁ κ. Δήμαρχος, ἔχουν ὑποχρέωση νά ἐνδιαφερθοῦν γιά τήν ἐπαναλειτουργία καί τόν ἐμπλουτισμό τοῦ Ἀρχεῖου.

Τό ὕλικό πού συγκεντρώθηκε καί – ἐλπίζουμε– θά συγκεντρωθεῖ στό Ἀρχεῖο, θά εἶναι πολύτιμο γιά τούς μεταγενέστερους.

*

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΜΠΟΤΣΑΡΑΙΩΝ

Κάπου ἐκεῖ, κοντά στό κλειστό Γυμναστήριο, ὑπάρχει τό μνημεῖο τῶν Μποτσαραιῶν. Ἐχει καθεῖ μέσα στίς πρασινάδες καί στά δένδρα, ἔτσι πού

ἐλάχιστοι Ἄρτινοι γνωρίζουν τὴν ὑπαρξή του. Νομίζουμε πὼς σωστό εἶναι νά μεταφερθεῖ, καί μάλιστα στόν περιφερειακό δρόμο, κάτω ἀπό τόν ναό τῶν ἁγίων Θεοδώρων.

Ἐκεῖ ἀλλῶστε, στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ ναοῦ, εἶχε ταμπουρωθεῖ ὁ Μάρκος Μπότσαρης καί πολεμοῦσε τούς Τούρκους, κατά τὴν ἀποχώρηση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τὴν Ἄρτα. Ὁ Δήμαρχος ὑποσχέθηκε πὼς θά πραγματοποιήσει αὐτή τή μεταφορά.

Ἐλπίζουμε σέ ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσής του.

*

ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΓΙΑ ΣΚΟΥΦΑ ΚΑΙ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Ἐπί δεκαετίες ἦταν τοποθετημένες δύο μαρμάρινες πινακίδες, μία στήν ὁδὸ Σκουφᾶ 107, πού ἔγραφε «ἐδῶ ἦταν τό μαγαζί τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ» καί μία στήν νοτιοανατολική γωνία τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, πού ἔγραφε «ἐδῶ πολέμησε ὁ Μάρκος Μπότσαρης». Τελευταῖα χάθηκαν καί οἱ δύο πινακίδες. Τί ἔγιναν; Ποίος τίς ἀφαίρεσε; Νομίζουμε πὼς ὁ Δήμος ἔχει ὑποχρέωση νά ἐρευνήσει τό θέμα.

Καί ἂν μὲν σκεπάστηκαν ἀπό ταμπέλες ἢ σοβατίσματα, νά φροντίσει γιά τὴν ἀπελευθέρωσή τους.

Ἄν πάλι χάθηκαν καί δέν υπάρχουν, νά φροντίσει γιά τὴν ἀντικατάστασή τους μέ ἄλλες, μέ τό ἴδιο ἀσφαλῶς περιεχόμενο.

*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΤΙΝΩΝ

Τρία βιβλία συμπατριωτῶν μας ἐκδόθηκαν τελευταῖα. Ἡ ποιητική συλλογή τοῦ Βασίλη Ματσούκα, μέ τίτλο “Ἦλιε μου ἦλιε” (Ἀθ. Σεπτέμβρης 1994, σελ. 48). Ἡ συλλογή διηγημάτων (λαογραφικῶν ἀφηγημάτων θά μπορούσε νά χαρακτηρισεῖ) τοῦ Νίκου Καραβασίλη, μέ τίτλο “Τελευταῖα ἀπαντοχή-ἀρτινές μυθίες” (Ἀθ. 1994, ἔκδ. Πρώτης Σελίδας, σελ. 290). Καί ἡ μελέτη τοῦ Τάκη Γ. Βασιῆ μέ τίτλο “Τό ἐρασιτεχνικό Θέατρο στήν Ἄρτα, 1903-1993” (Ἀθήνα 1995, σελ. 64).

Καί τά τρία αὐτά βιβλία εἶναι εὐχάριστα, διαβάζονται ἄνετα καί ἀσφαλῶς δέν κάνουμε διαρῆμιση ἂν ποῦμε πὼς πρέπει νά τά ἀποκτήσουν ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ τά γράμματα καί τίς τέχνες.

ΒΡΑΒΕΥΤΗΚΕ ΓΙΑ ΠΕΜΠΤΗ ΦΟΡΑ

Ὁ συμπατριώτης μας ΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ

Τό πρώτο βραβεῖο στό Διεθνές Κινηματογραφικό Φεστιβάλ τῆς Βοστώνης ἀπέσπασε ἡ τρυφερή ταινία τοῦ Ντίνου Δημόπουλου «Τά δελφινάκια τοῦ Ἀμβρακικοῦ», πού διαγωνίστηκε μέ ἄλλες ἐξήντα τρεῖς ταινίες ἀπό 18 χώρες.

Τό βραβεῖο παρέλαβαν σέ εἰδική τελετή στό «Κάρπεντερ Σέντερ» τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Χάρβαρντ, στίς 11 Νοεμβρίου, ὁ σκηνοθέτης τῆς ταινίας καί ὁ παραγωγός Ἄγγελος Σιδεράτος, πού ἐκλήθησαν ἐπισημῶς νά παραστοῦν.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι εἶναι τό πέμπτο διεθνές βραβεῖο πού ἀποσπᾷ ἡ ταινία, συμπαραγωγή μέ τό Κέντρο Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου, μετά τά πρώτα βραβεῖα στό Φεστιβάλ Βιέννης, Τσιφόνι (Ἰταλία), Φρανκφούρτης καί Καίρου.

1995

Award for Best Feature Film

presented to

Ta Delphinia tou Ambracicou
(The Little Dolphins)

Angelos Sideratos
Producer

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ του ΣΥΛΛΟΓΟΥ "ΣΚΟΥΦΑΣ"

- Στις 21 Ιανουαρίου 1995 συνεκλήθη η Γενική Συνέλευση των μελών του Συλλόγου "Σκουφάς". Έγκρίθηκαν οι απολογισμοί 1994 και ο προϋπολογισμός του 1995.

- Από 9 έως 24 Μαρτίου 1995 ο Σύλλογος "Σκουφάς" οργάνωσε στην αίθουσα της Πνευματικής του Στέγης εκθέσεις ζωγραφικής των καλλιτεχνών Κ. Μουσαφίρη, Σπ. Τσούκα και Τζούλης Τατσιοπούλου.

- Στις 25 Μαρτίου 1995 ο Σύλλογος "Σκουφάς" συμμετέχοντας στον έορτασμό της εθνικής μας εορτής, οργάνωσε στην αίθουσα της Πνευματικής του Στέγης όμιλία, με όμιλητή τον φιλόλογο κ. Δημ. Παυλίδη και θέμα "Οι έννοιες Έλευθερία και Γλώσσα στο έργο του έθνικού μας ποιητή Διον. Σολωμού". Μετά την όμιλία άπονεμήθηκαν τά "Μπαρμπαστάθεια Βραβεία", τά όποια έλαβαν οι μαθητές: Παπαβασιλείου Χρήστος και Τζουρμανάς Γεώργιος.

- Στις 6 και 7 Μαΐου 1995 ο Σύλλογος "Σκουφάς" σε συνεργασία με τό Διεπιστημονικό Σεμινάριο "Έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών, οργάνωσε διημερίδα στην αίθουσα της Πνευματικής του Στέγης, με θέμα "Η ελληνική γλώσσα και τά μέσα έπικοινωνίας". Ήταν ένα διήμερο συμμετοχής στον προβληματισμό και την άγωνία των πνευματικών ανθρώπων και της κοινωνίας σχεικά με τό πρόβλημα των σχέσεων της ελληνικής γλώσσας με τά μέσα έπικοινωνίας.

Μίλησαν οι κ.κ. Κων. Νιάρκος, καθηγητής Παν/μίου, Δημ. Κούτρας, καθηγητής Παν/μίου, Γεώργιος Τουρλίδης, καθηγητής Παν/μίου, Άνδρέας Μάνος, Δρ Φιλοσοφίας, Άγγελος Γιαννόπουλος, Θεολόγος-Δικηγόρος-Δημοσιογράφος, Κωνσταντίνα Παλαμιώτου, Γωγώ Σταθοπούλου και Τούλα Άμπατζή, Φιλόλογος.

- Στις 2 και 3 Ιουνίου 1995 στην αίθουσα της Πνευματικής Στέγης του Συλλόγου "Σκουφάς" προβλήθηκαν οι ταινίες μικρού μήκους του φετεινού φεστιβάλ Δράμας: Γλυκό Όνειρο, Όσινάτο, Κακή έκτέλεση, Όξω από δώ, Φίτι, Μιά βδομάδα άργότερα, Τό ζύγισμα, Άριστοϋχος, Από δώ και πέρα, Ή κόρη του μαπού, Ουρανός χωρίς άστρα, Μπαζαρά.

- Τό χορευτικό τμήμα του Συλλόγου

"Σκουφάς" έλαβε μέρος με μεγάλη έπιτυχία στην εκδήλωση της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας (29-1-1995).

Έπίσης έλαβε μέρος στις εκδηλώσεις που οργάνωσε ο Δήμος Άρταίων για την άπελευθέρωση της Άρτας. Και κατά τί διάρκεια του 1995 έκανε πετυχημένες έμφανίσεις στην κοινότητα Νέων Έπιβατών, στην Έμπεσό, στο Κορμένο, στον Δήμο Καινούργιο Άγρινίου, στον Δήμο Ζεφύρι Άττικής, στο Άγρινιο και τέλος στη Λούτσα της Πρέβεζας κατά την ύποδοχή των παιδιών της Σερβίας.

- Ο Σύλλογος "Σκουφάς" επανέκδοσε τό γνωστό έργο του Π. Γαρουφαλιά "Όλυμπιάς". Πρόκειται για βιογραφία της μητέρας του Μεγ. Άλεξάνδρου, που ήταν ηπειρώτισσα.

- Στις 17-5-1995 και κατά την παρουσίαση στην Άρχαιολογική Έταιρεία Άθηνών του βιβλίου ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΑ ΑΡΤΑΣ του Ρήγα-Γιόργου Σκουτελά, χαρέψε την έκδοση και τον συγγραφέα ως εκπρόσωπος του Μ/Φ Συλλόγου "Σκουφάς" ο κ. Θεόδ. Σπ. Μποτσώλης, Έπίτ. Γεν. Έπιθ. Μ.Ε. Φυσικής Άγωγής. Ο κ. Μποτσώλης έχαιρέισε την Πρόεδρο της Άδελφότητας Θεοδωριανών, κ. Μαρία Νάκη-Άποστόλου, την Κοινότητα Θεοδωριάνων και τον συγγραφέα Ρήγα Σκουτέλα, του όποιου έπλεξε τό εγκώμιο και ύμνησε τό συγγραφικό του έργο. Τέλος έχαιρέισε τους παρευρεθέντες από τά Θεοδωρίανα παλιούς μαθητές του, που πρόκοψαν μέσα στην κοινωμία.

- Στις 20 Σεπτεμβρίου 1995 ο Σύλλογος "Σκουφάς", σε συνεργασία με τον Όρειβατικό Σύλλογο Ίωαννίνων, οργάνωσε στην Πνευματική του Στέγη εκδήλωση για την προστασία του περιβάλλοντος. Ή εκδήλωση περιλάμβανε σύντομη όμιλία του κ. Κων. Μπαρμπούτη και προβολή ολάιτς σχετικών με τίς όμορφιές της Ήπειρο από τον ιατρό-όρειβάτη κ. Θεοδόσιο Κουκουμπή.

ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

Άπό τίς 10 έως τίς 14 Μαΐου 1995 τό θεατρικό τμήμα του Συλλόγου "Σκουφάς" ανέβασε στην αίθουσα της Πνευματικής Στέγης του

Συλλόγου, τήν κωμωδία του Γιώργου Λαζαρίδη "ΤΟ ΒΛΗΜΑ".

Τήν σκηνοθεσία επιμελήθηκε ο Βαγγέλης Τραϊφόρος, τά σκηνικά ο Βασίλης Μητρογιώργος, τή μουσική ο Ντίνος Καλούδης.

Ἐπαιξαν οἱ: Εὐαγγελία Κορέλη, ο Νίκος Παπαδημητρίου, ἡ Σταμάτω Παπαδημητρίου, ο Γιάννης Δημοθόδωρος, ἡ Βιθή Γάγου, ο Ντίνος Πλακιάς, ο Τάκης Παπαχρήστος, ἡ Κατερίνα Τζουβάρα καί ο Μάνθος Ἐξάρχου.

Οἱ παραστάσεις σημείωσαν μεγάλη ἐπιτυχία καί τό κοινό, πού ἐπί τόσες μέρες παρακολούθησε τό ἔργο, ἔμεινε ἀπόλυτα ικανοποιημένο καί χειροκρότησε μέ ἐνθουσιασμό ὅλους τοὺς συντελεστὲς τῆς παράστασης.

*

ΔΩΡΕΕΣ – ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

- Ἡ κ. Εὐανθία Ἄλεξ. Ζέρβα ἐδῶρθη στόν Σύλλογο "Σκουφᾶς" ἕνα φλόουτο πού ἀνῆκε στόν

θεῖο της Ν. Τσακανάκη, καθηγητὴ Μαθηματικῶν καί παλιό μαθητὴ τῆς Φιλαρμονικῆς τοῦ "Σκουφᾶ".

- Ὁ Σύλλογος "Σκουφᾶς" ἐνισχύθηκε ἀπό τό Ὑπουργεῖο Παιδείας (γιά τήν βιβλιοθήκη) μέ 200.000 δρχ. τό 1994 καί 250.000 δρχ. τό 1995.

- Ὁ κ. Κων. Σιῶζος κατέθεσε στό ταμεῖο τοῦ Συλλόγου ὑπὲρ τοῦ περιοδικοῦ "Σκουφᾶς" 5.000 δρχ. Ἐπίσης ο κ. Βασίλης Μασούκας ὑπὲρ τοῦ περιοδικοῦ 5.000 δρχ.

- Ὁ κ. Σπ. Παπακόστας κατέθεσε στόν Σύλλογο 50.000 δρχ. εἰς μνήμην τοῦ πατέρα του Νικολάου.

- Ὁ κ. Νίκ. Οἰκονόμου, ἀρεοπαγίτης, δρχ. 10.000 εἰς μνήμην τοῦ καθηγητῆ Διον. Κασκαρέλη.

- Ὁ κ. Νίκος καί ἡ κ. Εὐανθία Διαμαντῆ κατέθεσαν 10.000 δρχ. στό ταμεῖο τοῦ Συλλόγου εἰς μνήμην Γεωργ. Πίτσιλη.

- Ἐπίσης ἡ κ. Καλλιόπη Θεοχ. Κατσαοῦνου δρχ. 10.000 εἰς μνήμην Γεωργ. Πίτσιλη.

- Ἐπίσης ο Κ. Ριγανέλας δρχ. 10.000 εἰς μνήμην τῶν γονέων του Ἀποστόλου καί Ἀθανασίας.

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως, Ἄρτα, Τ.Κ. 47100,
(τηλέφωνα: 0681-27767 ἢ 28171 ἢ 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ:

*

Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καί Πρεβέζης»
τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἄρτης

*

Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουβάρα-Σούλη

*

Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιᾶ

*

Τά «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου»

καί ἄλλες ἐκδόσεις τοῦ Μ/Φ. Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ»